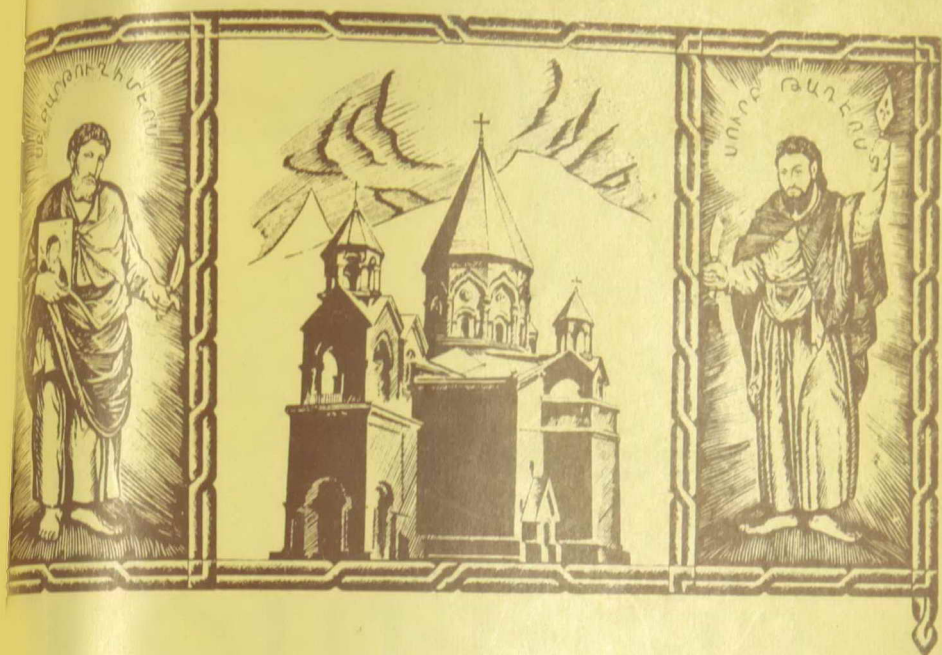

ԷՋՄԻԱԾԻՆ

ԽԹ

ՏԱՐԻ

ԷԶՄԻԱԾԻՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ
ԱՄՍԱԳԻՐ
ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ
ԱԹՈՌՈՅ
Ս. ԷԶՄԻԱԾՆԻ

ԴԵԿԵՄԲԵՐ

1992

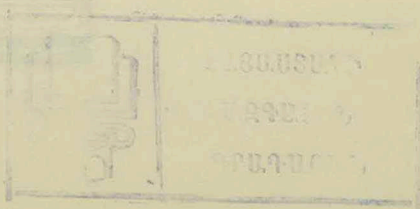

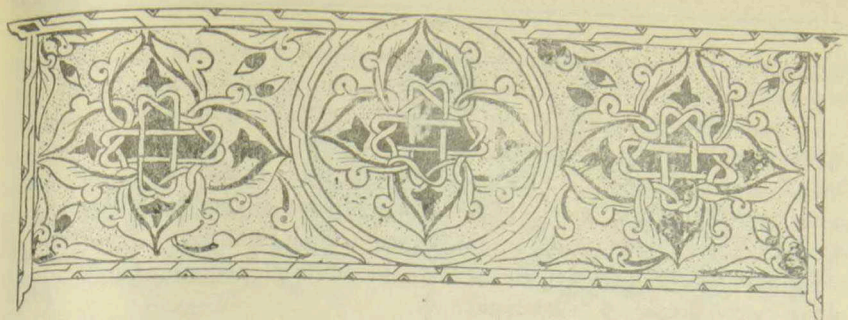
ՀՐԱՄԱՆԱԻ

Տ. Տ. ՎԱԶԳԵՆԻ ԱՌԱՋՆՈՅ

ՎԵՀԱՓԱՌ ԵՒ ՍՐԲԱՋՆԱԳՈՅՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

18207-44
35-99

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ԿՈՆԴԱԿԸ ԸՎԵՅՑԱՐԻՆՅՈՒՄ ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԻՆՔՆՈՒՐՈՒՅՆ ԹԵՄ ՀՈԶԱԿԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

ՔՐԻՍՏՈՍԱՒԱՆԴ ՍԻՐՈՅ ՈՂԶՈՐՅՆ ԵՒ ՕՐՀՆՈՒԹԻՒՆ
ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ Տ. Տ. ԳԱՐԵԳԻՆ ԵՐԿՐՈՐԴԻՆ,
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻՆ ՄԵԾԻ ՏԱՆՆ ԿԻԼԻԿԻՈՅ, Տ. Տ. ԹՈՐԳՈՄԱՅ
ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻՆ, ՊԱՏՐԻԱՐՔԻՆ ՀԱՅՈՑ ՍՐԲՈՅ
ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ, Տ. ԳԱՐԵԳԻՆ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻՆ,
ՊԱՏՐԻԱՐՔԻՆ ՀԱՅՈՑ ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍՈՅ, ՀԱՄՕՐԷՆ
ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՅ, ՎԱՐԴԱՊԵՏԱՅ, ՔԱՀԱՆԱՅԻՅ ԵՒ
ՍԱՐԿԱԻԱԳԱՅ, ԹԵՄԱԿԱՆ ԵՐԵՍՓՈՍԵԱՆԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՈՅ,
ԹԵՄԱԿԱՆ ԵՒ ԹԱՂԱԿԱՆ ԽՈՐՀՐԴՈՅ, ՊԱՇՏՕՆԷԻՅ ԵՒ
ՍԻՐԵՑԵԱԼ ՀԱՄԱՅՆ ՀԱՒԱՏԱՑԵԱԼ ԺՈՂՈՎՐԴԵԱՆ ՀԱՅՈՑ

Կամօքն Աստուծոյ Ամենակալին, Հայաստանեայց Առաքելական Սուրբ
Եկեղեցին ահա բազում երկար դարեր շարունակ մխիթարիչը և Մայր դաս-
տիարակն է հանդիսացել հայ հաւատացեալ ժողովուրդի ի Հայաստան և ի
սփիւս աշխարհի:

Վերջին տարիներին, արտասահմանում մեր եկեղեցւոյ զաւակներից,
շատերը ակամայ տեղաշարժուելու հետեւանքով, նոր բնակութիւն են հաս-
տատել աշխարհագրական տարբեր շրջաններում, ուր մեր եկեղեցին սկսել
է կազմակերպել նոր եկեղեցական համայնքներ և թեմեր:

Ահա նման պայմաննրոյ մէջ է որ ասպնջական Զոիցերիոյ մէջ ևս հե-
տըզնետէ աճել է թիւը հայ ազգաբնակչութեան, այն հասնելով պատկառե-
լի թոյի, համախմբուած ժընկի և այլ քաղաքների եկեղեցական համայնքնե-

րի շուրջ: Որով այս օրերին անհրաժեշտություն է դարձել Զուիցերիոյ հայ համայնքները կազմակերպել որպէս ինքնուրոյն առանձին եկեղեցական թեմ:

Արդ ընթացք տալով ժընևի հայոց եկեղեցական Խորհուրդի կրկնակի դիմումներին, Մենք այսու Մեր հայրապետական կոնդակով կը հռչակենք կազմաւորումը Զուիցերիոյ Հայոց եկեղեցական ինքնուրոյն թեմի, կեդրոն ունենալով ժընև քաղաքը և կը հաստատենք Գերաշնորհ Տ. Վիգէն եպիսկոպոս Ալքազեանին որպէս թեմակալ առաջնորդ, կանոնական բոլոր իրաւասութիւններով, մաղթելով նրան փալլուն հոգեշէն յաջողութիւններ, իր հոգևոր առաքելութեան ճանապարհին:

Այս ուրախ առիթով յղում ենք Մեր հայրապետական բարի մաղթանքները և օրհնությունը նորահաստատ թեմի սրբազան առաջնորդին, Թեմական Խորհուրդի յարգարժան անդամներին, հալկական նորակազմ համայնքներին, մշակութային և բարեսիրական միութիւններին և համայն մեր հաւատացեալ զաւակներին:

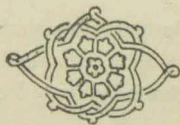
Թող բարին Աստուած քրիստոսաւեր Զուիցերիոյ տարածքի վրայ անսասն և լուսատառ պահպանէ հայոց թեմը իր եկեղեցիներով ու բարեպաշտ ժողովրդով:

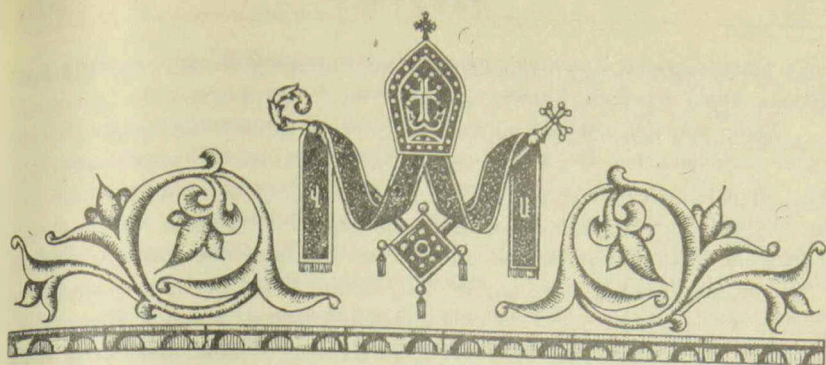
«Այսպէս լուսաորենցէ լոյս ձեր առաջի մարդկան որպէսզի տեսցեն զգործս ձեր բարիս, և փառաւորենցեն զՀայր ձեր որ յերկինս է» (Մատթ. Ե. 24): Ամէն:

Կապիթէ Դ.

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

Տուաւ կոնդակս ի 30 Նոյեմբերի
1992 Փրկչական ամի,
և ի տումարիս Հայոց ՌՆԽԱ,
ի Մայրավանս Արքոյ Էջմիածնի:
Հմբ. 1945

ՔրիստոսԱռնչեալ Սիրոն Ողջորձն եւ Օրշնոթիւն
ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻՆ ՄԵԾԻ ՏԱՆՆ ԿԻԼԻԿԻՈՅ
Տ. Տ. ԽՈՐԵՆԱՅ ԱՌԱՋՆՈՅ, ՊԱՏՐԻԱՐԷԻՆ ՀԱՅՈՅ ՍՐԲՈՅ
ԵՐՈՒՍԱՂԵՄԱՅ Տ. ԶԻԺԷԻ ԱՐԷԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻՆ,
ՊԱՏՐԻԱՐԷԻՆ ՀԱՅՈՅ ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍՈՅ Տ. ՇՆՈՐՀՔԱՅ
ԱՐԷԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻՆ, ՀԱՄՕՐԷՆ ԱՐԷԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՅ,
ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՅ, ՎԱՐԴԱՊԵՏԱՅ, ՔԱՀԱՆԱՅԻՅ ԵՒ
ՍԱՐԿԱՒԱԳԱՅ, ԹԵՄԱԿԱՆ ԵՐԵՄՓՈՒՄԱՆԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՈՅ,
ԹԵՄԱԿԱՆ ԵՒ ԹԱՂԱԿԱՆ ԽՈՐՀՐԴՈՅ ԵՒ ՊԱՇՏՈՆԷԻՅ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ՍՐԲՈՅ
ԵՒ ՍԻՐԵՑԵԱԼ ՀԱՄԱՅՆ ՀԱՒԱՏԱՅԵԱԼ ԺՈՂՈՎՐԴԵԱՆ
ՀԱՅՈՅ

տիկ իմաստութիւնն Աստուծոյ, ըստ յառաջադրութեանցն, զոր արար ի ձեռն Տեառն Զերոյ Յիսուսի Քրիստոսի» (Եփես. Գ. 10—11):

Բոլոր մարդիկ, որոնք կը դառնան միեւնոյն Աստուածը որպէս Արարիչը ու նախախնամող Հայրը տիեզերքի, որոնք կը դառնան զՔրիստոս որպէս մարմին առած խօսքը Աստուծոյ և Փրկիչը ազգի մարդկան, որոնք կը դառնան ի Հօրէ բխեալ Ս. Հոգին որպէս Միփթարիչ և Աստուածային շնորհները բաշխող յոյս գօրութիւն, անդամներն են Քրիստոսի Եկեղեցիին: Բոլոր քրիստոնէաները, իրենց մկրտութեամբ, իրենց հաւատքով ու փրկութեան յոյսով, միացած են Քրիստոսի խորհրդատր Մարմնոյն Մէջ, որ Ս. Եկեղեցին է՝ մէկ, ընդհանրական, առաքելական և սուրբ, իբրև միակ Գլուխ ունենալով զԻնքը՝ մեր Տէրը և Փրկիչը Յիսուս, ի սկզբանէ, այժմ և յաիւտեան:

Քրիստոնէութիւնը իր ետին ունի երկու հազար տարիներու պատմութիւն մը, որու ընթացքին մարդկային պայմանին յատուկ երևոյթներ ու պատմականօրէն սկիզբ առած ու զարգացած իրադրութիւններ, ծնունդ տուած են մեզի ծանօթ քրիստոնէայ պատմական եկեղեցիներուն, որոնց ամբողջութիւնը կը կազմէ Քրիստոսի Ընդհանրական Եկեղեցին:

Եկեղեցին, իբրև աստուածային նախախնամութեան գործ, անշուշտ մէկ է և տիեզերական, սակայն այդ աստուածային տնօրինութեան իրագործումը երկրի վրայ զգեցած է և կը զգենու արտաքին տարբեր տարազներ, համաձայն ժողովուրդներու հոգեկան դիմագծութեան և Աստուծոյ խօսքը ընկալելու և ապրելու կերպին, և համաձայն պատմական իրադրութեանց ու աւանդութիւններուն, որոնց մէջ ծնած ու աճած են եկեղեցիները:

Այս երկու հազար տարիներու ընթացքին, քրիստոնէութիւնը, եկեղեցիները յաճախ կործք տուած են արտաքին պեկործումներու և ներքին հակամարտութիւններու և պառակտումներու, և երբեմն նոյնիսկ թշնամական փոխադարձ գործողութիւններու, սակայն, Աստուծոյ ողորմութեամբ, անոնք կարողացած են հասնիլ խաղաղութեան ափին, շարունակելով իրենց սրբազան առաքելութիւնը, ամէն մէկը իրեն սահմանուած հօտին մէջ:

Մեր օրերում, փա՛ռք Ամենակալին, այլևս չկան ոչ-բարեկամական դժբախտութիւններ եկեղեցիներու միջև: Այլևս ոչ որ չի մտածեր հին վէճերու և հակառակութիւններու մասին: Այսօր բոլոր եկեղեցիները, բոլոր քրիստոնէաները կը խօսին փոխադարձ հաճութեան մասին, գործակցութեան մասին, միութեան մասին:

Հայաստանեայց Առաքելական Ս. Եկեղեցին, դաւանաբանական հարցերու նկատմամբ իր մտածելակերպով ու բանաձևումներով թէև կը մնայ անշեղ ու հաստատ իր աւանդական ուղղափառ դիրքերուն վրայ, սակայն, ինչպէս անցեալի մէջ, այսօր ալ կ'ստաշնորհդո՞ւի «**Միութիւն ի կարևորս և ազատութիւն յերկբայականս**» հին ու բարերար սկզբունքով: Որեմն, յոյժ ցանկալի է, որ քոյր եկեղեցիներու հետ մենք շարունակենք պահպանել ու մշակել իրաւ քրիստոնէական եղբայրական կապեր, մեր Մայր Եկեղեցոյ և մեր լուսաբնակ հայրապետներու ոգիով, եկեղեցիներու միջև միութիւնը տեսնելով ի Քրիստոս սիրոյ մէջ, փոխադարձ ճանաչման ու գնահատման մէջ, սերտ գործակցութեան մէջ:

Դաւանաբանական, քրիստոսաբանական կամ այլ խնդիրներ այլևս արգելք չեն և ոչ ալ պայման՝ եկեղեցիներու սիրալիք յարաբերութեանց ու եղբայրական գործակցութեանց: Դաւանաբանական դիրքերու վերաբնութեան ու միակերպումի ճանապարհով միութենական փորձերը տակաւին կանխա-

րունդը այդ իրականացնել, արդեն պատմական մեծ յաջողություն մը արձանագրած պիտի ըլլայ Քրիստոսի մի և Ընդհանրական Ս. Եկեղեցին:

Եւ Մենք տակաւին կը հաւատանք, թէ պատմական եկեղեցիներու միջև գոյություն ունեցող աստուածաբանական մտածելակերպի, վարդապետական մեկնաբանութեանց, պատմական աւանդութեանց և ծիսական ձևերու բոլոր այն տարբերությունները, որոնք անցեալի մէջ հանդիսացած են պատճառներ հակամարտութեանց ու թշնամութեանց, մեր օրերու կեանքի պայմաններու տակ, մեր արդիական մտայնութեան ու հոգեբանութեան մէջ, ուրկէ չբացած են և պէտք է չբանան ալլա մոլեռանդությունը և անհամոզութիւնը ոգին, բոլոր այդ տարբերությունները ու անոնց պահպանումը պէտք չէ նկատուին անհասկացողութեանց և իրերամերժութեանց պատճառներ, այլ, ընդհակառակը, զանոնք պէտք է նկատել մերձեցման և փոխադարձ գնահատութեան ազդակներ, որովհետև անոնք բոլորը, դարերու հոլովոյթով, բիրեղացումներն են եկեղեցական ներշնչութեան հայրերու և հաւատաւոր ժողովուրդներու վաւերական քրիստոնէական ապրումներուն և ստեղծարար ճիգերուն: Այդ բոլորի անփոփոխ ու անալլալ պահպանումով, Քրիստոսի Եկեղեցին կը դառնայ առաւել ամբողջական, առաւել հարուստ և առաւել գեղաճիւղ, վասնզի անոնք արտայայտություններն են աստուածային յայտնություններուն և ճշմարտություններուն, աշխարհի քրիստոնէայ ժողովուրդներու բազմադարեան կրօնական փորձով ստարկայացած:

Բոլոր պատմական եկեղեցիներու իմացութեան, ներշնչումի և ապրումի բիրեղացած, առարկայացած այդ արտայայտությունները կը կազմեն այն համաքրիստոնէական, տիեզերական զանձաբանը, որ իր ամբողջութեամբ միայն, իր ալլազանութեամբ ու բազմերանգութեամբ, նոյնիսկ երբեմն իր հակասություններով, կ'արտացոլէ լիութեամբ տիեզերքը Աստուծոյ խօսքին և կը ճառագայթէ փառքը Քրիստոսին, մտածումի տարբեր ձևերով, զգացումի տարբեր երանգներով, տարբեր լեզուներով, տարբեր դաշնաւորումներով:

Պատմականօրէն զարգացած ամեն Քրիստոնէական Եկեղեցի իր սուրբերով, իր դասանութեամբ, իր աւանդություններով, իր գրականութեամբ և իր արունեստով, ուրոյն և անկրկնելի ապրող յուշարձան մըն է, կենդանի խօսք մըն է, վաւերական վկայություն մըն է՝ **«վասն մեծի փառացն Աստուծոյ»:**

Պէտք է սրբութեամբ պահել, պահպանել զանոնք ամբողջ, անխառն ու անալլալ, առանց յովտ մը իսկ անելցնելու կամ պակսեցնելու: Պէտք չէ աղքատացնել, պէտք չէ տկարացնել, պէտք չէ գունազերծել Քրիստոսի Եկեղեցին:

Ինչքա՛ն իրաւ անտարանական հոգի կայ, ինչքա՛ն մարդկային ճշմարտություն և ինչքա՛ն ողջմտություն՝ մեր երանաշնորհ Խրիսեան Հայրիկի բոլորիս ծանօթ այն պարզ ու վճիտ պատկերին մէջ, որով քրիստոնէական եկեղեցիները կը նմանցնէր մեծ ծաղկեփունջի մը, ուր ամեն մէկ ծաղիկ իր ուրոյն գոյնը ունի, իր ուրոյն երանգը և իր ուրոյն բոյրը, բոլորը մէկտեղուած Քրիստոսի սիրոյ կապով:

Այսօր, եթէ կայ բան մը, որ մենք՝ քրիստոնէականք և աշխարհի եկեղեցիները պէտք է իրօք փնտռենք՝ այդ Քրիստոսի սէրն է:

Աղօթենք, որ Տէրը իր սիրոյ տիեզերքէն լոյս իջեցնէ մեր հոգիներէն ներս ու շողացնէ զայն մեր կեանքին ու մեր ձեռաց գործերուն մէջ, որպէսզի բոլորս, աշխարհի բոլոր քրիստոնէականք, ստրկինք ընթանալ ճշմարիտ սիրոյ, խաղաղութեան և եղբայրական համագործակցութեան ճանապարհին. **«Զի սէր լստուծոյ է»** և **«Աստուած սէր է»** (Ա. Յովն. Դ 7, 9):

Այս սիրոյ շունչով, Յիսուս և Իր առաքեալները Եկեղեցին հիմնեցին: Այս սիրոյ շունչով միայն քրիստոնեաները, եկեղեցիները բոլոր կը միանան Քրիստոսի մէկ և Ընդհանրական Եկեղեցիին մէջ:

Այս սիրոյ շունչով, եկեղեցիներ ու հաւատացեալներ այսուհետեւ ոչ են «օտարք և պանդուխտք, այլ բաղաքակիցք սրբոց և ընտանիք Աստուծոյ, շինեալք ի վերայ հիման առաքելոց և մարգարէից, որոյ է գլուխ անկեանն Քրիստոս Յիսուս» (Եփես. Բ 19—20):

Սոյն Մեր հայրապետական կոնդակով, կը խորհինք կարողացանք արայայտիչը ըլլալ և յատկել Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ և հայ հաւատացեալ ժողովուրդի զգացումը, եկեղեցիներու ցանկալի միութեան գաղափարին վերաբերեալ, որով և կը յորդորենք և կը հրաւիրենք զձեզ, սիրելի՛ք Մեր, բանիւ և գործով ընթանալ մեր լուսաբնակ նախնեաց մեզի աւանդ թողած ճանապարհէն, անշեղ ու անասան պահելով մեր Առաքելական ու Ազգային Ս. Եկեղեցին, և անկեղծօրէն, խնդութեամբ գործել, իրականացած տեսնելու համար բոլոր քրիստոնեայ եկեղեցիներու միութիւնն ու եղբայրութիւնը Քրիստոսի կենարար սիրով:

«Յիշեցէք զառաջնորդս ձեր որ խօսեցան ձեզ զբանն Աստուծոյ. հաշեցեալք չէս զնացից նոցա՝ նմանողք եղերոք հաւատոցն» (Եբր. ԺԳ 7):

Մէր և խաղաղութիւն և միութիւն եկեղեցեաց քրիստոնէից:

Մէր և խաղաղութիւն և միութիւն Հայաստանեայց Եկեղեցւոյս, այժմ և յապիտեան:

Ողորմութիւն Աստուծոյ և շնորհք Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի եղիցին ընդ ձեզ:

Ամէն:

Գրեց Ս. Երեմիայի

ԾԱՅՐԱԳՈՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԷ ԵՒ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՅ

Տուա կոնդակս ի 4-ն յունիսի
1965 Փրկչական ամի,
և ի տունարիս Հայոց ՌՆԺԴ,
ի մայրավանս Սրբոյ Էջմիածնի

Տ. Տ. ՎԱԶԳԷՆ Ա. ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ
ԽՕՍՔԸ ԵՐԵՒԱՆԻ ԹՂԹԱԿԻՑՆԵՐԻՆ
(11 դեկտեմբեր 1992)

Դեկտեմբերի 11-ին, ուրբաթ օրը, Երևանի թերթերի թղթակիցները ներկայացան Վեհափառ Հայրապետին, խնդրելով նրա խօսքը՝ Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի և Տանն Կիլիկիոյ Աթոռի յարաբերութիւնների մասին ներկայուն: Հայրապետը պատասխանեց.

— Այո՛, Հայ Եկեղեցուն վերաբերող մի հարց է, որը վերջերս արծարծուեց Երևանի և արտասահմանի հայ մամուլում, իբրև հետևանք ամերիկահայ ծանօթ մտատրական Երուանդ Ագառեանի հրատարակած մի անսպասելի յօդուածի «Անգ» թերթի 1992 նոյեմբեր 4-ի համարում:

Հիմնականում խօսքը վերաբերում է Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի և Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսական Աթոռի յարաբերութիւններին:

Իմ գահակալութեան հենց սկզբից ես դժբախտութիւնը ունեցայ ժառանգելու՝ սփիւռքում մեր Եկեղեցու ծոցում ստեղծուած պառակտուած վիճակ, երկու հակամարտ կողմերով: Եկեղեցին դարձել էր կուսակցական պայքարների կոուադաշտ, պայքարի առանցքը հանդիսանալով կուսակցութեանց կողմնորոշումը Հայաստանի սովետական կարգերի և գաղափարախօսութեան հանդէպ:

Այդ պայքարը առաւել բոբրեքուեց ու փոթորկուեց՝ Տանն Կիլիկիոյ նոր կաթողիկոսի ընտրութեան առիթով 1956 թուականի փետրուար—մարտ ամիսներին Լիբանանում, որի հետևանքով բանդուեցին բարեկամութեան և գործակցութեան կապերը Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի և Կիլիկեան Կաթողիկոսութեան միջև ու սկիզբ առաւ և տարածուեց ծանօթ եկեղեցական տագնապը գրեթէ ողջ հայ սփիւռքի տարածքի վրայ, հակամարտ կուսակցութեանց գործուն մասնակցութեամբ, տագնապ, որի հանդէպ բնականաբար անտարբեր չէր Սովետական Հայաստանի կառավարութիւնը:

Վերջին երեսուներկու տարիների ընթացքում, մեր Եկեղեցու կեանքում տագնապալի այդ շրջանը անցաւ զանազան փուլերից, համերաշխ մի լուծում գտնելու ցանկութեամբ: Յաճախ տեղի ունեցան նաև հանդիպումներ և բանակցութիւններ, առանց ցանկալի մի լուծման յանգելու:

Ահա այս կացութեան մէջ, մեր Եկեղեցին դիմադրեց 1988-ից սկսած ազգային վերագարթօճքի փոթորկումը և մանաւանդ նոյն տարուայ Դեկտեմբերի 7-ի ահաւոր երկրաշարժը: Եւ ապա յաջորդեց փլուզումը սովետական կարգերի ու հռչակումը Հայաստանի Հանրապետութեան ազգային անկա-

խոթեան: Այս պատմական իրադարձութիւնները ցնցեցին ոչ միայն մեր ժողովրդի կեանքն ու գիտակցութիւնը, այլ նաև մեր Մայր Եկեղեցու: Այդ օրերից սկսած զգացինք և զգում ենք առաել պայծառութեամբ այսօր, որ մեր ժողովրդի պատմութեան գրքում փակուեց մի ամբողջ շրջան՝ սովետական շրջանը և սկիզբ առան մեր ազգային անկախութեան կերտումի ժամանակները: Սովետական շրջանը ընդմիջտ փակուելով, իր փլատակների տակ թաղեց նաև բոլոր այն քաղաքական, գաղափարախօսական կամ եկեղեցական՝ անցեալում տագնապ յարուցող հարցերն ու մտայնութիւնները:

Այս գիտակցութեամբ առաջնորդուած, մեր խիղճը թելադրեց մեզ, որ մեր Մայր Հայրենիքի ազգային վերակերտման այս ժամանակաշրջանում, երբ մասնաւոր բազում վտանգների ուրուականը հետապնդում է մեր հայրենի ժողովրդին, պարտինք առաւելագոյն չափով ամրապնդել մեր ազգային կեանքի ներքին միասնութիւնը ու համերաշխ գործակցութիւնը, ի մասնաւորի եկեղեցական կեանքի մակարդակի վրայ: Այս փրկարար ճանապարհի վրայ, այո, հրամայական ենք նկատում նաև եղբայրական յարաբերութիւնների և գործակցութեան վերականգնումը և զարգացումը Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի և Տանն Կիլիկիոյ Աթոռի միջև:

1. Ահաւոր երկրաշարժից յետոյ Մենք և Գարեգին Բ Կաթողիկոսը ողջագործեցինք Փրկչի Իշման Սուրբ Սեղանի առաջ, միաստեղ արտաւտեցինք ու աղօթեցինք:

Վա՛տ արեցինք:

2. Ապա, շուրջ երկու ամիս անց, մեր կառավարութեան քաջալերանքով էլ, Գարեգին Կաթողիկոսի հետ այցելեցինք Միացեալ Նահանգներ՝ ապահովելու համար վերականգնումը Ստեփանավան անրուած քաղաքի:

Վա՛տ արեցինք:

3. Մի քանի տարի առաջ, Պէյրութի քաղաքացիական պատերազմի տագնապալի օրերին, Մայր Աթոռս հարիր հազար դոլլար տրամադրեց Կիլիկիոյ կաթողիկոսութեան իբրև եղբայրական օգնութիւն, իսկ երկրաշարժից յետոյ Կիլիկեան Աթոռը հարիր հազար դոլլար նուիրեց մեզ, Լեւոնականի Սուրբ Աստուածածին եկեղեցու փող եկած զանգակատան վերականգնման համար:

Վա՛տ արեցինք:

4. «Հիմնադրամ»-ի հայրենաշէն գործի յաջողութեան ի խնդիր, նոյն թուակիր կոնդակներով Մենք և Գարեգին Բ Կաթողիկոսը կոչեցրով հանդէս եկանք՝ ուղղուած մեր ժողովրդին:

Վա՛տ արեցինք:

5. Հայաստանի Հանրապետութեան նախագահի հրաւերով Մենք և Գարեգին Բ Կաթողիկոսը մաս կազմեցինք «Հիմնադրամ»-ի հոգաբարձութեան ժողովին իբրև գործակիցներ:

Վա՛տ արեցինք:

6. Հայաստանում մեր սուրբ Եկեղեցին պաշտպանելու համար օտարամուտ կրօնական հոսանքներից, Մենք և Գարեգին Բ Կաթողիկոսը միա-

տեղ մի հայրական խօսք ուղղեցինք մեր ժողովրդին, որ հաւատարիմ մնա մեր ազգային մայր Եկեղեցուն:

Վա՛տ արեցինք:

7. Մեր միջև մշտապէս եղբայրական յարաբերութիւնների ճանապարհով, միասին ծրագրեր մշակեցինք առաւել զօրացնելու մեր Եկեղեցին, օժտելու այն նուիրեալ ձեռնհաս սպասաւորներով և գործակցաբար պատրաստելու աստուածաբանական ու կրօնագիտական դասագրքեր մեր հոգևոր վարժաբանների համար:

Վա՛տ ենք անում:

8. Մեր բոլոր հանդիպումների ընթացքում խորհրդակցել ենք և ճանապարհներ որոնել, արտասահմանի մի քանի ծանօթ թեմերի հարցերը կանոնական կերպով լուծելու համար: Յունաստանի թեմը արդէն պատրաստ է միանալու Մայր Աթոռին:

Վա՛տ ենք արել:

9. Նման առիթներով մտահոգ սրտով փորձում ենք ամրապնդել ազգային միասնութեան և համերաշխ գործակցութեան ոգին մեր ժողովրդի ծոցում գործող կուսակցութեանց միջև, նույնիսկ միջնորդ հանդիսանալու մղումով:

Վա՛տ ենք անում:

10. Ինչպէս այլ առիթներով արտայայտուել ենք, մեր օրերին Հայաստանի Հանրապետութեան պայմաններում, այլևս որևէ այժմէութիւն չունեն հաշիւորում, սովետական կարգերի շրջանում ստեղծուած կացութիւններն ու գործելակերպերը, ի մասնաւորի հաշիւեղեցական կեանքի մակարդակի վրայ և Մայր Աթոռին ու Տանն Կիլիկիոյ Աթոռի յարաբերութիւններում: Պարզ է բոլորին, որ այդ կացութիւններն ու գործելակերպերը առաջ էին եկել միմիայն սովետական կարգերի առկայութեան հետևանքով Հայաստանում: Եթէ 1956 թուականին, երբ Մենք Պէշրոք գնացինք, Հայաստանը ազգային անկախ պետութիւն լինէր, Կիլիկեան Աթոռի Գահակալի ընտրութեան առթիւ կը ստեղծուէ՞ր ծանօթ տագնապը մեր Եկեղեցու ծոցում:

Զհասկանալ այս պարզ ճշմարտութիւնները՝ պիտի նշանակէր գուրկ լինել Հայաստանի այժմեան անկախութեան գաղափարից, գուրկ լինել այս օրերին մեր երկրում, մեր ազգային գոյատևմանը սպառնացող վտանգների զգացողութիւնից:

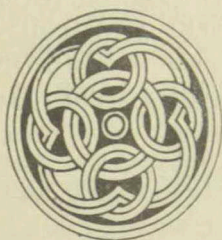
Այժմ մեր առաջ կան գործելու երկու ճանապարհներ. մէկը՝ հին ճանապարհն է, հարցերը լուծելու առնակատումներով ու պայքարով, ճանապարհ ժառանգուած սովետական շրջանից, երկրորդը՝ մեր որդեգրած նոր ճանապարհն է, մեր եկեղեցական կանոնական հարցերը լուծել փորձել համբերատար ոգով, եղբայրական յարաբերութեանց և համերաշխ գործակցութեան ճանապարհով, մեր հայրենի անկախ պետութեան գերագոյն շահերի գիտակցութեամբ:

Մենք ընտրել ենք այս երկրորդ, նոր ճանապարհը, համոզուած լինելով, որ պայքարի ճանապարհը մեզ չի տանի դէպի լուծումը առաջադրուած լուծելի հարցերի, այլ, ընդհակառակը, կը խորացնի պատակտումը, կը բորբոքի կրքերը, կը տկարացնի Հայ Առաքելական Եկեղեցու նուիրապետական

Աթոռների միասնությունը, նրա միարար ու խաղաղարար պատմական առաքելությունը մեր ազգի այս նգնաժամային, բախտորոշ ժամանակներում:

Այս օրերին, ընթերցելով որոշ թերթերի լուրերը՝ Սուրբ Էջմիածնի Մայր Աթոռի և Տանն Կիլիկիոյ Աթոռի լարաբերությունների վերաբերեալ, ևս առաւել համոզուեցինք, որ ուղիղ է Մեր ընտրած ճանապարհը, ու արդար է մեր գործը և ազգաշէն՝ մեր երազանքը: Մենք անձնապէս ստանձնում ենք պատասխանատւութիւնը մեր որդեգրած գործելակերպի, ստանձնում ենք ամբողջապէս:

Յիշենք մեծ առաքեալի խօսքը ուղղում մեզ բոլորիս՝ «Ժամ իսկ է մեզ ի քնոյ զարթնոյ». նաև փրկագործ պատգամը մեր Տիրոջ Յիսուսի Քրիստոսի՝ «Սիրեցէք զմիմեանս»: Ամէն:

- 1 վանքով և 6 եկեղեցիներով՝ 21 հոգևորականներով:
5. Գուգարաց թեմ՝ առաջնորդ Տ. Արսեն արք. Պերպերեան:
- 5 վանքերով, 2 եկեղեցիներով՝ 6 հոգևորականներով:
6. Սինեաց թեմ՝ առաջնորդ Տ. Ասողիկ եպս. Արիստակեսեան:
- 3 վանքերով և 6 եկեղեցիներով՝ 7 հոգևորականներով:
7. Արցախի թեմ՝ առաջնորդ Տ. Պարզև եպս. Մարտիրոսեան:
- 2 վանքեր և 3 եկեղեցիներ՝ 4 հոգևորականներով:
8. Վիրահայոց թեմ՝ առաջնորդ Տ. Գեորգ եպս. Սերայդարեան:
- 4 եկեղեցիներ՝ 6 հոգևորականներով:
9. Ռուսաստանի և Նոր Նախիջևանի թեմ՝ առաջնորդ Տ. Տիրան եպիս. Կիրեղեան: 16 եկեղեցիներ՝ 12 հոգևորականներով:
10. Ուկրաինայի շրջան՝ առաջնորդական տեղապահ Տ. Նաթան վարդապետ Յովհաննիսեան: 2 եկեղեցիներ՝ 2 հոգևորականներով:
11. Մոլդավիոյ հովույթին: 1 եկեղեցի՝ 1 հոգևորականով:
Ընդհանուր թիվ՝ վանքեր՝ 16, եկեղեցիներ՝ 77, հոգևորականներ՝ 141:

**Բ. ԿՐԾՆԱԿԱՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԶԱՐՈՉՉՈՒԹԵԱՆ
ԳՈՐԾՈՒՆԷՈՒԹԻՒՆ**

Ինչպես քաջ յայտնի է, սովետական կարգերի հաստատումից յետոյ մինչև 1930 թուականը, գրեթե բոլոր հայոց եկեղեցիները փակուել էին Հայաստանում և Արցախում, ուր մինչև 1928 թուականը գործում էին 18 վանքեր և 105 եկեղեցիներ ու Միություն տարբեր հանրապետություններում, ոմանք քանդուել էին, շատերը վերածուել ակումբների և պահեստների, իսկ պատմական վանքերը՝ անխնամ վիճակում պահպանուել էին որպես պատմական յուշարձաններ: Ամեն Կրօնական գործունեություն արգելուած էր: Պատերազմից յետոյ միայն արտօնուեցին գործել փոքրութիւ եկեղեցիներ և վերանորոգման ենթարկել պատմական վանքեր: Սովետական կարգերի տակ եկեղեցին ու հոգևորականությունը հալածուած էին պետական վարչական միջոցներով, իսկ պատերազմից յետոյ՝ լոկ հանդուրժուած, սահմանափակ իրաւունքներով: Կրօնը և եկեղեցին ճկատուում էին մահացած հաստատություններ:

Մայր Աթոռ յառաջիկայ տարի հրատարակելու է յատուկ մի ուսումնասիրություն Հայաստանեայց Եկեղեցու և հայ հոգևորականութեան կրած հալածանքների մասին, նոր յայտնաբերուած արխիւային փաստաթղթերի հիման վրայ:

Վերոյիշեալ պայմաններում, մեր հաշտեմաբնակ ժողովուրդը և նոր սերունդները մնացին զուրկ կրօնական դաստիարակչութիւնից և հոգևոր մխիթարութիւնից:

Մեր օրերին մեր Եկեղեցու առաջ դրուեց մեր ժողովրդի կեանքն ու հոգին սուրբ Աւետարանի լոյսով պայծառակերպելու նուիրական պարտականութիւնը, առաւել լայն չափերով:

1990 թուականից սկսած մեր թեմերում տակաւ առ տակաւ կազմակերպուեցին եկեղեցաւեր միություններ, կրօնաւեր Տիկնանց միություններ, մանկական կրօնական երգչախմբեր և պարախմբեր: Իսկ վերջին երկու տարիների ընթացքում Վեհափառ Հայրապետի օրհնութեամբ, Արարատեան Թեմի ռաջնորդարանում և Էջմիածին քաղաքում կազմակերպուեցին կանոնադր կրօնական ստարկաների դասախօսություններ, (շաբաթը երկու ան-

- 1 վանքով և 6 եկեղեցիներով՝ 21 հոգևորականներով:
5. Գուգարաց թեմ՝ առաջնորդ Տ. Արսեն արք. Պերպերեան:
- 5 վանքերով, 2 եկեղեցիներով՝ 6 հոգևորականներով:
6. Սինեաց թեմ՝ առաջնորդ Տ. Ասողիկ եպս. Արիստակեսեան:
- 3 վանքերով և 6 եկեղեցիներով՝ 7 հոգևորականներով:
7. Արցախի թեմ՝ առաջնորդ Տ. Պարզև եպս. Մարտիրոսեան:
- 2 վանքեր և 3 եկեղեցիներ՝ 4 հոգևորականներով:
8. Վիրահայոց թեմ՝ առաջնորդ Տ. Գեորգ եպս. Սերայդարեան:
- 4 եկեղեցիներ՝ 6 հոգևորականներով:
9. Ռուսաստանի և Նոր Նախիջևանի թեմ՝ առաջնորդ Տ. Տիրան եպիս. Կիրեղեան: 16 եկեղեցիներ՝ 12 հոգևորականներով:
10. Ուկրաինայի շրջան՝ առաջնորդական տեղապահ Տ. Նաթան վարդապետ Յովհաննիսեան: 2 եկեղեցիներ՝ 2 հոգևորականներով:
11. Մոլդավիոյ հովույթին: 1 եկեղեցի՝ 1 հոգևորականով:
Ընդհանուր թիվ՝ վանքեր՝ 16, եկեղեցիներ՝ 77, հոգևորականներ՝ 141:

**Բ. ԿՐԾՆԱԿԱՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԶԱՐՈՋՉՈՒԹԵԱՆ
ԳՈՐԾՈՒՆԷՈՒԹԻՒՆ**

Ինչպես քաջ յայտնի է, սովետական կարգերի հաստատումից յետոյ մինչև 1930 թուականը, գրեթե բոլոր հայոց եկեղեցիները փակուել էին Հայաստանում և Արցախում, ուր մինչև 1928 թուականը գործում էին 18 վանքեր և 105 եկեղեցիներ ու Միություն տարբեր հանրապետություններում, ոմանք քանդուել էին, շատերը վերածուել ակումբների և պահեստների, իսկ պատմական վանքերը՝ անխնամ վիճակում պահպանուել էին որպես պատմական յուշարձաններ: Ամեն Կրօնական գործունեություն արգելուած էր: Պատերազմից յետոյ միայն արտօնուեցին գործել փոքրութիւ եկեղեցիներ և վերանորոգման ենթարկել պատմական վանքեր: Սովետական կարգերի տակ եկեղեցին ու հոգևորականությունը հալածուած էին պետական վարչական միջոցներով, իսկ պատերազմից յետոյ՝ լոկ հանդուրժուած, սահմանափակ իրաւունքներով: Կրօնը և եկեղեցին ճկատուում էին մահացած հաստատություններ:

Մայր Աթոռ յառաջիկայ տարի հրատարակելու է յատուկ մի ուսումնասիրություն Հայաստանեայց Եկեղեցու և հայ հոգևորականութեան կրած հալածանքների մասին, նոր յայտնաբերուած արխիւային փաստաթղթերի հիման վրայ:

Վերոյիշեալ պայմաններում, մեր հաշտեմաբնակ ժողովուրդը և նոր սերունդները մնացին զուրկ կրօնական դաստիարակչութիւնից և հոգևոր մխիթարութիւնից:

Մեր օրերին մեր Եկեղեցու առաջ դրուեց մեր ժողովրդի կեանքն ու հոգին սուրբ Աւետարանի լոյսով պայծառակերպելու նուիրական պարտականութիւնը, առաւել լայն չափերով:

1990 թուականից սկսած մեր թեմերում տակաւ առ տակաւ կազմակերպուեցին եկեղեցաւեր միություններ, կրօնաւեր Տիկնանց միություններ, մանկական կրօնական երգչախմբեր և պարախմբեր: Իսկ վերջին երկու տարիների ընթացքում Վեհափառ Հայրապետի օրհնութեամբ, Արարատեան Թեմի ռաջնորդարանում և Էջմիածին քաղաքում կազմակերպուեցին կանոնադր կրօնական ստարկաների դասախօսություններ, (շաբաթը երկու ան-

գամ երեկոյան ժամերին), որին հետևեցին աւելի քան հարիւր յիսուն հաւրային վարժարանների ուսուցիչ-ուսուցչուհիներ, որոնք մի քանի ամիսներ առաջ յետ քննութիւնների, ստացան վկայականներ, իրաւունք ունենալու պետական վարժարաններում կրօնական աւարկաներ աւանդելու: Նման դասընթացքներ շարունակուելու են նաև այս տարի և յառաջիկայ տարիներին, թէ Երևանում և թէ միւս թեմերում:

Մայր Աթոռ, կրօնական քարոզչութեան նպատակով, 1990 թուականից սկսած կազմակերպել է կրօնական քարոզների հաղորդաշար Երևանի հեռուստացոյցից, ամէն շաբաթ երեկոյ «Սորան Լուսոյ» անուն տակ:

Արժան է նաև յիշել, որ Հայաստանում և մասամբ ներքին թեմերում, կազմակերպուել են շուրջ 23 քրիստոնէական դաստիարակչութեան միօրեայ դպրոցներ:

Կրօնական դաստանդութեանց և քարոզչութեան գործունէութեան առաւել ծաւալման ու կազմակերպեալ ընթացք տալու նպատակով, Մայր Աթոռում հաստատուելու է յատուկ բաժին «Եկեղեցական քարոզչութեան կենտրոն» անուն տակ, որը պիտի ղեկավարուի հինգ եպիսկոպոսներից բաղկացած մի վարչութեամբ, որին մասնակցելու են Կ. Պոլսի Պատրիարքութեան և Գանատայի Թեմի ներկայացուցիչ սրբազան հայրերը:

Ինչպէս հաստատում էր Վեհափառ Հայրապետը Իր 28 օգոստոս 1992 թուակիր կոնդակով, ցաւով պէտք է յայտնենք, որ մեր Եկեղեցու հոգևորականների թիւը չափազանց սահմանափակ լինելով, զրկուած ենք Հայաստանի և ներքին սփիւռքի կրօնական կարիքները լրիւ բաւարարելուց: Մեր Եկեղեցին կարիք ունի այսօր առնուազն ևս շուրջ հարիւր պատրաստուած ու եռամիսն եկեղեցականների, վարդապետ և քահանայ, որոնք նուիրուէն հոգևոր ազգային ծառայութեան՝ անակարկ կերպով:

Աւետարանի բացատրութեամբ՝ հունձքը առատ է, սակայն մշակները սակաւ: Առնուազն հինգ տարի պէտք է սպասել, որպէսզի մեր ճեմարանը նոր սերունդներ կարողանայ պատրաստել: Այդ աշխատանքը կատարում է և յոյս ունենք, որ մօտ ապագայում մեր Եկեղեցին կ'օժտուի ձեռնհաս հոգևորականներով, բաւարար չափով:

Մինչ այդ, Եկեղեցին իր այժմեան ուժերով իրագործում է հնարատրը:

Գ. ՀՈԳԵՒՈՐ ԿՐԹԱԿԱՆ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Կրօնական ազատութեան պայմաններում նոր թափ ստացաւ նաև Մայր Աթոռի եկեղեցական կրթական առաքելութիւնը, կրօնաւորների նոր սերունդներ պատրաստելու առաջադրանքով: Այսօր գործում են՝ Սուրբ Էջմիածնի Հոգևոր ճեմարանը՝ 70 ուսանողներով, Արարատեան Թեմի դպրանոցը՝ Սևանայ կղզու վրայ՝ 27 ուսանողներով և Ծիրակի Թեմի ընծայարանը՝ Գիւմրի քաղաքում՝ 12 ուսանողներով:

Սուրբ Էջմիածնի Հոգևոր ճեմարանում և միւս երկու դպրանոցներում տեղի են ունենում կանոնաւոր ամէնօրեայ դաստանդութիւններ՝ համաձայն մեր կրթական ծրագրերի, աւանդելով կրօնական, աստուածաբանական աւարկաներ, հայագիտական, պատմական և փիլիսոփայական աւարկաներ, ծիսակատարութիւն, երաժշտութիւն և օտար լեզուներ, ռուսերէն և անգլերէն:

Հայագիտական, պատմագիտական և փիլիսոփայական աւարկաների համար, Երևանից հրաւիրուած են համալսարանի մասնագէտ դասախօսներ:

կրթագիտական և աստիճանական առարկաները աամրում են մեր հոգևորականները:

Սուրբ Էջմիածնի Հոգևոր Ամսարանի տնօրենն է Ս. Ամանիա եպիսկոպոսը, վերատեսչությամբ Ս. Ներսես արքեպիսկոպոսի:

Դ. ՕԳՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԵՐԿՐԱՇԱՐԺԻ ԱՂԷՏԵԱԼՆԵՐԻՆ, ԱՐՑԱԽԻ ԺՈՂՈՎՐԴԻՆ ԵՒ ԲՈՆԱԳԱՂԹԱԾՆԵՐԻՆ

Ծիրակի տարածքի վրայ տեղի ունեցած ահարկու երկրաշարժից լետոյ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի օրհնությամբ 1988-ից սկսած Մայր Աթոռու և ներքին թեմերը, լատկապէս Արարատեան, Ծիրակի և Ռուսաւուանի ու Արցախի մեր եկեղեցական թեմերը, կազմակերպեցին լայնածաւալ աշխատանքներ օգնութիւններ փութացնելով աղէտեալներին, որբերին, նաև Սում-գայիթից, Կիրովապատից և Բազուից փախստականներին, և Արցախի մարտընչող ժողովրդի կարիքներին:

Ստորև տալիս ենք պատկերը դրամական օգնութիւնների՝ համաձայն Մայր Աթոռի ֆինանսական բաժնի տուեալների:

1988 թ. մարտ ամսից մինչև 1992 թ. Մայր Աթոռի կողմից նուիրաբերուել են ներքոյիշեալ դրամական օգնութիւնները մեծ մասամբ գոյացած արտասահմանից նուէր ստացուած գումարներից:

1988—1989 թթ.

1. Ադրբեջանից բռնագաղթուածներ և Արցախ	3.080.000	ռուբլի
2. Երկրաշարժից տուժածներ (աղէտեալների ֆոնդ)	1.052.000	»
3. Բազմազաւակ մայրեր	373.000	»
4. Այլ բնոյթի օժանդակութիւններ (Այդ թուականի սակով, սոյն գումարը հաւասար էր 599.000 դրլարի)	284.000	
	4.789.000	ռուբլի

1990 թ.

1. Ադրբեջանից բռնագաղթուածներ և Արցախ	2.630.000	ռուբլի
2. Երկրաշարժից տուժածներ (աղէտեալների ֆոնդ)	447.000	»
3. Բազմազաւակ մայրեր	164.000	»
4. Այլ բնոյթի օժանդակութիւններ (Այդ թուականի սակով, սոյն գումարը հաւասար էր 257.000 դրլարի)	619.000	»
	3.860.000	ռուբլի

1991 թ.

1. Ադրբեջանից բռնագաղթուածներ և Արցախ	454.000	ռուբլի
2. Երկրաշարժից տուժածներ (աղէտեալների ֆոնդ)	827.000	»
3. Բազմազաւակ մայրեր	126.000	»
4. Այլ բնոյթի օժանդակութիւններ (Այդ թուականի սակով, սոյն գումարը հաւասար էր 68.000 դրլարի)	628.000	»
	2.035.000	ռուբլի

1992 թ.

1. Ադրբեջանից բռնագաղթումներ և Արցախ	2.130.000	նուրի
2. Երկրաշարժից տուժածներ (աղետնալների ֆոնդ)	5.241.000	»
3. Բազմազանակ մայրեր	112.000	»
4. Այլ բնության օժանդակություններ (Այդ թուականի սակով, սյուն գումարը հաւասար էր 553.000 դոլարի)	817.000	»
	8.300.000	նուրի

1989—1991 թուականի, արտասահմանից վերադառնալ օգնությունների մէջ, մասնաւոր յիշատակութեան արժանի ենք գտնում առատաձեռն գումարային նուիրատուութիւնները՝ Ռուսաց Սրբազան Պատրիարքից՝ մէկ միլիոն ռուբլին, 1989-ին, Հռոմի Սրբազան Պապի՝ մէկ հարիւր հազար տոլլարը, Աթէնքի Յունաց արքեպիսկոպոսից՝ վաթսուն հազար տոլլարը, Գալուստ Կիլիկեցեան հիմնարկութեան՝ երեք հարիւր քսան հազար տոլլարը, Պրագայի Կաթողիկէ արքեպիսկոպոսից՝ երկու հարիւր յիսունվեց հազար ռուբլին, Լվովի կրօնական համայնքից՝ հարիւր հազար ռուբլին, Միացեալ Նահանգներից Տ. Մեսրոպ արքեպ. Աշնեանի միջոցով 1989—1991-ին ստացուած 8.500.000 ռուբլին և զանազան կրօնական այլ կազմակերպութիւններից ու անձանցից՝ 457.00 ռուբլին:

Նաև՝

1. Cor unum—Հռոմից	100.000	տոլլար
2. Տիպոնիա—Շվեդիա	150.000	»
3. Քէլմի հայ համայնքից	91.000	»
4. Հայ Ամերիկեան օգնութեան—Նիւ Եորք	45.000	»
5. Հայ Կրթական միութիւն—Լոս Անջելոս	25.000	»
6. Էլվին Յակոբեան—ԱՄՆ	132.000	»
7. Armenian Relief Fund	50.000	»
8. Armenian Missionary Association	50.000	»
9. Neu wied—Germany	32.000	»
10. Ջորջ Քիւրքեան	15.600	»
11. Ս. Խաչ Դպրեվանք միութիւն—Նիւ Եորք	11.000	»
12. Հայ Ազգ. հիւանդանոց և միութիւն—Պոստոն	11.700	»
13. Եւ այլ հայ ու օտար կազմակերպութիւններից և անհատներից	666.000	»

Վերնում յիշուած բոլոր նուիրատուութիւններից գոյացած ընդհանուր գումարը եղել է՝ 1.959.000 ամերիկեան տոլլար, որը իր ժամանակին հաղորդուել էր մամուլին (Հրատարակուած էր նաև «Էջմիածին» ամսագրում և Փարիզի «Յառաջ» թերթում):

Խորին գոհունակութեամբ ենք արձանագրում նաև 1.200.000 (մէկ միլիոն երկու հարիւր հազար) տոլլարի նուիրաբերումը Ժընևի Եկեղեցիների Համաշխարհային Խորհրդի, տրամադրուած Մայր Աթոռիս, յատկապէս եկեղեցաշինական ծրագրերի իրագործմանը Հայաստանում:

Ստորև ներկայացնում ենք նա՝ Մայր Աթոռիս տնտեսական բաժնի տուեալները՝ 1988 թ. դեկտեմբերից մինչև 1992 թ. հոկտեմբերը ներառեալ, արտասահմանից Մայր Աթոռ նուէր ստացուած և բաշխուած ապրանքների

մից, նպաստներ Արարատեան թեմի եկեղեցաշինական և կրօնական քարոզչութեան իրագործումների օգտին: Իսկ ԱՄՆ-ի Արևելեան թեմից 1992-ին ստաքուած է Ծիրակի թեմի միջոցաւ, 960 տոննա սննդամթերք աղետալներին:

Ե. Երախտապարտ սրտով կամենում ենք արձանագրել նաև, որ վերջին երեք տարիների ընթացքում, Մեծաքանակ օգնութիւններ են ստացուել Մայր Աթոռի միջոցով, դեղորայք, հագուստեղէն, սննդամթերք՝ արտասահմանեան Հայ Եկեղեցու թեմական կենտրոններից՝ Միացեալ Նահանգներից, Գանատայից, Հարաւային Ամերիկայից, Անգլիայից (Aid Armenia), Ֆրանսիայից (Սոս Արմենիա), Ստամբուլից (Պատրիարքարան), որոնք բաժանուել են մեր եկեղեցիների և պետական յանձնաժողովների միջոցով:

Նոյն տարիներին Մայր Աթոռում մեծաքանակ սննդամթերք է ստացուել Երոպայի քոյր եկեղեցիների կողմից, յատկապէս Գերմանիայից «Իիաքոնիշէ Վերք» և «Քարիտաս» կրօնական կազմակերպութիւնների կողմից, որոնք բաժանուել են աղէտի գոտու, սահմանամերձ շրջանների և Արցախի կարիքատրոներին, վերոյիշեալ կազմակերպութիւնների ներկայացուցիչների հսկողութեան ներքոյ:

2. 1989—91 տարիներին Մոսկուայում և Ռուսաստանի այլ քաղաքներում ապաստանած քազմահազար փախստական ընտանիքներին՝ Սումգայիթից, Բազուից և Կիրավոպատից, մեծաքանակ օգնութիւններ է կազմակերպել նաև Հայ Եկեղեցու Ռուսաստանի թեմի առաջնորդարանը, յատկապէս սննդամթերք և հագուստեղէն ու դրամական օգնութիւն, ստացուած Ռուսաստանի հայերից և արտասահմանի քոյր եկեղեցիներից ու բարեսիրական կազմակերպութիւններից:

Ստորև ներկայացնում ենք ամփոփումը այդ օգնութիւնների՝ համաձայն Ռուսաստանի հայոց Մոսկուայի թեմական առաջնորդ՝ Տ. Տիրան եպիսկոպոս Կիրեղեանի հաղորդած տուեալների՝

1. 1988—1989	636.000	ռուբլի
2. 1990—1991	1.420.000	»
Ընդամենը՝		2.056.000 ռուբլի
3. 1989—1991 թուականներին՝ Փարիզի ՍՕՍ Արմենիի կողմից		
առաքուած հագուստեղէն շուրջ	16	տոննա
— Ժընևի ՍՕՍ Արմենիից ստացուած հագուստեղէն	20	»
— Աւստրիայից, Գերմանիայից և Եկեղեցիների		
Համաշխարհային Խորհրդրդից ստացուած սննդամթերք	12	»

Է. Վերջին չորս տարիների ընթացքում Մայր Աթոռի մասնաւոր ուշադրութեան առարկան է հանդիսացել Արցախի ժողովրդի հոգևոր կարիքների բաւարարումը և աղետալներին օգնութիւններ հասցնելու մարդասիրական գործը: Ստորև ներկայացնում ենք Արցախի Հայ Եկեղեցու գործունէութեան ամփոփ պատկերը, ըստ թեմական Առաջնորդ Տ. Պարգև եպիսկոպոս Մարտիրոսեանի հաղորդած տուեալների:

Արցախի թեմում երեք տարուա ընթացքում կատարուել են հետևեալ աշխատանքները: Ամբողջովին վերահորդուել են Խնածախ, Բալուշա, Ներքին Հոռաթաղ, Գիլիստան, Վերին Ծէն, Հայ Բորիս գիւղերի եկեղեցիները, մասամբ՝ Մարտակերտի շրջէկրոնի սբ. Կարապետ, Գանձասար և

Ամարաս վանքերը, ինչպես նաև Ծուշի քաղաքի սբ. Յովհաննէս Մկրտիչ եկեղեցին: Կառուցուել են երկու երկյարկանի երիցատներ՝ Խնածախ և Ներքին Հոռաթաղ գիւղերում:

Ստեղծուել են հինգ քառաձայն երգչախմբեր և մէկ՝ երկձայն մանկական: Մարտակերտի շրջկեդրոնում հիմնել ենք Եկեղեցասիրաց Միություն և երկու կիրակնօրեայ դպրոցներ: Լայնածառալ քարոզչական և դաստիարակչական աշխատանք է տարուել Ստեփանակերտի մանկապարտէզներում, որի մանուկները բազմիցս հանդէս են եկել հոգևոր համերգներով և հոգևոր թեմաներով բեմադրությամբ:

Մանկավարժական ինստիտուտում, հմբ. 8 դպրոցում և բուժուսումնարանում երկուստուայ դասախօսություններ է տրուել Հայ Եկեղեցու պատմության ու դասանանքի վերաբերեալ:

Լայն կերպով քարոզչության համար օգտագործել ենք և շարունակում ենք օգտագործել տեղական թերթերը, ռատիոն և հեռուստատեսութիւնը:

1992-ին Ստեփանակերտ քաղաքում հիմնուել է Մարտակերտի Եկեղեցասիրաց Միության մասնաճիւղը, որի ուժերի հետ մէկտեղ, ինչպես նաև «Գիւթիւն»-ի երեք աշխատակիցների հետ միասնաբար խնամում ենք 39 ծեր կանանց ու տղամարդկանց, հիմնելով Ստեփանակերտում «Խնամատուն»:

Արդէն հինգ ամիս է, ինչ թեմի խնամքի տակ է գտնուում Արցախում ուրակոծության պատճառով Երևանում ժամանակաւոր ապաստան գտած 67 կին ու երեխայ: Եկեղեցի չունենալու պատճառով Ստեփանակերտ քաղաքում ստիպուած ենք եղել թատրոնի սրահներից մէկը օգտագործել ամէն կիրակի պատարագ մատուցելու համար, հոգալով տեղի հաւատացեալների կարիքները: Միւս սրահում շաբաթուայ երեք օրը օգտագործում ենք որպէս դպրանոց, ուր պատրաստում ենք թեմի համար դպրաց և արկաւագաց դասը, որտեղ նաև նոյն օրերին տրուում է կրօնական ու հոգևոր երաժշտության ուսուցում հաւատացեալ համայնքին:

1991-ին Արցախի թեմը՝ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի անմիջական օրհնությամբ հիմնել է հրատարակչութիւն «Գանձասար» հանդէս անունով, որն էլ առ այսօր հրատարակել է ութ գրքոյկ և շարունակում է իր հրատարակչական գործունէութիւնը:

Վաթսուն տարուայ դադարից լետոյ Հայրապետի կարգադրությամբ ու օրհնությամբ 1989-ի աշնանը վերաբացուեցին Արցախում չորս եկեղեցիներ՝ Գանձասարի վանքի սբ. Յովհաննէս Մկրտիչ, Ամարաս վանքի սբ. Գրիգորիս, Խնածախ գիւղի սբ. Աստուածածին, Ներքին Հոռաթաղ գիւղի սբ. Աստուածածին: Ծափունեանի շրջանում վերանորոգումներից լետոյ վերոյիշեալ երեք եկեղեցիների վերաբացումից առաջ այդ շրջանը, ինչպէս նաև Մարտակերտի շրջանի տարածքի 70 տոկոսը անցաւ Ադրբեջանի բանակի հսկողության տակ, որի պատճառով մենք զրկուեցինք նաև գործող Ներքին Հոռաթաղ գիւղի եկեղեցուց: Նման պատճառով այսօր մենք գուրկ ենք նաև Ամարաս վանքից, որը գտնվում է գրեթէ բուն սահմանի և կրակակէտի գօտում:

Այսօր գործում են Գանձասարի վանքը, Խնածախի սբ. Աստուածածին եկեղեցին պատարագներ է մատուցում ամէն կիրակի Ստեփանակերտում և Յունուար ամսից կը վերաբացուի Ծուշի քաղաքի սբ. Յովհաննէս եկեղեցին, ուր նաև կը հիմնուի նոյն ամսից փոքր հոգևոր կլինիկայ իր բարեգործա-

կան դեղատոմսով, որի մասն օրինակը ունեցել ենք Մարտակերտի շրջկենտրոնում:

Այս երեք տարուայ ընթացքում, գտնուելով պատերազմական վիճակում, պարտաւոր ենք եղել հոգալու բանակի հոգևոր կարիքները և ակտիւ քարոզչական գործունէութիւն ծաւալել մեր համեստ ուժերով Արցախի բանակում, նոյնիսկ նշանակելով բանակի հոգևոր կապելան: Այսօր ստիպում ենք նոյնիսկ ընդլայնել մեր ծառայութիւնը այս ոլորտում:

Արցախի թեմը նաև մարդասիրական օգնութիւն է հասցրել պայքարող Արցախցիներին, ինչը ստորև ներկայացնում ենք Զերդ Վեհափառութեանը:

1989—1990 տարիներին Մայր Աթոռից ստացւում 1.200.000 ռուբլով և այլ նուիրատուներից ստացւում գումարներով կատարւում են հետևեալ օգնութիւնները՝

	1990 թ.	1991 թ.	1992 թ.
1. Բազմազաւակ մայրերին	19.367	n. 6.150n.	200.000 n.
2. Աղքէջանից գաղթածներին	133.010	n. 1.000.000	53.000 n.
3. Զոհուածների ընտանիքներին	26.000	n. 2.400 n.	2.500 n.
4. Սահմանամերձ գօտու գիղերին	108.850	n. 30.000 n.	1.801.270 n.
5. Գիղական դպրոցներին	23.500	n. 5.685 n.	—
6. Այլ զանազան օգնութիւններ	5.000	n. 10.150 n.	—
Ընդամենը	316.527	n. 1.054.385	n. 2.056.770 n.
Ընդհանուր գումարով	3.427.682	ռուբլի	

Ը. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի օրհնութեամբ և քաջալերանքով, ներկայ տարուայ ընթացքում, բացառիկ դրամական մարդասիրական օգնութիւններ են առաքուել ւաւելի քան վեց միլիոն տոլլարի՝ Միացեալ Նահանգաց մեր երկու թեմերից՝ Տ. Վաչէ և Տ. Խաժակ սրբազանների ջանքերով՝ յօգուտ Արցախի բնակչութեան կարիքների, Հայաստանի պետական իշխանութեանց միջոցով: Նաև Միացեալ Նահանգների Արևելեան թեմի սրբազան առաջնորդի միջնորդութեամբ, Միացեալ Նահանգաց կառավարութիւնը, Հայաստանի կարիքաւոր բնակչութեանը տրամադրել է տասնհինգ միլիոն տոլլարի արժողութեամբ սննդամթերք, որը բաժանուել և շարունակուել է բաժանուել Նիւ Եորքի հայոց առաջնորդարանի ներկայացուցիչների ու պետական յանձնաժողովների միջոցով: Նաև Գանատայի առաջնորդ Տ. Յովնան սրբազանը՝ Գիւմրի աղէտեալ քաղաքի ւաւելի քան ութ հարիւր որբ երեխաներին պարբերաբար դրամական օգնութիւն է առաքում և նիւթապէս կարևոր չափով մշտապէս օժանդակում «Սրիմեան Հայրիկի» անուան վարժարանի կարիքներին:

Վերջին չորս տարիներին վերևում յիշատակուած օգնութիւնների տրուեալների շարքում հաւանական է, որ մոռացւում տուեալներ լինեն: Այդ պարագային խնդրում ենք, որ մեզ լիջեցունեն դրանք, ամբողջացնելու համար մեր ցուցակները:

Պարտք ենք համարում այստեղ ընդգծել թէ վերոյիշեալ բոլոր տուեալները վերաբերում են այն օգնութիւններին, որոնք կատարուել են ու իրագործուել մեր Եկեղեցու՝ Մայր Աթոռիս միջոցով: Այլապէս մեր եկեղեցիների արտասահմանեան թեմերից և համայնքներից շատերը կատարել են մեծագումար օժանդակութիւններ և կարևոր շինարարական իրագործումներ, նաև ուղղակի մեր երկրի պետական կամ քաղաքային իշխանութեանց մի-

շրջով, ինչպես օրինակ, Միացեալ Նահանգաց մեր թեմական կեդրոնները, Պրիտանիայ համայնքը (Aid Armenia), Ֆրանսահայ համայնքը (Սոս Արմենի) և ուրիշներ:

Թ. Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածինը, ինքը ևս, վերջին երկու տարիների ընթացքում ճիշտապես ուղղակի օժանդակել է Արցախի մեր եղբայրների և քույրերի կարիքներին, արտասահմանում գտնուող իր ունեցուածքից, տրամադրելով 2.100.000 (երկու միլիոն հարիւր հազար) տոլլար, իսկ «Հայաստան» Հիմնադրամին՝ 1.000.000 (մէկ միլիոն) տոլլար:

Այսպիսով, Մայր Աթոռս, վերջին երեսունհինգ տարիների ընթացքում իրականացրած իր ունեցուածքի մօտատրապէս կէտը նուիրաբերել է վերոյիշեալ կարիքների օգտին Հայաստանի պետական իշխանութեանց միջոցով: Մնացած գումարը գտնուում է ի պահ Կաթողիկոսարանիս անունով Փընկի Union de Banques Suisses դրամատան մէջ, անձեռնմխելի, տոկոսները տրամադրելի Մայր Աթոռիս եկեղեցաշինական ծրագրերի իրագործման համար:

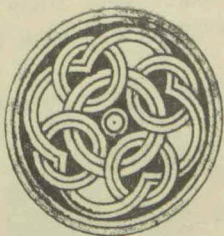
Ժ. Վեհափառ Հայրապետի հրամանով, շուրջ ութ տարիներ առաջ, Երևանի Մատենադարանի և Հոգևոր Ծեմարանի գրաբարագէտ 12 դասախօսների սկսեցին ամբողջ Սուրբ Գրքի նոր թարգմանութիւնը արեւելահայերէն, նոր ուղղագրութեամբ: Աշխատանքը լրիւ աւարտուել էր 1991 թուականին, պատրաստ տպագրութեան, երբ Նորին Սրբութիւնը անհրաժեշտ համարեց և կարգադրեց, որ այն վերափոխուի դասական ուղղագրութեան:

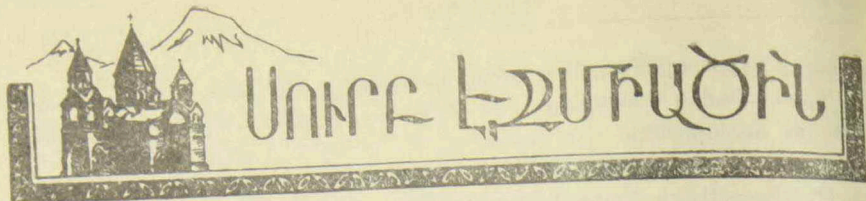
Այս աշխատանքը ձեռնհասութեամբ կատարում են Հոգևոր Ծեմարանի հայոց լեզուի ու գրաբարի երկու մասնագէտ դասախօսներ: Նախատեսուած է այն իր աւարտին հասցնել 1993-ի աշնանը: Հրատարակութիւնը քարէնի-րաբար յանձն է առել կատարել Աստուածաշնչական Միացեալ կազմակերպութիւնը՝ 100.000 տպաքանակով:

ԴԻԻԱՆ ՄԱՅՐ ԱԹՈՐԻ

14 դեկտեմբեր 1992

Ս. Էջմիածին

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԲԵՄ. ԼՈՒՐԵՐ

Դեկտեմբերի 2-ին, չորեքշաբթի.—Այսօր Վեհարանում, Վեհափառ Հայրապետի նախագահությամբ, տեղի ունեցավ միաբանական հերթական հավաքույթ:

* * *

Դեկտեմբերի 6-ին, կիրակի.—Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ ա. սեղանի վրա, ա. պատարագ մատուցեց Տ. Տիրայր քհն. Գլխաւոր: Հավարտ ա. պատարագի Մայր տաճարի լուսարարապետ գերշ Տ. Հոսիկ արքեպս. Սանթրոյանը մեծ երկրաշարժի 4-րդ տարեկիցի կապակցությամբ քարոզ խոսեց: Ապա կատարվեց հոգեհանգստյան հանդիսավոր պաշտոն՝ 1988 թ. երկրաշարժի զոհերի հիշատակին:

Ա. պատարագին ներկա էր Վեհափառ Հայրապետը:

* * *

Դեկտեմբերի 9-ին, չորեքշաբթի.—Այսօր Վեհարանում, Վեհափառ Հայրապետի նախագահությամբ, տեղի ունեցավ միաբանական հերթական հավաքույթ:

* * *

Դեկտեմբերի 13-ին, կիրակի.—Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ ա. սեղանի վրա, ա. պատարագ մատուցեց Տ. Խորեն քհն. Մարությանը և «Հայր մեր»-ից առաջ քարոզ խոսեց:

Ա. պատարագին ներկա էր Վեհափառ Հայրապետը:

* * *

Դեկտեմբերի 18-ին, չորեքշաբթի.—Այսօր Վեհարանում, Վեհափառ Հայրապետի նախագահությամբ, տեղի ունեցավ միաբանական հերթական հավաքույթ:

* * *

Դեկտեմբերի 19-ին, շաբաթ.—Այսօր Մայր տաճարում, Իջման ա. սեղանի վրա, ա. պատարագ մատուցեց ոխտափորաբար Մայր Աթոռում գըտնըվող գերշ. Տ. Մեսրոպ եպս. Մովթաֆյանը և «Հայր մեր»-ից առաջ հավուր պատշանի քարոզ խոսեց:

* * *

Դեկտեմբերի 20-ին, կիրակի.—Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ ա. սեղանի վրա, ա. պատարագ մատուցեց ոխտափորաբար Մայր Աթոռում գտնըվող գերշ. Տ. Արիս եպս. Ծիրվանյանը և «Հայր մեր»-ից առաջ քարոզ խոսեց:

Ս. պատարագին ներկա էր Վեհափառ Հայրապետը:

* * *

Դեկտեմբերի 23-ին, չորեքշաբթի.—Այսօր Վեհարանում, Վեհափառ Հայրապետի նախագահությամբ, տեղի ունեցավ միաբանական հերթական հավաքույթ:

* * *

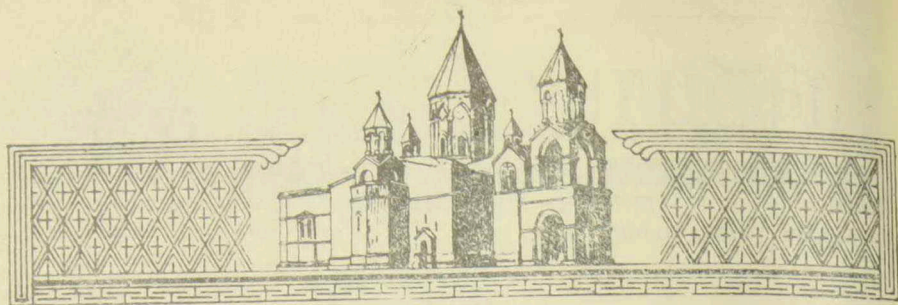
Դեկտեմբերի 26-ին, շաբաթ.—Սրբոյն Ստեփաննոսի նախավկաչին և առաջին մարտիրոսին: Այսօր Մայր տաճարում, Ս. Ստեփաննոս խորանի վրա, ա. պատարագ մատուցեց Տ. Ստեփաննոս քնն. Մելիքյանը և «Հայր մեր»-ից առաջ բովանդակալից քարոզ խոսեց: Հավարտ ա. պատարագի Մայր Աթոռիս սարկավագները ալցելեցին Վեհափառ Հայրապետին՝ ստանալու Նորին Սրբության հայրական օրհնությունները:

* * *

Դեկտեմբերի 27-ին, կիրակի.—Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ ա. սեղանի վրա, ա. պատարագ մատուցեց Տ. Մակար քնն. Տերտերյանը և «Հայր մեր»-ից առաջ քարոզ խոսեց:

Ս. պատարագին ներկա էր Վեհափառ Հայրապետը:

Տ. ԳԵՎՈՐԳ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՍԵՐԱՅԴԱՐՅԱՆ

ԳԱՎԱԶԱՆԱԳԻՐԸ ՎՐԱՍՏԱՆԻ ՀԱՅՈՑ ԹԵՄԻ*

ԱՌԱՋՆՈՐԴԱԿԱՆ

ՓՈԽԱՆՈՐԴ

1900—1901

ԳԱՐԵԳԻՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՀՈՎՍԵՓՅԱՆ³⁷.—Հայ մշակութային գործիչ, մանկավարժ, հայագետ, Հայաստանի գիտական ինստիտուտի գիտնական անդամ (1921 թ.), փիլիսոփայության դոկտոր (1897 թ. Լայպցիգ), Մոսկվայի կայսերական հնագիտական ընկերության կովկասյան բաժանմունքի և Պետերբուրգի կայսերական հնագիտական ընկերության իսկական անդամ (1902 թ.):

Ծնվել է Ղարաբաղի Մարտակերտի շրջանի Մաղավուզ գյուղում 1867 թ. դեկտ. 17-ին: Սովորել է Ս. Էջմիածնի Գևորգյան ճեմարանում և ավարտել այն 1890 թվին: Բարձրագույն կրթությունն ստացել է Բեռլինի, Հալլեի, Լայպցիգի համալսարաններում (1892—1896 թթ.): 1897 թվից դասախոսել է Գևորգյան ճեմարանում, ապա նշանակվել է ճեմարանի տեսուչ 1905—1906, 1915—1917 թթ.: 1897 թ. ձեռնադրվել է աբեղա և նույն թվին ստացել վարդապետական աստիճան: 1900—1901 թթ. վիրահայոց թեմի առաջնորդական փոխանորդ է Գևորգ արքեպիսկոպոս Սուրենյանցի առաջնորդության շրջանում: Պաշտոնավարել է Էջմիածնի Ս. Հռիփսիմե վանքում իբրև վանահայր: 1907—1908 և 1915—1917 թթ. նշանակվել է «Արարատ» ամսագրի խմբագիր: 1917 թ. ձեռնադրվել է եպիսկոպոս: 1918 թ. մասնակցել է Սարդարապատի ճակատամարտին:

Երևանի համալսարանում դասավանդել է արվեստի պատմություն և հնագիտություն: Մասնակցել է Ալ. Թամանյանի հետ Հայաստանի հուշար-

* Ծարունակված «Էջմիածին» ամսագրի 1992 թ. Թ—Ժ—ԺԱ միացյալ համարից:

³⁷ ՀՍՀ, հատոր 6:

մանների պահպանության կոմիտեի ստեղծմանը: 1925 թվին ստացել է արքայական պատիվ: 1927—1933 թթ. Ղրիմի և Նոր Նախիջևանի, իսկ 1938—1943 թթ. ԱՄՆ-ի հայոց թեմերի առաջնորդ: 1943 թ. ընտրվել է կաթողիկոս Մեծի Տանն Կիլիկիո: Վախճանվել է 1952 թվի հունիսի 21-ին Անթիլիասում (Լիբանան):

Մեծ երախտավորից հիշատակ են մնացել բազմաթիվ գիտական մեծարժեք աշխատություններ, որոնք վերաբերում են հատկապես հնագիտությանը, հայ մշակույթին ու արվեստին: Ունի բազմաթիվ անտիպ գործեր:

ԱՌԱՋՆՈՐԴԱԿԱՆ

ՏԱՐԻՆԵՐ

1904—1910

ԳԱՐԵԳԻՆ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՍԱՌՈՒՆՅԱՆ³⁶.—Ծնվել է Աշտարակում 1852 թ.: Ավագանի անունն է Հարություն: 1867 թ. ընդունվել է Մայր Աթոռի ժառանգավորաց դպրոցը, որն ավարտել է 1872 թվին՝ ստանալով դպրության աստիճան և համարվելով . Մայր Աթոռի միաբան: 1873 թ. ձեռնադրվել է սարկավագ, իսկ 1876 թվին՝ արեղա: 1878 թ. ստացել է վարդապետական մասնավոր իշխանության աստիճան: 1901 թ. ձեռնադրվել է եպիսկոպոս և 1907 թ. ստացել արքեպիսկոպոսության տիտղոս:

Վարել է հետևյալ պաշտոնները.

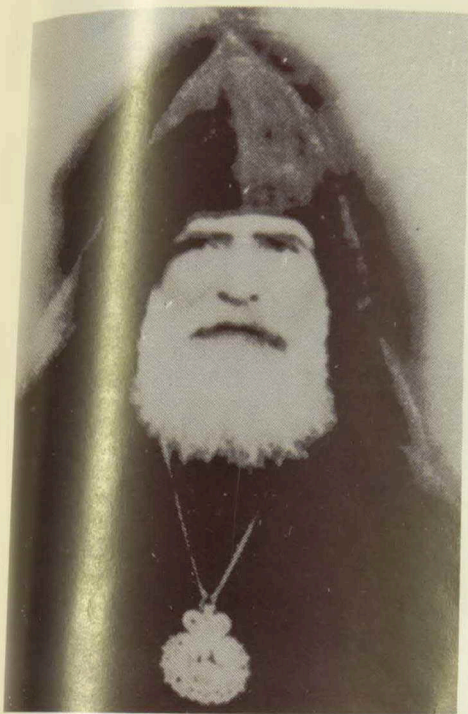
1882 թ. եղել է Գորիում (Վրաստան) առաջնորդական փոխանորդ: 1883 թ. փոխադրվել է Նուխի և կարգվել առաջնորդական փոխանորդ: 1884 թ. վարել է մաս Նուխիի թեմական տեսչի օգնականի պաշտոնը: 1887 թ. տեղափոխվել է Նոր-Նախիջևան, որտեղ ծառայել է որպես հոգևոր կառավարչության նախագահ, ինչպես նաև թեմական տեսչության նախագահ մինչև 1889 թվի սեպտեմբերի 2-ը:

1890 թ. փետրվարի 28-ին նշանակվում է առաջնորդական փոխանորդ Ալեքսանդրապոլում: 1892 թ. վերադառնում է Մայր Աթոռ: 1894 թվին առաջնորդական փոխանորդ է Գանձակի, իսկ 1895—1897 թթ. Ղարաբաղի թեմի կառավարիչ: 1901 թվին՝ Սանահնի վանքի վանահայր: 1904 թ. օգոստոսի 10-ին Մկրտիչ Ա Խրիմյան կաթողիկոսի կողմից Գարեգին արքեպիսկոպոսը հաստատվում է որպես Վրաստանի և Իմերեթի հայոց թեմի առաջնորդ: Այդ պաշտոնում էլ մա ավարտում է իր բազմավաստակ կյանքը 1910 թ. նոյեմբերի 3-ին Թբիլիսիում 58 տարեկան հասակում:

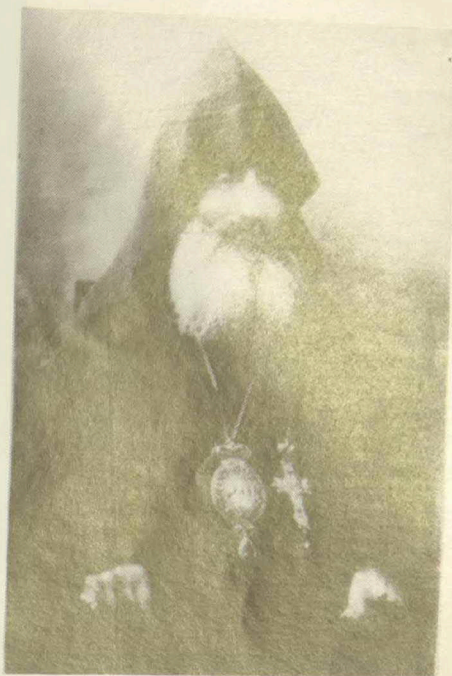
1881 թ. պարգևատրվել է վարդապետական լանջախաչով, 1883 թվին՝ ծաղկյա փիղոնով, 1901 թվին՝ եպիսկոպոսական պանագեով, 1907 թվին՝ Ա. Ստանիսլավի Ա կարգի շքանշանով:

Գարեգին արքեպիսկոպոս Սաթունյանցը շինարար հոգևոր պաշտոնյա էր: Նա կառուցել է Ալեքսանդրապոլի առաջնորդարանը և վերանորոգել Սանահնի վանքը: Նա ցույց է տվել մաս վարչական ընդունակություն՝ 1904—1907 թվերի ծանր տարիներին կառավարելով Վրաստանի և Իմերեթի հայոց ընդարձակ թեմը:

³⁶ «Արարատ» 1910 թ., էջ 1008—1009:

ՄԵՍՐՈՊ ԱՐԺԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՏՆԻ-ՄՈՎՍԻՍՅԱՆ
(ՄԱԳԻՍՏՐՈՍ)
(1913-1916)

ԱՐՏԱԿ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՍՄԲԱՏՅԱՆՑ
(1929-1933)

ԿԱՐԱՊԵՏ ԱՐԺԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԹՈՒՄԱՆՅԱՆ
(ՂՐԻՄԵՑԻ)
(1948-1950)

ՎԱՀԱՆ ԱՐԺԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԿՈՍՏԱՆՅԱՆ
(1953-1955)

ՎԱՐԴԱՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՏԵՐ-ՍԱՀԱՏԹԱՆ
(1955-1956)

ՎԱՀԱՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԳԱԼԱՄԴԱՐՅԱՆ
(1956-1957)

ԿՈՄԻՏԱՍ ԱՐԳԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՏԵՐ-ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ
(1957-1972)

ԳԵՂՈՐԳ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՍԵՐԱՅԳԱՐՅԱՆ
(1972 թվականից)

ստանում է վարդապետական աստիճան: 1895 թ. նա Երևանի թեմական դպրոցների տեսուչ է, իսկ մեկ տարի անց Ծուշիի թեմական դպրոցների տեսուչ: 1898 թ. ընտրվում է Ծուշիի կոնսիստորիայի նախանդամ: 1902 թ. Պետերբուրգում ստանում է մագիստրոսի գիտական աստիճան: Նրա աշխատասիրության թեման է եղել «Աստվածաշնչի հայերեն թարգմանության պատմությունը»: 1905 թ. նրա գործադրած ջանքերի և վարած բանակցությունների շնորհիվ Հայաստանում վերաբացվում են հայկական դպրոցները և վերադարձվում եկեղեցական կալվածքները: 1908 թ. սեպտեմբերին նշանակվում է Էջմիածնի Սինդի անդամ: 1909 թ. Կ. Պոլսից Ս. Էջմիածին է ուղեկցել նորընտիր կաթողիկոս Մատթեոս Բ Իզմիրլյանին, իսկ հոկտեմբերին ստացել է ծայրագույն վարդապետի աստիճան: Նույն 1909 թ. ձեռնադրվել է եպիսկոպոս: Նրա ջանքերով 1908—1911 թթ. կառուցվում է Ս. Էջմիածնի մատենադարանի շենքը, և 1912 թ. Մայր Աթոռի բոլոր ձեռագրերը փոխադրվում են այդ շենք:

1911—1913 թթ. վարել է Ս. Էջմիածնի մատենադարանապետի պաշտոնը: 1913 թ. հունվարի 18-ից մինչև 1916 թ. կեսերը վարել է Վրաստանի և Իմերեթի հայոց, իսկ 1916-ից մինչև 1917 թ. վերջը՝ Աստրախանի Հայոց թեմերի առաջնորդության պաշտոնները: 1922 թ. աշնանից մինչև 1931 թ. աշունը վարել է Պարսկա-Հնդկաստանի հայոց թեմակալ առաջնորդի պաշտոնը:

Վախճանվել է 1939 թ. հունիսի 3-ին Երևանում: Թողել է 130-ից ավելի գիտական աշխատություններ: 1989 թ. նրա անյունը Երևանից տեղափոխվել և ամփոփվել է Էջմիածնի Ս. Գայանե վանքի միաբանական գերեզմանատանը:

ԱՌԱՋՆՈՐԴԱԿԱՆ

ՏԱՐԻՆԵՐ

1916—1920

ՄԽԻԹԱՐ ԵԴԻՍԿՈՊՈՍ ՏԵՐ-ՄԿՐՏՅԱՆ⁴⁰.—Ծնվել է 1864 թվին Ծողորոթ գյուղում (Վրաստան): Սովորել է Էջմիածնի Գևորգյան ճեմարանում: Ավարտել է նաև Թիֆլիսի Ներսիսյան դպրոցը: Որոշ ժամանակ պաշտոնավարել է հայկական ծխական դպրոցներում որպես ուսուցիչ: 1893 թ. ընդունում է հոգևոր կոչում. ձեռնադրվում է վարդապետ և բարեխղճությամբ ու մեծ նվիրումով վարում է զանազան հոգևոր պաշտոններ: Երկար ժամանակ եղել է առաջնորդական փոխանորդ Նոր-Նախիջևանում և ապա Ալեքսանդրապոլում: Մկրտիչ Ա. Խրիմյան Կաթողիկոսի առաջարկությամբ ընտրվում է սուրբ Սինդի անդամ: 1908 թ. կաթողիկոսական տեղապահ Տ. Գևորգ արքեպիսկոպոսի առաջարկությամբ հաստատվում է Աստրախանի հայոց թեմի կառավարիչ: Մի տարի անց, 1909 թ. հոկտեմբերի 25-ին, ձեռնադրվում է եպիսկոպոս և նշանակվում նույն թեմի հոգևոր առաջնորդ: 1916 թ. մեկնում է Վրաստան և չորս տարի ձեռնհասադրեն վարում է Վիրահայոց թեմի թեմակալ առաջնորդի պաշտոնը մինչև 1920 թվականը:

Տ. Մխիթար եպիսկոպոսն իր առաջնորդության շրջանում բաց է արել և հովանավորել հայկական մի շարք թեմական ծխական դպրոցներ:

⁴⁰ Ս. Էջմիածնի պաշտոնական «Օրացոյց» 1923 թ.: Տե՛ս նաև «Արարատ» ամսագիր, 1909 թ., էջ 312:

Նրա գրական ժառանգության մեջ հիշատակության արժանի է Ֆարարի «Քրիստոնեության արշավույսին» վերնագրով գրքի ռուսերենից կատարած նրա թարգմանությունը, որը տպագրվել է 1903 թ. Մայր Աթոռի տպարանում:

ԱՌԱՋՆՈՐԴԱԿԱՆ

ՏԱՌԻՆԵՐ

1921—1927

1936—1938

ԳԵՎՈՐԳ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԶՈՐԵԲԶՅԱՆ⁴¹.—Եկեղեցական, ազգային-հասարակական գործիչ: Ծնվել է 1869 թ. դեկտեմբերի 2-ին Նոր-Նախիջևանում: Ավագանի անունը նույնպես եղել է Գևորգ: Հոր անունը՝ Խաչատուր Աբրահամի Չորեքչյան, արհեստով փականագործ, մոր անունը՝ Կատարինե:

Պատանի Գևորգը նախնական կրթությունն ստացել է տեղի Ս. Աստվածածին եկեղեցու ծխական դպրոցում, ապա տեղի սեմինարիայում: 1897 թ. ընդունվում է Ս. Էջմիածնի Գևորգյան ճեմարանը, որի լրիվ դասընթացն ավարտում է 1889 թ. և նույն թվին ստանում է սարկավագության աստիճան:

Մակար կաթողիկոսի հրամանով Գևորգ և Կարապետ (Տեր-Մկրտչյան) սարկավագները ուղարկվում են Գերմանիա՝ սովորելու Լայպցիգի համալսարանի աստվածաբանական և փիլիսոփայական ֆակուլտետներում: Այստեղ մեկ տարի նախապատրաստվելուց հետո Գևորգ սարկավագն ընդունվում է Լայպցիգի կոնսերվատորիա: Համալսարանն ու կոնսերվատորիան ավարտելուց հետո, 1894 թ. Գևորգյան ճեմարանի երկու նախկին ասաները վերադառնում են Ս. Էջմիածին: Գևորգ սարկավագը Գևորգյան ճեմարանում դասավանդում է երաժշտություն, հայ եկեղեցու պատմություն՝ միաժամանակ ղեկավարելով ճեմարանի երգչախումբը: Մեկ տարի անց նա ազատվում է աշխատանքից՝ ճեմարանում հաստատված կարգ ու կանոնի դեմ դուրս ելած ուսանողների նկատմամբ համակրանք ցուցաբերելու պատճառով: Գևորգ սարկավագը մեկնում է Նոր-Նախիջևան՝ պաշտոնավարելու Ս. Խաչ վանքում, ուր մնում է ավելի քան 18 տարի և, որպես երաժիշտ ու մանկավարժ, մեծ օգնություն է ցույց տալիս տեղի համայնքի եկեղեցական գործերին, ժողովրդական կարիքներին, մտավորականներին, հայկական հասարակական կազմակերպություններին, որբերին, գաղթականներին և այլն: Նրա աշակերտներից են եղել Ալ. Մյասնիկյանը, կոմպոզիտոր Ռոմանոս Մելիքյանը և շատ ուրիշներ:

Ընդառաջելով Նոր-Նախիջևանի հայկական համայնքի դիմումին՝ Գևորգ Ե կաթողիկոսը 1913 թ. հունիսի 20-ին Գևորգ սարկավագին ձեռնադրում է արքեպ, իսկ երեք օր անց՝ վարդապետ և նշանակում Նոր-Նախիջևանի իսկի առաջնորդական փոխանորդ, հաստատելով նրան Ս. Խաչ վանքում: 1916 թ. կաթողիկոսի ցանկությամբ Գևորգ վարդապետը փոխադրվում է Մայր Աթոռ մշտական աշխատանքի և նշանակվում սուրբ Սիմոնի անդամ: 1917 թ. ստանում է ծայրագույն վարդապետական աստիճան: Նույն թվի ապրիլին ձեռնադրվում է եպիսկոպոս:

⁴¹ «Տ. Տ. Գևորգ Զ կաթողիկոսի կյանքը և գործունեությունը» Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին, 1955 թ.:

Գևորգ եպիսկոպոսն այնուհետև վարում է մի շարք պաշտոններ. լի-
նում է Մայր Աթոռի տնտեսական խորհրդի նախագահ, վանական կառա-
վարչության նախագահ, 1921 թվին՝ Մայր Տաճարի լուսարարապետ, նույն
թվի աշնանը՝ վիրահայոց թեմի առաջնորդական փոխանորդ, իսկ 1922 թ.
ընտրվում է նույն թեմի թեմակալ առաջնորդ: 1925 թ. նրան ընտրվում է ար-
քուքյան պատիվ: 1927 թ. Չորեքչյան արքեպիսկոպոսը վերադառնում է
Մայր Աթոռ և ընտրվում Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի անդամ: 1936 թ. Խո-
րեն Ա կաթողիկոսի կողմից նշանակվում է Հայրապետական փոխանորդ և
նորից գործուղվում Թբիլիսի որպես թեմակալ առաջնորդ՝ կարգավորելու
թեմը, որը նախորդ տարիներին «Ազատ եկեղեցականների» շարժման պատ-
ճառով զգալիորեն քայքայված վիճակում էր⁴²:

1938 թ. ապրիլի 5-ին խորհրդավոր պայմաններում վախճանվում է Խո-
րեն Ա կաթողիկոսը և Գևորգ արքեպիսկոպոսն ստանձնում է Ամենայն Հա-
յոց Հայրապետի Տեղապահի պատասխանատու պաշտոնը:

1941 թ. ապրիլի 10-ին Ս. Էջմիածնում հրավիրվում է Ազգային-Եկե-
ղեցական ժողով Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի ընտրության համար: Սակայն
նկատի ունենալով, որ պատերազմի պատճառով պատգամավորների թիվը
փոքր է, ժողովը հետաձգվում է բարեպատեն մի ժամանակի, իսկ Գևորգ
արքեպիսկոպոսը միաձայնությամբ ընտրվում է Ազգընտիր Տեղակալ Ամե-
նայն Հայոց Հայրապետության:

Համաշխարհային երկրորդ պատերազմից հետո, 1945 թ. հունիսի 16-ին,
Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնում գումարվում է Ազգային-Եկեղեցական սրբագու-
մար ժողով, և Գևորգ արքեպիսկոպոս Չորեքչյանն ընտրվում է Ամենայն
Հայոց Կաթողիկոս: Օծումը կատարվում է հունիսի 24-ին:

Մեծագործ և իմաստուն հայրապետը ինը տարի զահակալելուց հետո
վախճանվում է 1954 թ. մայիսի 9-ին: Նրա աճյունը ամփոփված է Ս. Էջ-
միածնի Մայր Տաճարի զանգակատան մոտ:

Գևորգ Զ Չորեքչյան կաթողիկոսից, որպես գրական ժառանգություն,
մնացել են բազմաթիվ քարոզներ, կոնդակներ և հոգևոր երգեր:

ԱՌԱՋՆՈՐԴԱԿԱՆ

ՏԱՐԻՆԵՐ

1929—1933

ԱՐՏԱԿ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՍՄԲԱՏՅԱՆՑ⁴³.—Ծնվել է 1876 թ.

մարտի 19-ին Տալուշ (այժմ Թուրուզ) գյուղում: Հոր անունը՝ Եփրեմ
Տեր Հովակիմի Հարությունյանց (նույնը և Սմբատյանց), իսկ մորը՝
Զավահիր Հերապետյան: Փաքիկ Ղազարը իր նախնական կրթությու-
նը ստանում է իր ծննդավայրում: 1877—1894 թթ. սովորում և ավար-
տում է Թբիլիսիի Ներսիսյան դպրոցը: Ապա, 1894—1897 թթ. սովորում և
ավարտում է նաև Էջմիածնի Գևորգյան ճեմարանը: 1895 թ. Խրիմյան Հայ-
րիկի կոնդակով ստանում է ուրար կրելու իրավունք և մտնում Մայր Աթո-
ռի միաբանության շարքերը: 1896 թվին ձեռնադրվում է սարկավագ:

1899—1902 թթ. մասնագիտական բարձրագույն կրթություն ձեռք բե-
րելու նպատակով մեկնում է Դորպատ և սովորում տեղի համալսարանում
իբրև ազատ ունկնդիր: 1902 թ. ձեռնարկվում է արեղա: 1903 թ. ձեռնադրը-

⁴² Տե՛ս նույնը, էջ 47:

⁴³ «Էջմիածին» ամսագիր 1973, հունիս, էջ 26-ից:

վում է վարդապետ: 1920 թ. ստանում է ծայրագույն վարդապետական աստիճան, իսկ 1922 թ. ձեռնադրվում է եպիսկոպոս:

Արտակ եպիսկոպոսը Մայր Աթոռում վարել է գանձապահի, վանական Լատավարչության անդամի, Մայր Աթոռի հյուրընկալի, Գևորգյան ճեմարանի ուսուցչի, ուսումնական հանձնաժողովի անդամի և Մայր Տաճարի վերանորոգության հանձնաժողովի անդամի պաշտոններ: Վարել է նաև պատմախառնատու պաշտոններ Մայր Աթոռի տպարանում:

1914—1920 թթ. եղել է Ծիրակի թեմի առաջնորդական փոխանորդ, իսկ 1920-ից՝ թեմակալ առաջնորդ: 1922—1927 թվերին նա Սյունյաց թեմի առաջնորդ է: 1927—1929 թթ. Արտակ եպիսկոպոսը կրկին Ծիրակի թեմի առաջնորդ է նշանակվում: 1929 թվի դեկտ. 13-ին Թիֆլիսի պատգամավորական ժողովը միաձայն նրան ընտրում է Վրաստանի հայոց թեմի առաջնորդ: Նա այդ պատասխանատու պաշտոնը վարում է մինչև 1933 թ.:

1935 թ. Արարատյան թեմում նշանակվում է Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի ներկայացուցիչ և այդ պաշտոնը վարում է մինչև իր մահը՝ 1937 թ.:

Արտակ եպիսկոպոս Սմբատյանը զբաղվել է նաև գրական գործունեությամբ: Ունի հրատարակած մի շարք գրքեր, բազմաթիվ հոդվածներ, ինչպես նաև անտիպ գործեր:

ԱՌԱՋՆՈՐԴԱԿԱՆ

ՏԱՐԻՆԵՐ

1945—1946

ՆԵՐՍԵՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԱԲՐԱՀԱՄՅԱՆ⁴⁴.—Ծնվել է 1879 թ. օգոստոսի 22-ին Ղրիմի Ղարաու-բազար քաղաքում, Ռումինիայից այնտեղ վերաբնակություն հաստատած արհեստավորի ընտանիքում: Նախնական կրթությունն ստացել է տեղի ծխական դպրոցում, այնուհետև սովորել ու ավարտել է նաև Թիֆլիսի Ներսիսյան թեմական դպրոցը: Ավարտելուց հետո վերադառնում է իր ծննդավայրը և որպես ուսուցիչ պաշտոնավարում մինչև 1903 թ.: 1905 թ. ուսուցչական պաշտոնով հրավիրվում է Աստրախան թեմակալ առաջնորդ Արիստակես արքեպիսկոպոսի կողմից, որի ձեռքով էլ ձեռնադրվում է սարկավազ և ապա՝ քահանա: Տասնյակ տարիներ նա քահանայագործում է անդրկասպյան քաղաքներում՝ Չարժոլում, Թերմեզում, Բերքիում, Կոկանդում, Պորտ-Ալեքսանդրովսկում և այլուր՝ ամեն տեղ արժանանալով իր հոտի սիրուն և համակրանքին:

Առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիներին Ներսես քահանա Աբրահամյանը ռազմաճակատի հոգևոր հովվի պաշտոնով ծառայում է գործող բանակի շարքերում: Այդ տարիներին նա հանգանակություններ է կատարում համաշխարհային պատերազմի ընթացքում զոհված հայ զինվորների ընտանիքների և թուրքահայ գաղթականների օգտին: Գևորգ Ե Կաթողիկոսը, իբրև գնահատություն, հատուկ կոնդակով նրան նվիրում է լանջախաչ և շնորհում ավագ քահանայության կոչում: Ներսես ավագ քահանան 1918 թ. պաշտոնավարում է Կրասնոդարում և մեծ օգնություն ցուցաբերում Կուրանում ապաստան գտած հայ ընտանիքներին:

1919 թ. հեկտոբյանց ավագ քահանայի աշխատակցությամբ նա կազմում և հրատարակում է ռուսերեն լեզվով հայկական պատկերազարդ օրա-

⁴⁴ «Էջմիածին» ամսագիր, 1948 Ա.—Բ, էջ 29—30:

ցույց՝ Ս. Էջմիածնի, հայկական եկեղեցիների, պատմական հուշարձանների, հայաբնակ վայրերի, թուրքահայ ժողովրդի զանգվածային կոտորածների մասին հարուստ տեղեկություններով: Կրասնոդարում Տեր Ներսեսը հայերեն լեզվով օրացույց է հրատարակում 1920, 1921, 1922 թվականներին:

Հայաստան տեղափոխվելով՝ նա արեղա է ձեռնադրվում և դառնում Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի միաբանության անդամ: 1945 թ. մայիսի 7-ին ձեռնադրվում է վարդապետ, և նույն թվի հուլիսի 1-ին՝ եպիսկոպոս: 1945 թ. Ազգային-Եկեղեցական ժողովի կողմից Ներսես եպիսկոպոսը ընտրվում է Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի անդամ: Ս. Էջմիածնի համազգային եկեղեցական ժողովին Ներսես եպիսկոպոսը մասնակցել է որպես Վրաստանի հայոց թեմի առաջնորդ⁴⁵:

1945—1946 ուսումնական տարեշրջանում նա ուսուցչական պաշտոն է վարում Մայր Աթոռի նորաբաց Հոգևոր ճեմարանում: 1946 թ. ճշանակվում է Ադրբեջանի և Թուրքեստանի թեմի առաջնորդ, մեկնում Բաքու, բայց հոգեպես միշտ կապված է լինում Հոգևոր ճեմարանին: Նա իր գրադարանի գեղարվեստական գրքերի մեծ մասը նվիրում է Հոգևոր ճեմարանին:

Հիվանդության պատճառով Ներսես եպիսկոպոս Աբրահամյանը Բաքվից վերադառնում է Մայր Աթոռ և 1948 թ. փետրվարի 5-ին վախճանվում:

ԱՌԱՋՆՈՐԴԱԿԱՆ

ՓՈԽԱՆՈՐԴ

1944—1948

ՍՍՀՄԿ ԱՎԱԳ. ԲԱՀԱՆԱ ՍՍՀՄԿՅԱՆ.—Վրահայոց թեմում առաջնորդական փոխանորդի պաշտոն է վարել 1944—1948 թթ.⁴⁶

Ծնվել է 1870 թվին: Վախճանվել է Թբիլիսիում 1948 թ. փետրվարի 17-ին 78 տարեկան հասակում⁴⁷:

1948—1950

ԿԱՐԱՊԵՏ ԱՐԲԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԹՈԽՄԱՆՅԱՆ⁴⁸.—Ծնվել է 1886 թ. Ղրիմի թերակղզու Հին Ղրիմ քաղաքում: Սկզբնական կրթությունն ստացել է տեղի ծխական դպրոցում, ապա տեղափոխվել Թբիլիսիի Ներսիսյան թեմական դպրոցը և հաջողությամբ ավարտել նրա լրիվ դասընթացը 1904 թ.: Բահանա է ձեռնադրվել 1913 թ. և 13 տարի անընդմեջ ծառայել Եվպատորիայի հայոց եկեղեցում: 1926 թ. տեղափոխվում է Սիմֆերոպոլ որպես տեղի հայոց եկեղեցու ավագ քահանա:

1945 թ. Մայր Աթոռում ձեռնադրվում է արեղա և Ազգային-Եկեղեցական ժողովի կողմից ընտրվում Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի անդամ: Նույն թվի մայիսի 7-ին ձեռնադրվում է վարդապետ, իսկ հուլիսի 1-ին՝ եպիսկոպոս, Գևորգ Զ կաթողիկոսի կողմից, և ճշանակվում Նոր-Նախիջևանի թեմի առաջնորդ: 1948 թ. նա ստանձնում է Թբիլիսիի թեմի առաջնորդի պաշտոնը: Նոր-Նախիջևանի և Թբիլիսիի թեմական խորհուրդների միջնորդությամբ Կարապետ արքայազանը Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի կողմից արժանանում է արքության պատվի: Կարապետ արքեպիսկոպոս Թումանյանը Թբիլիսիում իր պաշտոնավարության մեջ է մնում մինչև իր վախճանը՝ 1950

⁴⁵ «Էջմիածին» ամսագիր, 1945 թ., հունիս-հուլիս, էջ 15 և 63:

⁴⁶ Տարեթվերը վերցված են արխիվային տվյալներից:

⁴⁷ «Էջմիածին» ամսագիր, 1948 թ. հունվար-փետրվար, էջ 26:

⁴⁸ «Էջմիածին» ամսագիր, 1950 թ., հունվար-փետրվար, էջ 67—68:

թվի հունվարի 22-ը, երբ կաթվածով հանկարծամահ է լինում: Թաղված է Թբիլիսիի Ս. Գևորգ Մայր եկեղեցու հյուսիսային արտաքին պատի տակ:

1953—1955

ՎԱՀԱՆ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԿՈՍՏԱՆՅԱՆ⁴⁹.—Ծնվել է Վաղարշապատում 1881 թ. փետրվարի 3-ին: Նախնական կրթությունն ստանում է տեղի ծխական դպրոցում և ապա ընդունվում Ս. Էջմիածնի Գևորգյան Օճմարան, որն ավարտում է 1907 թ.: 1905—1920 թթ. աշխատում է Ս. Էջմիածնի Ս. Սինդոնում որպես քարտուղար: Այնուհետև զանազան հաստատություններում վարում է պատասխանատու պաշտոններ:

1944 թ. ձեռնադրվում է արեղա, ապա՝ վարդապետ և մտնում Մայր Աթոռի միաբանության շարքերը: 1944 թ. հոկտեմբերի 25-ին Ամենայն Հայոց Հայրապետի արքատառ կոնդակով նշանակվում է Իրանա-Հնդկաստանի թեմի հայոց առաջնորդ: 1945 թ. հուլիսի 1-ին օծվում է եպիսկոպոս, իսկ 1949 թ. հունիսի 18-ին՝ արքեպիսկոպոս: Մինչև 1949 թվի հոկտեմբերի 22-ը պաշտոնավարում է Իրանում: Այնուհետև Մայր Աթոռում կոչվում է պատասխանատու պաշտոնների:

Երկար ժամանակ նա եղել է Ս. Էջմիածնի Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի անդամ, իսկ 1954—1955 թթ.՝ Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի նախագահող անդամ: Եղել է նաև Մայր Տաճարի լուսարարապետ, իսկ 1953—1955 թթ.՝ Վրաստանի հայոց թեմի առաջնորդ: Իր կյանքի վերջին շրջանում, հիվանդության պատճառով, հանգստյան է կոչվում և իր ծերությունն անցկացնում է Մայր Աթոռում:

Երկարատև հիվանդությունից հետո Ս. Վահան արքեպիսկոպոսը վախճանվում է 1960 թվի մարտի 27-ին 79 տարեկան հասակում: Թաղումը կատարվում է Ս. Գայանե վանքի միաբանական գերեզմանատանը:

1955—1956

ՎԱՐԴԱՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՏԵՐ-ՍՍՀԱԿՅԱՆ⁵⁰.—Ծնվել է 1878 թ. հունվարի 15-ին Լեռնային Ղարաբաղի Զրաբերդի շրջանի Գյուլշաթաղ գյուղում, Տեր Հուսիկ քահանա Տեր-Սահակյանի ընտանիքում:

Նախնական կրթությունն ստանում է Զրաբերդի Կուսապատ գյուղի հնգամյա դպրոցում: 1896—1901 թթ. սովորում է Ծուշիի թեմական դպրոցում: Նույն թվականին նշանակվում է ուսուցիչ Զրաբերդի շրջանի Զանյաթաղ գյուղի դպրոցում, ուր պաշտոնավարում է մինչև 1904 թ.:

1904 թ. Խրիմյան Հայրիկի բարեհաճ արտոնությամբ քահանա է ձեռնադրվում հայրենի գյուղի վրա: Նույն տարին հրալիրվում է Հյուսիսային Կովկասի Գրողնի քաղաքը, ուր պաշտոնավարում է ուղիղ 25 տարի որպես քահանա և ուսուցիչ: Գրողնիում դասավանդում է ռեալական և իզական չիմնագիայում, կազմակերպում է տեղի Բարեգործական ընկերությունը և Աղքատախնայ հանձնաժողովը, որոնց նախագահն ու ղեկավարն է լինում ինքը: Կազմակերպում է հարուստ գրադարան 250 աշակերտ ունեցող Գրողնիի ծխական դպրոցում: 1929 թ. տեղափոխվում է Բաքու որպես ծխատեր քահանա, միաժամանակ զբաղվում է ուսուցչությամբ: 1945 թ. ավագ-

⁴⁹ «Էջմիածին» ամսագիր 1955, Ժ, էջ 15: 1960, Գ, էջ 23:

⁵⁰ «Էջմիածին» ամսագիր, 1955 թ., Ժ—ԺԱ, էջ 95, 96, 1968 Բ, էջ 63:

երեց է նշանակվում Բաքվի հայոց Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցում: 1951 թ. Տեր Վարդան քահանան զրկվում է իր կյանքի ընկերոջից և Ս. Տ. Գևորգ Զ կաթողիկոսի թելադրանքով մտնում է Ս. Էջմիածնի վանքի միաբանության շարքերը: 1952 թ. վեղար է ստանում և նշանակվում Թբիլիսիի Ս. Գևորգ եկեղեցու վանահայր: Իր վանահայրության տարիներին (1952—1954 թթ.) Ս. Գևորգ եկեղեցին անվանվում էր «Թբիլիսիի վանական Ս. Գևորգ եկեղեցի»⁵¹:

1954 թ. դեկտեմբերի 1-ից սկսյալ նշանակվում է Նոր-Նախիջևանի և Հյուսիսային Կովկասի միացյալ թեմերի առաջնորդ: 1955 թվի հոկտեմբերի 6-ին, Ս. Տ. Վազգեն Ա կաթողիկոսի եպիսկոպոսական անդրանիկ ձեռնադրությանն է արժանանում Վարդան ծայրագույն վարդապետ Տեր-Սահակյանը: Այդ օրը Հայոց Հայրապետը օծում է յոթ եպիսկոպոսների: Եպիսկոպոսական աստիճան ստանալուց հետո Վարդան սրբազանն ընտրվում է Գերագույն հոգևոր խորհրդի անդամ և նշանակվում Վրաստանի հայոց թեմի առաջնորդ, ուր պաշտոնավարում է մինչև 1956 թ.:

1962 թ. Վարդան եպիսկոպոսը հանգստյան է գնում և մինչև իր կյանքի վախճանը ապրում է մերթ էջմիածնում և մերթ Բաքվում, որտեղ բնակվում էին իր ազգականները:

Վարդան եպիսկոպոսը վախճանվում է Բաքվում 1968 թ. հունվարի 20-ին, Ս. Ծննդյան մեռելոցի օրը՝ հին տոմարով, 90 տարեկան հասակում:

Ունի «Էջմիածին» ամսագրում տպագրված մի շարք հոդվածներ:

ԱՌԱՋՆՈՐԴԱԿԱՆ

ՓՈԽԱՆՈՐԴ

1956—1957

ՎԱՀԱՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԳԱԼՍՄԴԱՌՅԱՆ⁵².—Ծնվել է 1928 թ. օգոստոսի 13-ին Քեսաբի շրջանի Գալատտուրան գյուղում: Ավագանի անունով Անդրանիկ: Նախնական կրթությունն ստանում է Գալատտուրանի Մեսրոպյան ազգային ուսումնարանում: 1943 թ. տեղափոխվում է Լիբանան և ընդունվում Մեծի Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոսարանի դպրեվանքը՝ հոգևորական դասնալու որոշումով:

1945 թ. ներգաղթելով հայրենիք՝ ընդունվում է Ս. Էջմիածնի Հոգևոր ճեմարան շարունակելու ուսումը: 1949 թ. հունիսի 18-ին ձեռնադրվում է տարկավագ: 1950 թ. ավարտում է Հոգևոր ճեմարանը: Աստվածաբանական գիտելիքների մեջ խորանալու համար երջանկահիշատակ Գևորգ Զ կաթողիկոսի կողմից ուղարկվում է Մոսկվա, որտեղ ուսական հոգևոր ակադեմիայում երկու տարի հետևում է մասնագիտական դասընթացների: 1954 թվի սեպտեմբերի 12-ին ձեռնադրվում է կուսակրոն քահանա և վերանվանվում Վահան աբեղա:

1956—1957 թթ. վարում է Վրաստանի հայոց թեմի առաջնորդական փոխանորդի պաշտոնը:

1956 թ. հոկտեմբերի 6-ին Ս. Էջմիածնի Մայր Տաճարում Ս. Տ. Վազգեն Ա Հայրապետից ստանում է վարդապետական աստիճան:

1957 թ. նոյեմբերի 4-ին նշանակվում է Արարատյան Հայրապետական թեմի առաջնորդական փոխանորդ: 1960-ական թվականներին սովորում և ավարտում է Երևանի Պետական համալսարանը:

⁵¹ Նույնը, 1953 թ., Է—Ը, էջ 11:

⁵² «Էջմիածին» ամսագիր 1964 թ., ԺԲ, էջ 14—15:

1964 թ. մայիսի 30-ին Վահան վարդապետը Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Ս. Տ. Վազգեն Ա Հայրապետից ստանում է ծայրագույն վարդապետական աստիճան՝ որպես թեզ ներկայացնելով «Ս. Էջմիածնի դպրոցի պատմությունը Դ դարից մինչև Ի դարը» ուսումնասիրությունը: Նույն թվականի նոյեմբերի 29-ին Վեհափառ Հայրապետի ձեռամբ օծվում է եպիսկոպոս՝ միջնորդությամբ Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի և Արարատյան թեմի թեմական խորհրդի:

Վահան եպիսկոպոսը Արարատյան թեմի առաջնորդական փոխանորդի պարտականությունը վարում է մինչև 1972 թ. աշնանը: Այնուհետև մեկնում է Հնդկաստան և հիվանդության պատճառով վերադառնում է Երևան՝ բուժվելու: 1975—1977 թթ. ծառայում է Ա. Գեղարդ վանքում իբրև տեսուչ և վանահայր:

Իր կյանքի վերջին տարիներին Մայր Աթոռից ստանում է կենսաթոշակ: Վախճանվում է Երևանում 1986 թ.:

Վահան եպիսկոպոսը աշխատակցել է «Էջմիածին» ամսագրին պատմա-բանասիրական բազմաթիվ հոդվածներով: Նա միաժամանակ եղել է անդամ «Էջմիածին» ամսագրի խմբագրական մարմնի:

Ունի բազմաթիվ պատմա-բանասիրական հոդվածներ՝ տպագրված ինչպես տեղական, այնպես էլ արտասահմանյան պարբերական մամուլում, ուր որոշ ժամանակ հանդես է եկել Գանձասար գրական ծածկանունով:

ԱՌԱՋՆՈՐԳԱԿԱՆ

ՏԱՐԻՆԵՐ

1957—1972

ԿՈՄԻՏԱՍ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՏԵՐ-ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ⁵³.—Ծնվել է 1925 թ. Դամասկոսում (Սիրիա): Ավագանի անունը եղել է Ստեփան: Հոր անունը՝ Ծմալոն: Սկզբնական կրթությունն ստանում է Ալեքսանդրետ քաղաքի (այժմ Սանջակ) Նուպարյան ազգային վարժարանում: Ապա 1938 թվին տեղափոխվում է Լիբանան և շարունակում իր ուսումը Բեյրութի Աբգարյան ազգային վարժարանում մինչև 1940 թ.: 1940—1945 թթ. սովորում է Երուսաղեմի հայոց պատրիարքարանի ժառանգավորաց վարժարանում: 1945 թ. ձեռնադրվում է սարկավագ ձեռամբ Ս. Կյուրեղ պատրիարքի: 1947 թ. Բեյրութից ներգաղթում է Հայաստան և մեկ տարի սովորում Երևանի երաժշտական տեխնիկումում: 1948 թ. օգոստոսին Ս. Տ. Գևորգ Զ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի կարգադրությամբ, որպես սարկավագ, ընդունվում է Մայր Աթոռի միաբանության շարքերը: 1951 թ. մարտի 18-ին, ձեռամբ Ս. Վահան արքեպիսկոպոս Կոստանյանի, ձեռնադրվում է արեղա և իր գեղեցիկ ձայնի համար վերանվանվում է Կոմիտաս: Երիտասարդ և ձայնեղ հոգևորականի առաջ բացվում է հոգևոր գործունեության լայն ուղի: Սկզբում նա նշանակվում է Ա. Գեղարդ վանքի վանահայր, ապա 1952—1954 թթ. հոգևոր հովիվ Բաքվի և Թբիլիսիի հայոց եկեղեցիներում: 1954 թ. դեկտեմբերի 11-ին ձեռնադրվում է վարդապետ: 1954—1955 թթ. որպես ուսուցիչ պաշտոնավարում է Հոգևոր ճեմարանում դասավանդելով ժամակարգություն և եկեղեցական երգեցողություն: Նա միաժամանակ եղել

⁵³ «Էջմիածին» ամսագիր, 1955 թ. Ա, էջ 19: 1957 թ. ԺԱ, էջ 60—61: 1980 թ. ԺԲ, էջ 34—35:

է փոխ-լուսարարապետ Մայր Տաճարի: 1956 թվին նշանակվում է Ծիրակի թեմի առաջնորդ, իսկ 1957 թվին՝ Վրաստանի հայոց թեմի առաջնորդ: Նույն թվականի նոյեմբերի 24-ին Մայր Տաճարում, ձեռամբ Ս. Տ. Վազգեն Ա Ամենայն Հայոց Հայրապետի օծվում է եպիսկոպոս:

Վեհափառ Հայրապետի հրամանով Ս. Կոմիտաս եպիսկոպոսը 1972 թվի աշնանը Թբիլիսիից տեղափոխվում է Երևան և նշանակվում Արարատյան հայրապետական թեմի առաջնորդական փոխանորդ: Ծուռով նա արժանանում է արքայության պատվին և նշանակվում Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի անդամ:

Կոմիտաս արքեպիսկոպոսը ծանր հիվանդությունից հետո վախճանվում է 1980 թ. դեկտեմբերի 3-ին 55 տարեկան հասակում:

Կոմիտաս սրբազանի նախաձեռնությամբ կատարվում է Թբիլիսիի Ս. Գևորգ եկեղեցու բեմի ճակատային մասի մարմարապատումը, ինչպես նաև եկեղեցու հատակի մոզաիկան: 1957 թվին նա Վանքի եկեղեցու գավթից Ս. Գևորգ եկեղեցու գավթի է տեղափոխում չորս հալ գեներալների՝ Կոմս Միքայել Լոռու-Մելիքյանի (1824—1888 թթ.), գեներալ լեյտենանտ Արշակ Տեր-Ղուկասյանցի (1819—1881 թթ.), գեներալ ադյուտանտ Հովհաննես Լազարյանցի (1820—1879 թթ.) և գեներալ-մայոր Բեհբյոթ Ծելկովիկյանցի (1837—1878 թթ.) անդամները:

1976 թվին նա կատարում է օծումը Երևանի վերակառուցված Ս. Սարգիս եկեղեցու:

Ս. Կոմիտաս եպիսկոպոսի գրչին են պատկանում մի շարք հոդվածներ, հրատարակված «Էջմիածին» ամսագրում:

1972 թվից

ԳԵՎՈՐԳ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՍԵՐԱՅԴԱՐՅԱՆ⁵⁴.—Ծնվել է Բուխարեստում (Ռումինիա) 1938 թ. օգոստոսի 29-ին: Ավագանի անունը եղել է Կարպիս (Կարապետ): Հոր անունը՝ Ստեփան Սերադարյան, մոր անունը՝ Մաքրուհի Հալաչյան: Սկզբնական կրթությունն ստանում է Բուխարեստի հայոց դպրոցում: 1948 թ. ընտանիքը ներգաղթում է Հայաստան և Լեհիճական քաղաքում դպրության ծառայության է մտնում Ս. Աստվածածին եկեղեցում՝ միաժամանակ սովորելով տեղի միջնակարգ դպրոցում: 1952 թվականից ուսումը շարունակում և ավարտում է Երևանում: 1956 թ. ընդունվում է Ս. Էջմիածնի Հոգևոր Ճեմարանը, որի լրիվ դասընթացն հաջողությամբ ավարտում է 1962 թ.՝ պաշտպանելով իր ավարտաճառը «Ս. Գրիգոր Նարեկացու Ապարանից խաչի պատմությունը» թեմայով:

1962 թ. սեպտեմբերի 23-ին ձեռնադրվում է սարկավագ և վարում մի շարք պատասխանատու պաշտոններ Մայր Աթոռում: 1964 թ. ապրիլի 12-ին ձեռնադրվում է արեղա, իսկ 1965 թվին ստանում վարդապետական աստիճան:

1966—1967 թթ. վարում է Նոր-Նախիջևանի և Ռուսաստանի թեմի առաջնորդական փոխանորդի պաշտոնը, ապա, վերադառնալով Մայր Աթոռ, ստանձնում է Մայր Տաճարի թանգարանի վարիչի, Լուսարարապետի օգնականի և Վեհափառ Հայրապետի գավազանակրի պարտականությունները:

⁵⁴ Վիրահայոց թեմական արխիվ, 1974, մուտք հմր. 45, և հաջորդ տարիների արխիվային նյութեր:

1970—1972 թթ. Ս. Էջմիածնի Հոգևոր Անմարանում դասավանդում է կրոնագիտական և պատմական առարկաներ:

1972 թ. Վեհափառ Հայրապետի հմր. 735 սրբատառ կոնդակով Աշա-
նակվում է Վրաստանի հայոց թեմի առաջնորդական տեղապահ: 1973 թվին
Գևորգ վարդապետը, որպես թեզ, ներկայացնում է «Տոմարագիտության
դասընթաց» վերնագրով մի աշխատասիրություն, որն արժանանում է բնկիչ
հանձնաժողովի գերազանց գնահատականին: Վեհափառ Հայրապետը այդ
աշխատասիրության համար շնորհում է նրան ծայրագույն վարդապետական
աստիճան, և նույն թվականի հոկտեմբերի 30-ին օծում էպիսկոպոս ու Աշա-
նակում թեմակալ առաջնորդ Վրաստանի հայոց թեմի, պաշտոն, որ նա
վարում է առ այսօր:

Որպես Վիրահայոց թեմի հոգևոր առաջնորդ, իր պաշտոնավարության
20 տարիների ընթացքում Գևորգ էպիսկոպոս Սերապիսյանը կատարել է
մի շարք կարևոր աշխատանքներ Վիրահայոց թեմից ներս: Վերանորոգել է
տվել թեմի բոլոր գործող եկեղեցիները: 1974 թ. մարմարապատել է Ս. Գե-
վորգ եկեղեցու բեմի հատակը: 1977—1978 թթ. Թբիլիսիի Ս. Գևորգ եկե-
ղեցու գաջած պատերի վեց շերտ յուղաներկի ծածկույթի տակից հայտնա-
բերել և վերանորոգել է տվել 18-րդ դարի Աշանակոր մկարիչ Հովնաթան
Հովնաթանյանի վրձինն պատկանող 16 մեծադիր որմնանկարներ, որոնք
1795 թվի Թիֆլիսի ավերումից Մկրտում Հովնաթանյանի կողմից: 1977 թ.
Վանքի եկեղեցու գավթից Ս. Գևորգի գավթի է տեղափոխում Գաբրիել արք-
եպիսկոպոս Այվազյանի՝ ծովանկարիչ Հովն. Այվազովսկու եղբոր (1812—
1880 թթ.), Խորեն էպիսկոպոս Ստեփանեի (1840—1900 թթ.), խմբա-
գիրներ Աբգար Հովհաննիսյանի (1849—1904 թթ.) և Պետրոս Սիմոնյանի
(1830—1911 թթ.) աճյունները: 1947 թ. Վեհափառ Հայրապետի հմր. 582
գրության հրամանով սեպտեմբերի 15-ից Ս. Գևորգ էպիսկոպոսը վարում է
նաև Ս. Գեղարդա վանքի վանահայրության պաշտոնը մինչև նոր վանահոր՝
Տ. Նիկիտե ավագ քահանա Սարգսյանի Աշանակումը: 1979—1980 թթ. վերա-
կառուցել և ընդարձակել է տալիս Վիրահայոց թեմի առաջնորդարանը:
1988 թ. օծում է Դաղեթ գյուղի Ս. Խաչ մատուռը: 1989 թ. օծում է նաև
Շահումյանի (Մառնեուլի շրջան) Ս. Աստվածածին եկեղեցին, ապա ձեռ-
նամուխ է լինում եկեղեցու վերանորոգման աշխատանքներին՝ այն օծուե-
լով զույգ գմբեթներով: 1990 թ. թեմին է հանձնվում Բաթումի հայոց Ս.
Փրկիչ եկեղեցին, որը վերանորոգվում է: 1991 թվին բաց է անում մկրտա-
րան Գուդաուդայի մոտ Մեծարա հայաբնակ գյուղում: Նույն թվականին
ընտրվում է և մտնում Վրաստանի հանրապետության հայ բարեգործական
ընկերության ավագների խորհրդի կազմում: 1992 թ. օծում է Սուխումիի հա-
յոց Ս. Հարություն աղթատունը: Նույն՝ 1992 թվին ավարտին է հասցնում
Թբիլիսիի Ս. Էջմիածին եկեղեցու երկրաշարժից տուժած հիմքերի և պատե-
րի ամրացումը:

Գևորգ էպիսկոպոսը 1971 թվից շարունակաբար կազմում և հրատա-
րակում է Մայր Աթոռի պաշտոնական օրացույցները հայերեն լեզվով, իսկ
1978 թվից՝ նաև ռուսերենով: Ունի տպագրված բազմաթիվ հոդվածներ հայ-
կական և ռուսական թերթերում ու ամսագրերում: Այժմ ռուսերեն է թարգ-
մանվում նրա «Տոմարագիտության դասընթաց» պատկերազարդ աշխատու-
թյունը: Սա հայ տոմարագիտական աշխատություններից առաջինն է, որ
թարգմանվում է ռուսերեն լեզվով:

Գ. Խ. ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ

ԵՐԶՆԿԱՅԻ ՎԱՆՔԵՐԸ*

2. Ս. ԼՈՒՍԱՎՈՐԶԻ ԿԱՄ ՀԱՅՐԱՊԵՏ Ս. ԼՈՒՍԱՎՈՐԶԻ ՎԱՆՔ

Երզնկայի գավառում Գրիգոր Լուսավորչի անունով մի քանի վանքեր կան, որոնց հետ հիշատակվող «Հայրապետի», «Չարչարանաց» կամ «Տատասկի» անունները հաճախ առիթ են տվել շփոթելու դրանք միմյանց հետ: Փորձելու ենք հիշյալ վանքերի մասին խոսել՝ հիմնականում իրազեկ աղբյուրների վրա հենվելով:

Ավելի քան հարյուր տարի առաջ Լուսավորչի կամ Հայրապետի վանքը այցելած Կ. Ղազանճյանը գրել է. «Հայրապետ ս. Լուսավորչի վանք, համանուն գյուղեն մեկ մղոն հեռու, յարևմտս քաղաքին, ունի մի փոքր մատուռ. շինյալ 561 թվականին, կես ավերակ և վերջին տարիներս նորոգյալ սակավ ինչ. ոխատատեղի հայոց և եկեղեցի՝ Հայրապետի գյուղի հայ բնակչաց»¹⁵:

Այս Ղազանճյանը պատմում է վանքի հիմնադրման հետ կապված մի ավանդություն, որի համաձայն՝ Նիկիայում գումարված Տիեզերական ժողովի օրերին՝ Գր. Լուսավորիչը ծերացած լինելով, չի մասնակցել և իր կողմից որպես ներկայացուցիչ ուղարկել է որդիներին՝ Վրթանես և Արիստակես հայրապետներին, որոնք «Հավատո հանգամակը» իրենց հետ բերել և Լուսավորչին գտել են հիշյալ վայրում, հանձնել նրան: Գրիգոր Լուսավորիչը կարդացել է և հաստատել: Դրանից հետո է, որ այն ընդունվել է հայոց եկեղեցու կողմից:

«Բնաշխարհիկ բառարանը» վանքի տեղագրության մասին գրում է. «Կամախի (Բարձր հայք) մեջ, Ավագ վանքեն կամ Ս. Լուսավորչա անապատեն երեք ժամ հեռու, արևմտյան հյուսիս, Սեպուր լեռան գրեթե ար-

* Ծարուհակված «Էջմիածին» ամսագրի 1992 թվականի Թ—Ժ—ԺԱ միացյալ համաթիվ:

¹⁵ Կիրակոս Ս. Ղազանճյան, Խառն մամակներ, Կ. Պոլիս, 1886, էջ 26:

գանդին մեջ շինված: Ս. Գրիգոր Լուսավորչի մարմինն այստեղ թաղված ըլլալուն, կրոնի մասն Հանգիստ Լուսավորչա վանք, ինչպես նաև Մանյա այր Սեպհո: Վանքս ունի սեփական անտառ մը գրեթե կես ժամու շրջապատով, հինգ կամ վեց գյուղեր, իբրև թեմ»¹⁶:

Գ. Սյուրմենյանը, որ նույնպես անձամբ եղել է Երզնկայի վանքերում ուխտագնացությամբ, հետևյալ տեղեկություններն է տալիս Ս. Լուսավորչի վանքի մասին. «Այս ալ կոտմվեր Սեպուհի ստորոտը և վեհ ու բարձր դիրք մը ուներ: Վանքին տակը ավերակներ կային, զոր Տրդատա բերդ կանվանեին: Ան ատենը Տրդատ թագավորի ճգնարանը եղած է: Այդ վայրին մեջ կգտնվեր վանքին Լուսաղբյուրը, ուրկե կսկսեր ու դեպի հեռուները կտարածվեր հսկայածավալ անտառ մը: Լուսաղբյուրեն քիչ մը վար, մեջտեղեն երկուքի բաժնված ահագին ծառ մը կար, ըստ ավանդության՝ որպես թե Տրդատ թագավոր սուրի մեկ հարվածով կիսած է զայն: Վանքին հարավարևելյան ծառերու գլխին Հոփսիսմե և Մարիամ քար ըսված երկու մկիրական այրեր կային: Առաջինը Հոփսիսմե կույսին ճգնարանն է եղած, որ հավատացյալները մոմ կվառեին, ուխտ կընեին: Իսկ երկրորդը խոռոչ մըն էր, որուն առաստաղը խոնավ ըլլալով՝ ջուրը կհավաքվեր ու կաթիլ կաթիլ վար կթափվեր: Այդ կաթիլներեն որո՞ւ գլխուն որ իյնար, ան բախտավոր կհամարվեր. «մուրագին պիտի հասնի» կըսվեր: ...Եկեղեցիին ճիշտ քովը, հյուսիսային կողմին վրա շատ անուշ ու շատ առատ ջուր մը կար, որ Բարեհամ կկոչվեր: Ըստ Ներսես Շնորհալիի վկայության՝ այս ջուրը Լուսավորչի հրաշքով բխած է»¹⁷:

«Միայն այնքանը կարելի է ատուգուպես ըսել,--գրում է Հ. Ոսկյանը,-- թե ԺԲ դարում արդեն շինված էր և ԺԳ--ԺԴ դարերում իր փթթումի շրջանը կրողորներ»¹⁸: Ոսկյանը հիշում է 1201 թ. այնտեղ գրված մի ձեռագիր, որի գրիչն է Ղազարը:

Անկախ այն բանից, թե որքան է վավերական Ղազանճյանի հիշատակած 561 թվականը, Լուսավորչի անունը կրող մի սրբատեղի հնագույն դարերից կարող էր իրեն գրավել բազմաճառ երիզացի ուխտավորների: Հին շինությունները կարող էին քանդվել, նորերը կառուցվել, սակայն տեղը պիտի մնար սրբագործված:

Մատենագրական առաջին հիշատակությունը ս. Լուսավորչի վանքի մասին. վերաբերում է 1201 թվականին, երբ այնտեղ գրվել է մի Ավետարան Ղազար գրչի ձեռքով: Ուրեմն պետք է որ գրչագրական արվեստը հիշյալ վանքում զարգացած լիներ առնվազն մի քանի տասնյակ տարի առաջ, այսինքն ԺԲ դարի վերջերից:

ԺԳ--ԺԴ դարերը եղել են Ս. Լուսավորչի վանքի ծաղկման շրջանը: Այդ դարերից մեկ հասած ձեռագրերի թվի քիչ լինելը հակառակը չի կարող ապացուցել, քանի որ հետագա դարերի բնական սղեղները, քաղաքական իրադարձությունները տասնյակ հազարավոր ձեռագրեր են սրբել-տարել, անհետ կորցրել:

Թվարկենք վավերական փաստերից մի քանիսը:

Լուսավորչի վանքում մի Ավետարան արտագրվել է 1207-ին, մեկն էլ 1224-ին: Առաջինի գրիչ Հովհաննեսը «հիշեցիք»-ների մեջ թվարկում է

¹⁶ Ս. Էփրիկյան, Բնաշխարհիկ քառարան, հատ. Բ, Վեհետիկ, 1907:

¹⁷ Գ. Սյուրմենյան, էջ 88:

¹⁸ «Հանդես ամսօրյա», 1949:

տասնյակ անուններ՝ Բարսեղ, Մարտիրոս, Մխիթար, Հովհաննես, Ներսես և այլն: Մի քանի նոր անունների էլ հանդիպում ենք երկրորդ ձեռագրի հիշատակարանում՝ Պետրոս, Սարգիս և այլն: Դժբախտաբար գրիչները չեն հիշատակում այդ մարդկանց պաշտոնները, հաճախ նաև կոչումները, սակայն տարակույսից վեր է, որ նրանց մեծ մասը եղել են վանքի միաբանները:

Ինչպես Ավագ վանքում, այստեղ էլ մատենագրական աշխատանքը թուլացել է 1240—1270-ական թվականներին, աշխուժացել հաջորդ տասնամյակում, երբ Կիլիկիայի հայկական թագավորության հետաքրքրությունը մեծացել էր Եկեղյաց գավառի նկատմամբ:

Բայց 1291 թ. Լուսավորչի վանքը ենթարկվել է հարձակման. միաբանները թողել-փախել են տարբեր վայրեր, հասել մինչև Արևելյան Հայաստան, մինչև Անի:

Ահարոն Գրիգորի համար 1291 թ. գրված մի ձեռագրի հիշատակարանում կարդում ենք.

«Թու. 2ԻՍ (1291) ի հայրապետության Տեառն Ստեփաննոսի եւ ի թագաւորութեան քարեպաշտին Հեթոնյ եղև կատարումն գրոցս ի դուռն սուրբ Լուսաւորչիս գերեզմանին: ...Նուստ եւ անարժան սպասաւորս քանի Ահարոն մականուն Գրիգոր կոչեցեալ ստացալ զգիրքս զայս որ է քերական և արուեստ գրադարձի եւ համառատ կանոնք, երկու դիտաւորութեամբ, մի՝ զի ընթերցեալ աւգտեցայց ի ամանէ, վասն որոյ եւ խոշորագիծ ետու գրել ի ծերութեան ժամանակի եւ երկրորդ զի լիշեղոյ պատճառ լիցի մեզ յետ վճարելոյ մեզ ի մրմնաւոր կենացս»¹⁹:

Բայց ահա մի այլ վկայություն, որից պարզվում է, թե նույն վանքում, նույն Ահարոնի համար գրված «Մեկնութիւն Դուկասու» երկի արտագրությունն սկսվել է այնտեղ, ավարտվել է Անիում՝ Ս. Լուսավորչի վանքի վրա կատարված հարձակման հետևանքով. «Սկիզբն եղև գրոյս այս այսմիկ ի Եկեղեցաց գաւառն եւ ի Դարանաղեաց լեռն ի յերկնահաճոյն անապատն, որ յանուն սուրբ Լուսաւորչին սուրբ Գրիգոր կոչի... Եւ այս գրեցաւ ի մայրաքաղաքն Եզնկա, բայց կատարումն ոչ էլ, զի այլազգի մահմետականք ասպատակեցին ի գաւառն ի քառասնորդաց պահոցն երկրորդ շաբաթուն և բազում քրիստոնէայս եկեղեցականս և աշխարհականս նահատակեցին և լանխնայ և անողորմ սրակոտոր արարին և զայլսն գերի վարեցին և սաստիկ եւ անհնարին ահ եւ երկիւղ եւ տագնապ եւ խռովութիւն եղև բնակչաց քաղաքին և որպէս յոլովք ցրուեցան ի քաղաքացեացն ընդ ամենայն կողմանս նոյնպէս և մեք մազապուրբ եղեալ բազում տառապանաւք և աշխատութեամբ դիմեալ յարևելից կողմն և խնամք Աստուծոյ առաջնորդեալ հասոյց զմեզ յԱնի քաղաքս և աստ եղև կատարումն գրոցս շնորաւք և ազնութեամբ Աստուծոյ ի թուականիս Հայոց 2ԻՍԱ. (1292) ի Մարտի Ժ և ի հոկտեմբերի ԺԳ ձեռամբ մեղապարտ և անարժան վարդապետի Ահարոնի մականուն Գրիգոր կոչեցեալ, ոչ բովանդակ գիրքս այլ սակաւ թղթերն ի վերջքն...»²⁰:

Հ. Բյուրդյանն այն կարծիքն է հայտնել, թե հիշատակարանում նշված հարձակումը «հավանաբար տեղական-ավատական հանգամանք ունեցած

¹⁹ «Հանդես ամսօրյա», 1948, էջ 549—550:

²⁰ Նույն տեղում:

է»²¹, և ոչ քաղաքական լուրջ իրադարձություն, բայց նման դեպքերում վանքերի միաբանները սովորաբար թաքնվել են որևէ ապահով տեղ և փորձանքը անցնելուց հետո իսկույն վերադարձել են, մինչդեռ Աերկա դեպքում մարդիկ մինչև Անի են հասել: Դրանով հանդերձ կան վավերական փաստեր, որ Լուսավորչի վանքը այդ ասպատակությունից հետո չի դադարեցրել իր գործունեությունը երկար ժամանակով: Միաբանների գեթ մի մասը հաջորդ տարիներին վերադարձել են, շարունակել մատենագրական աշխատանքը: Այսպես, 1295 թ. Ստեփաննոս քահանան այնտեղ գրել է մի ժամագրքի մեկնությունը, «Ի մէջ երկուց գաւառաց Եկեղեաց և Դարանաղեաց ի հռչակաւոր մենաստանս, որ Ս. Գրիգոր կոչեցեալ առ դամբարանի սրբոյ Լուսավորչին մերոյ»: Նշանակալից է նաև վանքին տրված «հռչակաւոր մենաստան» գնահատականը, որ անշուշտ վկայում է նրա ծաղկուն վիճակով լինելը:

Դրանից 15 տարի հետո, այն է 1310 թ. այնտեղ գրվել է մի Ավետարան:

Վերջապես՝ 1291-ին Երիզայից Անի փախած, ձեռագրի շարունակությունն այնտեղ գրել տվող Ահարոնն էլ ոչ թե վախճանվել է Անիում, այլ Լուսավորչի վանքում, 1316-ին, ինչպես երևում է հետևյալ հիշատակարանից. «Ի թվ. 24Ե (1316) յագոստոս ԺԸ... յայսմ ատոր եղև վախճան Ահարոն վարդապետին և եղաւ ի լերինն Սեպուն ընդ հովանեաւ սուրբ Լուսավորչին մերձ ի Մանէ ալոյն...»²²:

Հետագայում Լուսավորչի վանքը շարունակել է կրթական և գրչագրական գործունեությունը, արտագրվել են կամ գրվել են բազմաթիվ ձեռագրեր: Հիշվում են Գրիգոր, Հովհաննես, Ղազար, Սարգիս և այլ գրիչների անունները:

Այսպես՝ 1373-ին գրվել է մի Ավետարան, Հովհաննես Որոտնեցու հրամանով, 1381-ին Եսայի և Պողոսի թղթերը, 1383-ին՝ մի Նոր Կտակարան:

Դժբախտաբար առաջին դարերի առաջնորդների անունները մեզ չեն հասել: 1442 թ. գրված մի ձեռագրի հիշատակարանից իմանում ենք, որ այդ ժամանակ Լուսավորչի վանքի առաջնորդն է եղել Բարսեղ եպիսկոպոսը, որն ունեցել է բավականաչափ մեծ թվով միաբաններ:

Դրանից երեք տարի հետո գրված մի Ավետարանի հիշատակարանում էլ կարդում ենք. «Գրեցաւ ... և ոսկով զարդարեցաւ սուրբ Աւետարանս... ձեռամբ սուտանուն արեղայի Յովանիս ի մէջ երկուց գաւառաց Եկեղեաց և Դարանաղեաց առ դամբարանի սրբոյն Գրիգորի Լուսավորչիս և սուրբ Փրկչիս ի լեառն Սեպհոյ յառաջնորդութեան սուրբ ոխտիս: Բարսղի և ի վարդապետութեան քաջ ըաբունոյն Յովհաննէսի և գրոց աշակերտաց նորին Տէր Աբրահամին և Մարտիրոսին և Աստուածատրին և Աւետիքին և օալեօք պատեալ ծերունին զՏէր Թորոսն և զՅովհաննէս փակակալն, զՍարգիս Ապահունեցին, զԳրիգոր Համշենցին և զՀայրապետն և զայլ միաբան սուրբ ոխտիս զմեծ և զփոք յիշեսցիք»²³:

Գիտենք նաև, որ Բարսեղին հաջորդել է Մատթեոս կրոնավորը, որի առաջնորդության շրջանում 15-րդ դարի կեսերին, մշակութային կյանքը նոր թափ է ստացել վանքում: Ձեռագրերում կրկին հորջորջվում է «ի հռչակա-

²¹ Հ. Քյուրտյան, Երիզա, էջ 144—145:

²² «Հանդես ամսօրյա», 1948, էջ 549:

²³ Ղ. Փիրդալենյան, Նոտաք հայոց, Կ. Պոլիս, 1888, էջ 135:

տր անապատն Սուրբ Լուսավորչին», ինչ որ ենթադրել է տալիս թե մըր-ցել է Ավագ վանքի հետ:

Մի գրիչ 1464-ին վանքի առաջնորդ է հիշում ոչ թե Մատթեոսին, այլ Ստեփանոսին: Նշանակում է Մատթեոսը հազիվ մեկ տասնամյակ է ղեկավարել: Այդ շրջանում արտագրված ձեռագրերի մեջ տեսնում ենք մի քանի Ավետարան, Աստվածաշունչ, Մաշոց, Մաշտոց, Ծարակնոց, Գանձարան, Մանրումունք ևայլն:

Բարձր դասի կանանց ու տղամարդկանց կողմից վանքին տրված նվերներն էլ վկայում են Լուսավորչի անապատի հեղինակության մեծացումը: Օրինակ Գամալ խաթունը նվիրել է մի թանգիրա (կաթսա), Գոհարը մի արտ, մի ուրիշը՝ արծաթ դրամ ևայլն:

ԺԶ դարից պահպանվել են մի քանի ձեռագրեր, որոնք պարունակում են արժեքավոր տեղեկություններ Լուսավորչի վանքի գրչագրական գործունեության մասին, նաև այն դժվարությունների, պայմանների մասին, որոնց մատնված են եղել միաբանները:

1515 թ. գրված մի Ծարակնոցի հիշատակարանում կարդում ենք. «Գրեցաւ եղանակատր տառս որ կոչի Ծարակնոց, ձեռամբ մեղապարտ և անիմաստ փծուն գրչի Յովանէս եպիսկոպոսի ի գաւառս Դարանաղեաց որ ասի Կամախ ի յոտս Սեպուհ լեւոն մերձ առ սուրբ գերեզմանին մեր Լուսավորչին և այլ ամենայն սրբոց որ աստ կան հաւաքեալ ի թուաբերութեանս հայկազեան տումարի ԶԿԱ (1512) ի մարտ ամսոյ ի Ժ. եղև ասարտ գրոյս աշմիկ: Արդ յերեսս անկեալ աղաչեմ զդասս սրբազնեալ քահանայիցդ, որք տեսանէք զսա, յիշեսցիք յաղաթս ձեր գտեր Ներսէսն զուսուցիչն իմ և զՅովհաննէս վարդապետն և զԱբրահամ վարդապետն, այլ և զգրիս ծանուցողն զԱւետիք վարդապետն և զիս զմեղաք լցեալս և յողիղ ճանապարհէ հեռացեալս, զծրող տրա, և զԽաչատուր արեղան, որ զմեր պէտքն և զկարիքն հոգայր անձանձիր և զսարկաւագն մեր զԼարիպճան որ բազում աշխատութեամբ սպասատրեր մեզ...»²⁴:

Մեր բերած փաստերը վերաբերում էին Լուսավորչի վանքի գրչագրական աշխատանքին: Տարակույսից վեր է, որ ունեցել է նաև կրթական, մանկավարժական գործունեություն:

Մովսես Երզնկացու, Կիրակոս վարդապետի, Գրիգոր Դարանաղցու և Պարոն ճգնավորի ուսուցչական աշխատանքը այնտեղ՝ վկայում է, որ նրանք ունեցել են աշակերտներ, ուսուցանել են տարբեր առարկաներ:

Նշանակալից է Դարանաղցու կապը այս վանքի հետ: Նա այնտեղ աշակերտել է Պարոն ճգնավորին, ապա՝ բաբերդցի Սրապիոնին: Այնտեղ է ավարտել վանահոր՝ Հակոբ եպիսկոպոսի համար իր սկսած Կանոնագրքի արտագրությունը: Ցանկացել է հեռանալ վանքից, սակայն այնքան սիրված է եղել վանահոր և մի քանի միաբանների կողմից, որ չեն թողել, թեև չի լսել և ի վերջո մեկնել է Բաբերդ՝ «արտասուքը աչքերին»: Պարզվում է, որ վանքում եղել են նաև արկածախնդիր, տգետ հոգևորականներ, որոնց հետ աշխատելը հաճելի չի եղել Դարանաղցուն: Այդպիսի մարդկանցից է եղել տիգրանակերտցի Մելիքսեթեկ Հերիսան, որ չի իմացել եկեղեցական պատմություն, բայց սնամեջ քարոզներ է կարդացել ու ծիծաղելի վիճակի մեջ ընկել²⁵:

²⁴ «Հանդես ամսօրյա», 1948, էջ 553:

²⁵ Գր. Դարանաղցի, Ժամանակագրություն, Երուսաղեմ, 1915, էջ 419—421:

18-րդ դարի վերջերին Լուսավորչի վանքի վանահայրն է եղել Կարապետ վարդապետը, որը կոչվել է Մոռնո:

Ինչպես Ավագ վանքը, Լուսավորչի անապատն էլ իր գոյությունը շարունակել է մինչև առաջին համաշխարհային պատերազմը:

3. ԹԻԼԻ ԿԱՄ ԶՈՒՍՏԱԿ ՀԱՅՐԱՊԵՏԱՅ ՎԱՆՔԸ

Երզնկայի հնագույն վանքերից է: Գտնվում է քաղաքից արևմուտք, երեք մղոն հեռավորության վրա:

Թիլ անվան ծագման մասին կան տարբեր կարծիքներ, որոնք գիտական հիմք չունեն, պարզ ենթադրություններ են: Այդ անունով ավաններ, գյուղեր կան Հայաստանի տարբեր կողմերում, ինչպես Բալուի, Տիգրանակերտի, Չարսանջակի, Կիլիկիայի տարածություններում: Հյուբշմանը, անդրադառնալով Թիլ բառի ծագմանը, և հիշատակելով մի քանի Թիլեր, այն էլ պատմական Հայաստանի միմյանցից շատ հեռու վայրերում, ասում է, թե հնարավոր էր այդ բառը կապել ասորերեն tell—բլուր բառի հետ, եթե Հայաստանի այդքան տարբեր վայրերում չհանդիպեինք Թիլ տեղանվան: «Հավանական չէ որ,—գրում է նա,—Արևմտյան Հայաստանի մեջ այսպես տարածված անուն մը ասորական ծագում ունենա»²⁶: Հյուբշմանը նաև ասում է, թե ասորերեն tell բառը հայերենում պիտի տար ոչ թե Թիլ, այլ Թիղ:

Հ. Անադյանը թիլ բառը կապում է արաբերեն tall—բլուր, հողաբլուր բառի հետ:

Երզնկայի Թիլ ավանը եղել է պաշտամունքի հնագույն կենտրոններից: Ենթադրվում է, թե կառուցվել է Միջին Տիգրանից էլ առաջ: Այդ Տիգրանը նույն տեղում կառուցել է մեհյան, շինել բազիլիկ՝ Աթենասի համար, երբ հունական աստվածությունները մուտք գործեցին Հայաստան: Խորենացին, խոսելով այս մասին, գրում է «Տիգրան կանգնեաց զոլիմպիական պատկերն Դիոսի յամուրն յԱնի, և զԱթենաս ի Թիլ»²⁷: Այդ նույն արձանը Ագաթանգեղոսը կոչում է Նանեական և խոսելով լուսավորչի կողմից նրա կործանման մասին, ասում է. «Քանդեին զՆանեական պատկերն դստեր Արամազդա ի Թիլն ավանի, և զգանձս երկուց մեհենիցն աւար ժողովեաց ի նուրս սպասու եկեղեցոյն թողին տեղօքն»²⁸:

Այս բոլորը վկայում է, որ Թիլի հեթանոսական տաճարը Անահիտի մեհյանից հետո եղել է ամենից ճիշդ ու հայտնին:

Հասկանալի է, որ լայն ժողովրդականություն վայելող պաշտամունքային նման մի կառույց պետք է օգտագործվեր քրիստոնեական եկեղեցու կողմից և նույն տեղում կանգնեցվեր որևէ եկեղեցի կամ վանք. մանավանդ որ կար նաև քանդվածի շինանյութը օգտագործելու տնտեսական նկատառումն էլ:

Խորենացին, Բուզանդը և այլ պատմիչներ վկայում են, որ ոչ միայն կառուցվել է նման աղոթատեղի Թիլի հեթանոսական տաճարի տեղում, այլև նրան տրվել է բացառիկ կարևորություն: Այնտեղ են ամփոփվել նշանավոր հոգևորականների աճյունները:

²⁶ Հ. Հյուբշման, Հին հայոց տեղոյ անունները, Վիեննա, 1907, էջ 349:

²⁷ Մ. Խորենացի, Հայոց պատմություն, Վենետիկ, 1843, էջ 88:

²⁸ Ագաթանգեղոս, Վենետիկ, 1835, էջ 591:

Այդ վայրում կառուցված եկեղեցիների մեջ ամենահայտնին եղել է Կաթողիկե կոչվածը, որը, ըստ ավանդության հիմնել է Գր. Լուսավորիչը, բայց ավարտել է Ներսես Մեծը:

Քրիստոնեական այս վանքը, ունեցել է կրթական, մանկավարժական և մատենագրական գործունեություն՝ քիչ բան գիտենք: Բայց որ մինչև 7-րդ դարի սկիզբները գործել է և կործանվել է միայն 639 թ. Աբդուռահմիմի արշավանքների օրերին, վավերական փաստ է: Փաստ է նաև այն, որ Աբդուռահմիմը ոչ միայն կործանել է Թիլի վանքը, այլև սպանել է միաբաններին: Բնաշխարհիկ բառարանում կարդում ենք.²⁹ «Այնուհետև ազգիս սովորության համեմատ՝ եկեղեցվույն ավերակները կոչված են հանգուցյալ կամ հանգած եկեղեցի»²⁹:

Այսպես են կոչվել այն վանքերը, որոնք իսպառ ավերվել են և ծառայել են միայն ուխտագնացության:

Բայց Թիլը այդպիսին չի եղել: «Բնաշխարհիկ բառարանը» սխալվում է 639-ից այն չամարելով «հանգած» վանք:

1275 թ. Ներսես կաթողիկոսի նշխարների ալմոտղ հայտնաբերվելու ամբողջ պատմությունը, որը հիշատակում է նաև «Բնաշխարհիկ բառարանը», ցույց է տալիս որ ԺԳ դարի վերջերին Թիլում եղել է որևէ վանք կամ աղոթատեղի: Անգամ հիշատակվում է վանքի վանահայրը, որի անունը նույնպես եղել է Ներսես: Այդ գյուտի առիթով Թիլը կրկին դարձել է ուշադրության կենտրոն, Կիլիկիայի Լևոն թագավորը նվերներ է ուղարկել վանքին:

Ըստ երևույթին դադարել է գործելուց, երբ նույն վայրում հիմնադրվել է Ջուխտակ հայրապետի վանքը: Բայց նույնիսկ որպես վանք դադարելուց հետո Թիլը Երզնկայի և Եկեղյաց գավառի շատ կողմերից իրեն է գրավել բազմահազար ուխտավորներ՝ ամեն տարի: «Արևելյան մամուլ» պարբերականում տպագրված մի հոդվածից իմանում ենք, որ դարավերջին դեռ գոյություն են ունեցել պատմական այդ նշանավոր վանքի փլատակները, դարձել սիրված ուխտատեղի: «Այս հնագույն և ըստ ամենայն հավանականության՝ ճոխագույն մենաստանեն,—կարդում ենք այդ հոդվածում,—...ոչ այլ ինչ կմնա զարդիս, բայց միայն կամարակապ և քարուկիր փոքրիկ մատրան մը կիսափուլ որմերն» երկու երեք կանգուն բարձրությամբ: ...Մատրան որմերը խիստ ամրակուռ և անթափանցելի կերպով հյուսված են, այնպես որ ժամանակին ամենակեր ձեռքը, որ աննշմարելի ու անհետ ջնջած է այս մեծ ու համբավավոր մենաստանին բոլոր մասերն, չափի կարենար վնասել բուն մատրան, եթե մարդոց ձեռքերը հետզհետե չկորզեին նորա քարերը»³⁰:

4. ՏԻՐԱԾԵՆԻ ԿԱՄ ՍՈՒՐԲ ՆԵՐՍԵՍ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ՎԱՆՔԸ

Տիրաշենի վանքը նույնպես ունեցել է փառավոր անցյալ և նրա մասին էլ հնարավոր է գրել ընդարձակ:

Մասնավորապես «Նշխարաց գյուտից» հետո Տիրաշենը դարձել է ոչ միայն Եկեղյաց գավառի, Դերջանի, այլև պատմական Հայաստանի հեռավոր վայրերի, անգամ Արևելյան Հայաստանի համար սիրված ուխտատեղի:

²⁹ Բնաշխարհիկ բառարան, հատ. Բ:

³⁰ «Արևելյան մամուլ», 1889, էջ 311:

Սխալված չենք լինի, եթե ասենք, որ Մշո ս. Կարապետի հոշակավոր վանքից հետո ամենից շատ ոխտալորներ գրավող սրբավայրերից մեկն է եղել ամբողջ Հայաստանում:

Վանքը հին դարերում կոչվել է Տիրաշեն, իբր թե Տիրան թագավորի կողմից շինված լինելու պատճառով: Հետագայում, երբ 1273 թ. հայտնաբերվել և այնտեղ է տեղափոխվել Ներսես հայրապետի աճյունների մի մասը, անունն էլ դարձել է ս. Ներսես Հայրապետի վանք, թեև ժողովուրդը երկար դարեր հավասարաչափ օգտագործել է Տիրաշեն անունը:

Հենց այն փաստը, որ 13-րդ դարում որոշել են Ներսեսի ոսկորների մի մասը տեղափոխել այստեղ, վկայում է սրբավայրի մեծ կշիռը մյուս վանքերի շարքում և հեղինակությունը ամբողջ երկրում:

Տիրաշենի վանքը գտնվել է Երզնկայից երկու ժամ հեռու, քաղաքի հարավակողմում, Մեծուր լեռան ստորոտում, մի լայն ձորի ափին, սարահարթի վրա: Ծրջապատված է եղել հաստ ու ամուր պարիսպներով:

Կրթական գործիչ, բանասեր Ս. Ամատյանը 1870-ական թվականներին այցելել է այդ վանքը և թողել հետևյալ վկայությունը. «Բարձրաթև թանձր պարիսպներն, բնդարձակ բակերն, ժամատունն կամ արտաքին եկեղեցին և բուն տաճարն՝ յուր փոքրիկ այլ կարի վալեղուչ շինությամբ, կաթողիկեի և վերջապես գեղեցիկ ճարտարությամբ ու դրվագոք որ ի նմա, կհիշեցնեն թե վաղեմի ու բուն հայկական տիպ կրող շենք մ'է և այցելուն կը կարծես գտնվիլ ի խորս Հայաստանի ի Վարազ կամ յԱրագածոտն... Ունի բազմաթիվ հարկեր, ինչպես ամսական և ձմեռվան հյուրատուններ, մատաններ, խոհանոց, գոմեր, ախոռներ ու երկրագործության հարմարավոր շինությունք: Տաճարին հարավակողման պատին մեջ կերևի դուռ մը, որ կառաջնորդէ անձկագույն մթին ու գիշին անց մը, որ կանվանի Գերեզման ս. Ներսեսի: Արդարև հոն կա, ի ձախակողմն՝ պատին միջև գետեղված՝ տապան մը, որ ունի գրեթե անընթեռնելի արձանագիր, ծածկյալ է շուրջառով և կանթեղ լուցյալ ի վերա»³¹:

Այդ նույն տարիներին վանքն ունեցել է եկեղեցական ծխականաարության համար օգտագործվող կամ որպես զարդ պահվող թանկարժեք իրեր, որոնցից մեկը՝ բանդակազարդ և ոսկեզօծ մի սկիհ. կրել է ՌԺՎԸ թվականը, որ հավասար է 1720-ի: Ունեցել է արծաթյա խաչեր, հին ձեռագրեր, բազմաթիվ անոթներ և այլն: «Իբրև միակ ու կարևոր հնություն արժանի է հիշատակել ժամատան փայտե զարմանագործ դուռն, որ ունի ճարտարաշեն բանդակներ, կրոնական նկարուց փորագրություններ և երկաթագիր դժվարալույծ արձանագրություն. գործ՝ արժանի ուսումնասիրության՝ վասն քննասեր հնագիտաց»³²:

Վանքն ունեցել է սրբատաշ քարերով կառուցված եկեղեցի, մեծ ու փոքր մի քանի գմբեթներով: Ըստ Գր. Օշականցու, որ անձամբ այցելել է այնտեղ, տաճարի մեջ, «ի ծոց սուրբ սեղանուն, բնդ աշմե՛ն նորա», արձանագրված է եղել այսպես. «Հիսեալ պսակդ վարդենի, եղեալ ի գլուխ մերոյ ազգի» (ՌՄԽԶ), այսինքն՝ 1797³³:

«Բուն տաճարը,—գրում է Գ. Սյուրմենյանը,—կգտնվեր խորը, ներքին մասին մեջ, բոլորովին զատված արտաքին մասեն: ...Տաճարին ներքևը

³¹ Արևելյան մամուլ, 1887:

³² Գ. Սյուրմենյան, էջ 92—93,

³³ Մաշտոցի անվան Մատենադարան, ձեռ. 6682:

կգտնվեր ստորերկրյա նկուղ մը, որուն մէջ կպահպէին թանկագին անոթներ ու հնութիւններ: Պատերը զարդարված էին հին սրբազան յուղանկարներով, մոմաթի վրա գծված, որոնց մէջ նշանակելի էր սրբույն Ներսէսի մեծադիր պատկերը, որ դրված էր ավագ սեղանին մէջտեղը, ինչպէս նաև փորված հիշատակարան քար մը, պատերեն մեկուն մէջ գետնդրված: Տաճարին մէջ պահված կմնային սուրբին և ուրիշներու մատուցները»³⁴:

Պատմության համար շատ անհրաժեշտ են նման մանրամասները, քանի որ այլևս ոչ Երզնկան կա, ոչ էլ Տիրաշենի կամ մի այլ վանք:

13-րդ դարում, երբ Տիրաշենի վանքը դարձել է մտավոր խոշոր կենտրոն, կառուցվել են մասնաշէնքեր, հարկաբաժիններ, տնտեսական հարմարություններ: Այնտեղ կենտրոնացվել են բազմաթիվ ձեռագրեր, տեղում արտագրվել են նոր մատյաններ, Հայսմախուրքներ, Ավետարաններ, Ժամագրքեր և այլն, մասնավորապէս Սարգիս արքեպիսկոպոսի իշխանության շրջանում:

1302 թ. Կարապետ կրօնավորը Ղուկաս քահանայի խնդրանքով արտագրել է մի Ավետարան:

Մի քանի տարի անց՝ 1310 թ. «Դրեցաւ զանձատեոսս ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնիս և կենաաբեր ս. Նշանիս ի Տիրաշէն, ի ձեռն Կարապետի»:

Մի Գանձարան էլ արտագրվել է 1366 թ. Ներսէս քահանայի համար, իսկ 1386 թ. մի Ժողովածու:

Աստվածատուրը 1465 թ. նույն վանքում գրել է մի Մաշտոց:

Թվարկեցինք մի քանի փաստ միայն, այն էլ 14—15-րդ դարերից: Դրանք ցույց են տալիս, որ Տիրաշենը ունեցել է գրչագրական բեղուն գործունեություն, մանավանդ որ մեզ հասածի տասնապատիկը մատնվել է կորուստի, ինչպէս եղել է առհասարակ մեր հարուստ մատենագրության համար:

Սյուրմենյանի նկարագրությունից երևում է, որ այնտեղ եղել են նաև բավականաչափ յուղաներկ նկարներ: Թե որ դարի գործեր են եղել, ում վրձինին պատկանել, տեղում են պատրաստվել, թե դրսից են բերվել, չգիտենք: Անշուշտ շատ հին գործեր չպետք է լինեին, բայց որ այդ վանքում գրչագրության կողքին ծաղկել է նաև մանրանկարչությունը, կասկածից վեր է: Այդ է վկայում այն փաստը, որ վանքը ունեցել է քանդակազարդ փորագրություններով դռներ:

Արձանագրությունների մէջ նկարագրված է եղել Հայրապետի մատուցների Թիլ ավանից այնտեղ տեղափոխվելու առասպելախառն պատմությունը, որի արտագրության մեկ օրինակը 19-րդ դարի վերջերին ուղարկված է եղել Կ. Պոլսի պատրիարքին ու մի քանի թերթերի խմբագրությունների՝ Հմ. Եպիսկոպոս Դիմաքսյանի բացատրական խոսքով: Վերջինս մի օրինակ էլ ուղարկել է Էջմիածնի կաթողիկոսին:

Սակայն տեղեկություններ են հասել մեզ Տիրաշենի վանքի կրթական գործունեության:

Կրթություն ստացած, քահանայացած բոլոր մարդիկ չեն, որ նշանավոր դեմքեր են եղել, գրական մանկավարժական հետքեր են թողել: Ոմանք վարել են անօգտապէս կյանք, վանքը դիտել են որպէս ապրուստի ու հանգրստի վայր: Նույնը պիտի ասել նաև Տիրաշենի մասին, բայց այն մի քանի

անուններն էլ, որ ավանդվել են ու փոխանցվել հետագա սերունդներին, ցույց են տալիս, թե այս վանքը ինչպիսի մեծ տեղ է բռնել Եկեղյաց գավառի մտավոր կրթական կյանքում: Այնտեղ են սովորել Մխիթար և Կոստանդին Երզնկացիները:

Տիրաշենի վանքում ուսած Գրիգոր Երզնկացին գրում է. «Եւ զի ծնընդեամբ էի յերկրէն Խարբերդոյ ի գաւառէն Յաղման կոչեցեալ, մայրական գրկօք եկեալ ի գաւառն Եկեղեաց, և անդ սնեալ ի մեծահոշակ վանքն Տիրաշէն, և այդ ուսեալ որպէս ասացի և կրօնաւորեալ. իսկ յետոյ ի գալ վարդապետին Մովսիսի ի Կիլիկիոյ՝ բազում գրեմօք, յորդորեալ և առեալ զմեզ բնակեցաք ի Դարանաղեաց գաւառն՝ ի լեառն ա. մեծ Լուսաորշին մերոյ ամս վեց»³⁵:

Ահա մի այլ վկայություն.

«Եւ Յովհաննէս կոչեցեալ յաւտիման քահանայութեան ի տէր Գրիգորէ յարհիւպակոպոսէ վերադիտողի Եկեղեաց գաւառի, յորդոյ պարոն Պեկթամուրին, զոր Տէր Աստուած պահեսցէ զնա և զհարազատ եղբայրն իր զՊարոն Յովհաննէս և զպարոն Պենկթամուրն զաստուածապարզ և զաւակնիր.. ի թվ. Պ. Խ. ի նաւասարդի ԺԳ և դէկտեմբերի ԻԶ ի տաւնի մեծ Մարգարէին Դարթի և սուրբ Առաքելոյն Յակոբայ ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնին և սուրբ Կարապետին և սուրբ Ստեփանոս նախավկային և նշխարաց արքոյն Ներսէսի եղև ձեռնադրութիւնս մեր ի վանքս Տիրաշեն կոչեցեալ, տանուտէր կշիռն էր տարւոյն»³⁶:

Գր. Դարանաղցին բացատրիկ ոգևորությամբ է խոսում Պետրոս Կարկառեցու մասին, որը որպէս Երզնկայի առաջնորդ երկու տարի նստել է Տիրաշենի վանքում «որ դուից կատաղութեան ժամանակին էր, որ զայն կողմանց վանօրայք թալանեցին և զամենայն սրբութիւնքն, զխաչերն, զշուրջանին և զամենա կահք սրբութեանց»³⁷:

Կասկածից վեր է, որ Տիրաշենի վանքը իր մշակութային, կրթական կենտրոնի և սրբատեղիի դերը պահել է երկար դարեր, մինչև առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիները:

1880-ական թվականներին, երբ Երզնկայի հոգևոր առաջնորդն է եղել Հմայակ եպիսկոպոս Դիմաքսյանը, նա Տիրաշենում հիմնել է գիշերօթիկ վարժարան, որի համար կառուցվել է հատուկ շենք՝ վանքի արևելյան կողմին:

«Դպրոցը ուներ երկար նրբանցք մը, 25—30 մահճակալանոց անջարան մը, սերտարան, դասարաններ և այլն»:

Ինչպէս նշանավոր նման շատ վանքեր, Տիրաշենն էլ ունեցել է գիշերային կացարաններ՝ ուխտավորների համար, կառուցված պարսպի երկայնքով: Անշուշտ ուխտագնացությունները կատարվելով գերազանցապէս ամառային ամիսներին, ժողովուրդը մեծ մասամբ ապրել է պարսպից դուրս, վրանների տակ, սակայն, դրանով հանդերձ, փակ կացարանները միշտ էլ լիքն են եղել, ինչպէս պատմում են այդ ուխտագնացություններին մասնակցած մարդիկ: Կացարանները եղել են դէպի բակը նայող երկհարկանի հարմարավետ խցիկներ: Դրանց կողքին էլ եղել է վանատունը իր ստորաբաժանումներով:

³⁵ Հ. Քյուրտյան, Երիզա, էջ 263:

³⁶ Լ. Խաչիկյան, ԺԳ դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ:

³⁷ Գր. Դարանաղցի, էջ 352:

«Եկեղեցվո ու վանատան միջև և արտաքին մեծ դրան դիմաց քարուկիր մեծ ավազան մը կար,— գրում է Սյուրմենյանը,—եկեղեցվո ետևի կողմը և անոր կից կգտնվեին մատան, մթերանոց, շտեմարաններ: Վանքը ունենր ընդարձակ գավիթ մը»³⁸:

Թե Տիրաշենի վանքը ինչպիսի հեղինակություն է ունեցել անգամ 19-րդ դարի կեսերին, երևում է այն փաստից, որ եղել է Կ. Պոլսի պատրիարքարանի ուշադրության առարկան: Ներսես պատրիարք Վարժապետյանը, որ մեծ հույսեր է փայփայել ուս-թուրքական պատերազմի օրերին. ապագա Հայաստանի ինքնուրույնության համար, և ծրագրեր էր կազմում Երզնկան, Էրզրումը կենտրոններ դարձնելու, 1883 թ. 150 օսմանյան ոսկի է նվիրել Տիրաշենի վանքում նոր շենքեր կառուցելու համար:

Վանքը հիմնական եկամուտն ստացել է ոխտավորներից և այցելու հավատացյալների նվիրատվություններից, բայց սեփական եկամտից էլ գուրկ չի եղել: Պարսպից դուրս, ձորի երկայնքով ձգված է եղել մի մեծ պարտեզ՝ լի պտղատու ծառերով: Վանքից ոչ շատ հեռու, սարահարթի վրա, եղել է մի այլ պտղատու այգի, որը նույնպես պատկանել է Տիրաշենին, տվել առատ ու ընտիր դեղձ, ծիրան և այլ մրգեր:

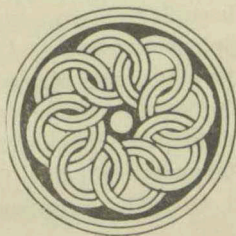
Վերջապես՝ սրբատեղին ունեցել է սեփական կալվածներ այլ վայրերում, որ տվել է կապալով:

Վանահայրը տնօրինողն է եղել այս ամբողջ եկամտի և իր հերթին որոշ տուրք է տվել Երզնկայի կրոնական իշխանություններին:

Եղել է ժամանակ, որ այնտեղ է նստել Երզնկայի հայոց առաջնորդը:

Պատմվում է, որ Տիրաշենի վանքի վերջին ներկայացուցիչները դեռևս կոտորածներից շատ առաջ մեծ քանակությամբ ձեռագրեր թաքցրել են լեռների ծերպերում, որպեսզի երբ անցնի փոթորիկը, բերեն վանք: Փոթորիկը, սակայն, այս անգամ չի անցել...

³⁸ Գ. Սյուրմենյան, էջ 93;

ԴԱՎԻԹ ԳՅՈՒՐԶԻՆՅԱՆ

Բանասիրական գիտ. թեկնածու

ՔՐԻՍՏՈՍ ԱՆՎԱՆ ԲԱՌԱԿԱԶՄԱԿԱՆ ԱՐԺԵՔԸ ՀԱՅԵՐԵՆՈՒՄ

Հայտնի իրողություն է, որ հայերենը հատկանշվում է բառակազմության լայն հնարավորություններով և ճկունությամբ: Որպես օրինակ նշենք, որ միայն **-տուն** վերջնաբաղադրիչով հայերենի տարբեր գոյավիճակներում կազմվել են 350-ից ավելի բառեր¹: Արգասավոր բազմաթիվ այլ արմատներ ևս կան, ինչպես՝ **հայ, հող, ջուր, սիրտ, ակն, ծաղիկ, գիր** և այլն, որոնց այդ տեսանկյունից զիջում են հատուկ անունները և հատկապես անձնանունները: Առանձնանուն են հատուկեմտ այնպիսի անուններ, որոնցից բազմաթիվ նոր բառեր են բաղադրվել: Օրինակ՝ մեր ժողովրդի Նախահոր անունից ունենք՝ **հայկաբան, հայկազ(ու)ն, հայկազեան, հայկական, հայկյան, հայկաշեն, Հայկունի** և այլն:

Այս իմաստով եզակի է **Քրիստոս** անունը: Հազար յոթ հարյուր տարի առաջ Քրիստոսի հավատն ընդունած մեր ժողովուրդն Աստվածորդու անունով կերտել է ութ տասնյակից ավելի բառեր² (նկատի ունենք նախատիպ ձևերը), որոնց քննությանն է նվիրված սույն աշխատանքը:

Հունարեն այս անվան (**Խրիստոս** «օծյալ») հայցականի **Խրիստոն** ձևվից հայերենի **-եալ** մասնիկով կազմվել է **քրիստոնեայ** «Քրիստոսին հե-

¹ Տե՛ս **Գ. Ս. Գյուրջեյան**, «Տուն» վերջնաբաղադրիչով բաղադրությունները (Պատմա-բանասիրական հանդես, 1991, հ. 2, էջ 153—162):

² Բոլոր այդ բառերը, որոնք հավաքել ենք հայերենի տարբեր բառարաններից, այս կամ այն առիթով հիշատակվում են սույն աշխատանքում: Նոր հայկազեան բառարանում (ՆՀԲ) չվկայվածները տրվում են նոր ուղղագրությամբ:

տևող» բառը, որն էլ իր հերթին բազմաթիվ այլ բառերի հիմք է դարձել: Ամենայն հավանականությամբ **քրիստոնեայ** և **քրիստոնեություն** բառերը կազմվել են գրեթե գյուտին նախորդած հայերենի ժամանակաշրջանում³:

Քրիստոս արմատով մյուս բոլոր բառերում ձևային (հիմքային) նման յուրահատկությունն չկա, իսկ ժամանակագրական առումով նրանք վերաբերում են գրեթե գյուտին հաջորդած ժամանակներին:

Անցնենք մեզ հետաքրքրող բառախմբի լեզվաբանական քննությանը: Բառերը կերտվել են հայերենի բառակազմական միջոցներով և օրինաչափություններով՝ ածանցման և բառաբարդման ճանապարհով:

ա) Ածանցավոր բառերն իրենց հերթին երկու տեսակի են՝ նախածանցավոր՝ **հակաքրիստոս**, **դերաքրիստոս** «հակառակ Քրիստոսի, սուտ Քրիստոս. նեո», **անքրիստոս** «անհավատ» և վերջածանցավոր՝ **քրիստոսօրեն**, **քրիստոսերեն**, **քրիստոսեան**, **քրիստոսաբար**, **քրիստոսական**, **քրիստոսաբանություն** «Քրիստոսի կյանքի և գործունեության դավանաբանական ուսմունքների ընդհանուր անվանումը»⁴:

բ) Բարդ բառերն այս բառախմբի հիմնական մասն են կազմում: Բարդության կազմիչ մասերը միանում են հոդակապով (**քրիստոսափառ**, **քրիստոսաւեր**, **քրիստոսատուր**⁵, **քրիստոսագօր**, **քրիստոսադաւան**, **քրիստոսագունդ**, **քրիստոսադիր**, **քրիստոսագործ** և այլն) և անհոդակապ. ըստ օրենքի ձայնավորից առաջ ա-ն չի դրվում (**քրիստոսաւանդ**, **քրիստոսիմաստ**, **քրիստոսուրաց** և այլն):

Երկրորդ բաղադրիչն իր հերթին լինում է պարզ (-գեղ, -շահ, -մուտ և այլն) և բաղադրյալ (-ընդդէմ, -ընկալ): Մի շարք բառերում երկրորդ բաղադրիչի կազմում կարող ենք նշել բառակազմական որևէ մասնիկ, ինչպես՝ **քրիստոսափոխան**, **քրիստոսակրօն**, **քրիստոսածանօթ** և այլն, սակայն դրանք չեն գիտակցվում իբրև աղպիսիք, ուստի ադ բառերը ևս հարկ է ընդունել որպես կազմության բարդ:

գ) Բարդ ածանցավոր բառերը բաղադրված են լինում նախատիպ ձևերից՝ հատկապես -ություն վերջածանցի օգնությամբ, ինչպես՝ **քրիստոսասիրություն**, **քրիստոսամարտություն**, **քրիստոսասպանություն**, **քրիստոսանմանություն**, **քրիստոսասիրապէս** և այլն: Աղպիսիք արձքան էլ շատ չեն:

Իբրև բառակազմական հիմք, սրանցից զգալապես տարբերվում է **քրիստոնեայ** բառը:

Հետազոտվող բառախմբում նկատում ենք հետաքրքրական մի իրողություն. **Քրիստոս** և **Աստված** բառերի հոմանշությունը հիմք է դարձել նմանակության բառեր ստեղծելու:

Համեմատենք, օրինակ, Ս. Գրքում վկայված **Աստուած** բաղադրիչով բառերը **Քրիստոս** բաղադրիչով ավելի ուշ կազմված հոմանիշների հետ.

³ Գ. Բ. Զահուկյան, Հայոց լեզվի պատմություն: Նախագրային ժամանակաշրջան, Երևան, 1987, էջ 627, 385:

⁴ Քրիստոսաբան «քրիստոսաբանությամբ զբաղվող. դրա մասնագետ, գիտակ» ձևը չենք գտել բառարաններում: -Բան բաղադրիչն ալատեղ, այնպես էլ համանման կազմություններում (աստվածաբան, լեզվաբան, արվեստաբան և այլն) գրվել է նյութական նշանակությունից և դիտվում է որպես ածանց, ինչպես գործ-ը, գետ-ը՝ լեռնագործ, արվեստագետ, կրթնագետ և այլ բառերում:

⁵ Քրիստոս(ա)տուր և Քրիստոսաւեր բառերը ձեռք են բերել հատուկ անվան արժեք և հայոց մեջ գործածվել իբրև արական անձնանունների (Հր. Աճառյան, Հայոց անձնանունների բառարան, Բ. Ե, Երևան, 1962, էջ 230—231): Սաաշինի անհողակապ տարբերակը դարձել է ազգանվան հիմք՝ Քրիստոստուրյան (հմմտ. Աստվածատուրյան):

աստուածապաշտ—քրիստոսապաշտ, Աստուածածին—Քրիստոսածին, աստուածամարտ—քրիստոսամարտ «Քրիստոսի դեմ մարտնչող», աստուածագործ—քրիստոսագործ «Քրիստոսի կողմից արարված», աստուածաւեր—քրիստոսաւեր⁶: Անշուշտ, հավկած չենք այստեղ համարանության օրենքը միայն տեսնելու. աստուածաւեր և քրիստոսաւեր բառերը կարող էին անկախաբար կազմվել, քանզի «գոյական+ւեր» կադապարը, օրինակ, հայերենի համար միանգամայն բնական և օրինաչափ իրացումներ կարող էր ունենալ: Նշենք մնացած կազմություններ՝ վկայված Աստվածաշնչում. աշրաւեր, անձնաւեր, եղբայրաւեր, իգաւեր, հիւրաւեր, մարդաւեր, ընկերաւեր, որդեսւեր, օտարաւեր և այլն: Այսպես են թերևս կազմվել քրիստոսավաճառ (հմմտ. մարդավաճառ⁷), քրիստոսապան (հմմտ. մարդապան, տիրապան), քրիստոսատուր (հմմտ. անձնատուր, հայրենատուր), քրիստոսաբեր (հմմտ. մահաբեր, ջրաբեր) և այլն:

Ուշագրավ է այն փաստը, որ քննվող բառերից մի քանիսն ունեն նաև Հիսուս (եբր. «Փրկիչ») բաղադրիչով իրենց հոմանիշները: Հիսուս-ը և Քրիստոս-ը թեև ծագել են տարբեր լեզուներից և տարբեր ստուգաբանական իմաստներ են արտահայտում, հանդես են գալիս իբրև հոմանիշներ: ՆՀԲ-ում արձանագրված են քրիստոսածին և յիսուսածին, քրիստոսաւանդ և յիսուսաւանդ գոյգերը: Քրիստոսաղաւան, քրիստոսաձիր բառերի դիմաց մոր ժամանակներում կազմված ունենք հիսուսաղաւան, հիսուսաձիր բառերը⁸: Որոշ դեպքերում, այնուամենայնիվ, նկատում ենք իմաստային հստակ տարբերակում: Այսպես օրինակ, եթե քրիստոսական և քրիստոսեան բառերը նշանակում են «քրիստոնեական. քրիստոնյա», ապա հիսուսական և հիսուսյան բառերը՝ համապատասխանաբար «ճիզվիտական» և «ճիզվիտ»:

Նույն ձևով հոմանիշներ են կազմվում Տէր/տէառն բաղադրիչով («աստված» նշանակությամբ) բառերի հետ, և փաստորեն գոյանում են քառանդամ հոմանշային շարքեր՝ աստուածածին-քրիստոսածին-յիսուսածին-տիրածին, աստուածաւանդ-քրիստոսաւանդ-յիսուսաւանդ-տիրաւանդ և այլն:

Հոմանիշներ կան հենց հետազոտվող բառախմբի ներսում: Այս անգամ արդեն հոմանշության հիմք է ծառայում երկրորդ բաղադրիչի մերձիմաստ, նույնիմաստ կամ առնչակից իմաստով լինելը: Հմմտ. քրիստոսատեսակ-քրիստոսանման «Քրիստոսի նման, Քրիստոսին նմանվող», քրիստոսաւեր-քրիստոսապաշտ, քրիստոսակիր «Քրիստոսին իր մեջ կրող»-քրիստոսունակ «Քրիստոսին իր մեջ ունեցող», քրիստոսատունկ «Քրիստոսի կողմից տնկված»-քրիստոսարկու «Քրիստոսի ձգած՝ տնկած», քրիստոսագունդ-քրիստոսախումբ (նաև՝ քրիստոսածողով) «Քրիստոսի կողմից գնդալ՝ խմբված՝ հավաքված», քրիստոսագործ-քրիստոսադիր-քրիստոսակարգ «Քրիստոսի կողմից արարված՝ դրված՝ կարգված՝ սահմանված», քրիստոսավաճառ-քրիստոսամատն (իբր «Քրիստոսին մատնող») և այլն:

⁶ Այս գոյգերը կարելի է համեմատել հետևյալ դարձվածային տարբերակների հետ՝ Աստված վկա և Քրիստոսը վկա, Աստծո սիրուն և Քրիստոսի սիրուն // ի սեր Աստծո և ի սեր Քրիստոսի:

⁷ Համեմատվող բոլոր բառերը նույնպես Աստվածաշնչից են:

⁸ Հովհ. Թիրազի հիսուսվել նորակազմությունը (Ո՛վ հիսուսված խաղաղություն, իշի՛ր խաչից հիսուսված.— Երկեր, հ. 2, Երևան, 1982, էջ 285) հուշում է քրիստոսվել բառի ժամանակնային տրամաբանական լինելը (որին չենք հանդիպել որևէ տեղ). հմմտ., «հաստով անուշ և վե՛ր» կադապարով շիրազյան մյուս կազմությունների հետ՝ սաշրոցվել, անդրա-նիլվել և այլն:

Կամ նաև տարբերակներ, ինչպես՝ **քրիստոսագգաց-քրիստոսագգած:**

Քրիստոս անունը պարունակող որոշ բառերում երկրորդ բաղադրիչները կազմում են հականիշ (կամ հակադրական) գույգեր, որի հետևանքով այդպիսիք են դառնում բարդությունները, ինչպես՝ **քրիստոսաւեր-քրիստոսաւոնաց, քրիստոսունակ-քրիստոսամերժ:**

Բնագրային մի շարք նմուշներ պարզորոշ ցույց են տալիս, որ հաճախ բառեր կազմվել են համապատասխան շարահյուսական կառույցներից՝ բաղադրիչների բնական շրջման միջոցով: Օրինակներ՝ **Կոչեցեալք դուք ի Քրիստոս**⁹→**քրիստոսակոչ:** Եւ լինէր օր ամօթոյ և կորանաց ամենայն ուրացելոցն ի Քրիստոս (անդ, էջ 125)→**քրիստոսուրաց:** Խառնեալք ի գունդն Քրիստոսի¹⁰→**քրիստոսագունդ:** Ընդդիմանան կամաց թագաւորին յաղագս կրօնից **քրիստոսականաց**¹¹→**քրիստոսակրօն:**

Բառակազմության մյուս ուղին հին հունարեն համապատասխան բառերի պատճենումն է, որը հատկապես հունաբան դպրոցի գործունեության շրջանում մեծ դեր է խաղացել հայերենի բառապաշարի հարստացման գործում: Համեմատենք, օրինակ, հուն. **խրիստոֆորոս**¹²-քրիստոսագգեաց¹³, **խրիստոմախոս**-քրիստոսամարտ, **անտիխրիստոս**-հակաքրիստոս (գործածվում է նաև փոխառյալ ձևը՝ **անտիքրիստոս**):

Հայերենի և հին հունարենի բառակազմությունն ունի ընդհանուր շատ կողմեր, ուստի իրար նման կազմությունների առկայությունը դեռևս հիմք չի տալիս խոսելու պատճենման մասին: Օրինակ՝ **խրիստոտոխոս**-քրիստոսածին, **ֆիլոխրիստոս**-քրիստոսաւեր, հայերեն բառերը, մեր համոզմամբ, կարող էին կազմվել անկախաբար, հայերենի բառակազմական օրինաչափությունների համաձայն:

Ըստ այդ օրինաչափությունների՝ **Քրիստոս** անունը պարունակող բարդության երկրորդ բաղադրիչը լինում է՝

ա) Գոյական՝ **քրիստոսիմաստ**, **քրիստոսափայլ**, **քրիստոսատեսակ**, **քրիստոսանշան**, **քրիստոսահայր**, **քրիստոսակրօն** և այլն:

բ) Բայարմատ (որ ավելի հաճախ է պատահում). **քրիստոսատուր**, **քրիստոսապատում**, **քրիստոսադէտ**, **քրիստոսապան**, **քրիստոսավաճառ**, **քրիստոսաշարժ**, **քրիստոսառաք**, **քրիստոսամեծար** և այլն:

Մի քանի բառերում երկրորդ բաղադրիչ է դառնում անցյալ կատարյալ-

⁹ Հազարադ Փարպեցույ Պատմութիւն Հայոց, Տիֆլիս, 1904, էջ 180:

¹⁰ Ագաթանգեղոսի Պատմութիւն Հայոց, Տիֆլիս, 1909, էջ 309:

¹¹ Մովսիսի Խորենացույ Պատմութիւն Հայոց, Տիֆլիս, 1913, էջ 246:

¹² Այս բառից է ծագել եվրոպական ժողովուրդների, նաև հայերի մեջ գործածվող **Քրիստափոր** (Քրիստոֆեր) անձնանունը (կրճատ՝ **Քրիստ**): Կա նաև նույնարմատ իգական **Քրիստինե** անձնանունը՝ դարձյալ հունարենից, որ ձևային տեսակետից համահունչ է հայկական **Կարինե**, **Նարինե**, **Զարինե** անուններին (**Մարինե**-ն ևս հունական ծագում ունի):

Հայերենի բառակազմությանը չի առնչվում, սակայն հետաքրքրական է, որ **Քրիստոս** բաղադրիչը կա նաև աշխարհագրական անուններում, ինչպես: **Քրայսթերշ** (անգլ. «Քրիստոսի եկեղեցի»)․— քաղաք Նոր Զելանդիայում, **Քրիսթմաս** (անգլ. «Քրիստոսի Ծննդյան տոնը») // Ծննդյան կղզի (տե՛ս **Հ. Ղ. Գրգեարյան, Ն. Մ. Հարությունյան**, Աշխարհագրական անունների բառարան, Երևան, 1989):

¹³ «Քրիստոսին իր մեջ կրող» իմաստից բացի՝ հին հունարեն համարժեքն ունի նաև «քրիստոսաբեր» իմաստը (տե՛ս **И. Х. Дворецкий, Древнегреческо-русский словарь**, Մոսկվա, 1958, էջ 1786:

լի հիմքը, ինչպես՝ քրիստոսատեաց, քրիստոսակեցոյց, քրիստոսագգեաց¹⁴, քրիստոսորաց:

Վերոհիշյալ դեպքերում այդ բաղադրիչը հանդես է գալիս ենթակայական և հարակատար դերքայների նշանակությամբ: Օրինակ՝ **քրիստոսատոր** «Քրիստոսի կողմից տրված», **քրիստոսազարդ** «Քրիստոսի կողմից կամ Քրիստոսով զարդարված», **քրիստոսակոչ** «Քրիստոսի կողմից կոչված» հրավիրված», **քրիստոսադավ** «Քրիստոսին դավող», **քրիստոսատեաց** «Քրիստոսին ատող» և այլն: Որոշ դեպքերում մեկնաբանվում է երկու ձևով, ինչպես՝ **քրիստոսամեծար** «Քրիստոսին մեծարող» և «Քրիստոսի կողմից մեծարված» և այլն:

գ) Ածական՝ քրիստոսահանոչ, քրիստոսամերձ, քրիստոսանման, ինչպես նաև ձևաբանորեն տարածեք բառ՝ քրիստոսափոխան (ած.-գոյ.):

Բարդության առաջին բաղադրիչը լրացական հարաբերության մեջ է լինում երկրորդի հետ, որը բարդության հիմնական իմաստակիր միավորն է: Բաղադրիչների միջև նկատվում են հետևյալ շարահյուսական հարաբերությունները:

ա) Հատկացուցիչ-հատկացյալի՝ **քրիստոսաձաղիկ** (հմմտ. վերլուծական ձևի հետ՝ **Քրիստոսի ձաղիկ**, նաև՝ **Քրիստոսի վարդ**)¹⁵, **քրիստոսահայր** «Հիսուսի նախահայրը՝ Աբրահամ, Դավիթ...», **քրիստոսանշան**, **քրիստոսակրօն** և այլն:

բ) Ավելի շատ են այն բառերը, որոնցում առաջին բաղադրիչն ուղիղ խնդրի իմաստով է հանդես գալիս՝ **քրիստոսատեաց**, **քրիստոսաւեր**, **քրիստոսավաճառ**, **քրիստոսադաւան**, **քրիստոսածին**, **քրիստոսապան** և այլն: Նկատելի է, որ երկրորդ բաղադրիչը բայարմատ է:

գ) Բարդության բաղադրիչների միջև հնարավոր է նշել խնդրային այլ հարաբերություններ՝ **քրիստոսազարդ**, **քրիստոսաւանդ** «Քրիստոսի կողմից ավանդված», **քրիստոսակարգ**, **քրիստոսադրոշմ** «Քրիստոսի կողմից դրոշմված», **քրիստոսանուէր** «Քրիստոսին նվիրված», **քրիստոսախառն** «հոգեպես խառնված կամ միացած Քրիստոսին», **քրիստոսատունկ** և այլն: Այստեղ, սակայն, մեկնաբանությունները միանշանակ չեն կարող լինել, և հրճարավոր են երկիմաստություններ: Օրինակ՝ **քրիստոսապատում** «Քրիստոսի կողմից պատմված» և «Քրիստոսի մասին պատմող», **քրիստոսախօս** «որ Քրիստոսով է խոսում» և «որով Քրիստոսն է խոսում», **քրիստոսապակ** «Քրիստոսից կամ Քրիստոսով պակված» և այլն:

Քրիստոս անունը պարունակող բառերն ըստ ձևաբանական նշանակության լինում են՝

¹⁴ «Քրիստոսագգեացը էիք ի մանկութենէ, արդ մերկացեալք ի փտացն՝ դիտաբար արեգակա՞ն կաքաղցեք» նախադասության դիմաց Եղիշէի «Վասն Վարդանայ և Հայոց պատերազմին» երկի համադարձրումում իբրև գլխաբառ նշված է **քրիստոսագգի** բառը (տե՛ս «Հայկական համադարձրառ», 5—Բ, Երևան, 1975, էջ 615, կազմեց Լ. Ա. Գուլգապարյան), որ հիշտ է: Այդպիսի ձև չենք գտել հայերեն որևէ բառարանում, չնայած որ հնարավոր է կազմել:

¹⁵ Սրանք **եղերորոս** բույսի նույնանիշ ժողովրդական անվանումներն են: **Քրիստոսաձաղիկ** են կոչել հավանաբար արտակարգ բուժիչ հատկություններ ունենալու համար: Նույն ձևով ունենք **մարեմխոտ**, **մարեմձաղիկ**:

Քրիստոս անունը վերոհիշյալ վերլուծական կազմություններում վկայվում է փոքրատառով, իբրև հասարակ անվան կազմիչ մաս (տե՛ս Ա. Մ. Սուքիասյան, Հայոց լեզվի հոսանիշների բառարան, Երևան, 1967, էջ 179):

ա) Գոյական՝ **դերաքրիստոս, հակաքրիստոս, քրիստոսին** «քրիստոնյա» (ի դեպ, -ին մասնիկի նման կիրառությունը սովորական չէ հայերենի համար), **քրիստոսաբանություն** և այլն:

բ) Ածական, որ բառերի գերակշիռ մասն է կազմում՝ **քրիստոսակիր, քրիստոսաբեր, քրիստոսակարգ, քրիստոսախօս, քրիստոսընկալ, քրիստոսադրոշմ, քրիստոսագարդ, քրիստոսաթև, քրիստոսածիր** և այլն: Հատկանիշ ցույց տվող այս և ուրիշ բառեր գործածված ենք տեսնում **քրիստոսաբեր փրկութիւն, քրիստոսադիր աւանդ, քրիստոսամերձ արքայ, քրիստոսունակ կուսանք, քրիստոսագեղ հոգի, քրիստոսագարդ սուրբ** նշան **քրիստոսագունդ առաքելաբ, քրիստոսածողով բանակ, քրիստոսատունկ որդ** և այլ կապակցություններում, որոնք առանձնակի գրավչություն և հմայք են հաղորդում խոսքին:

գ) Մակբայ՝ **քրիստոսօրէն, քրիստոսերէն, քրիստոսաբար:**

դ) Բայ՝ քրիստոսագգեստեմ (քրիստոսագգեսաց առնել): Կան և անցյալ դերբայի որոշ ձևեր՝ **քրիստոսագարդեալ//քրիստոսագարդ, քրիստոսապսակեալ//քրիստոսապսակ**, որոնք ընկալվում են որպես ածականներ (հմտո. **հանդերձեալ, կորուսեալ** և այլն):

Բնական է, որ լեզվի զարգացման ընթացքում բառերի ձևաբանական իմաստներում լինում են տեղաշարժեր: Այդ երևույթը նկատելի է նաև այստեղ: Այսպես, օրինակ, **քրիստոսեան**-ը «քրիստոսական» նշանակությամբ ածական է, իսկ «քրիստոնյա» իմաստով՝ գոյական:

Իմաստային ոշագրավ մի իրողության մասին: **Քրիստոս** անունով կազմված որոշ բառերում առաջին բաղադրիչը նշում է ոչ միայն Քրիստոսին (անձը, պաշտամունքի առարկան), այլև Քրիստոսի ուսմունքը, դավանանքը՝ քրիստոնեությունը, նաև Քրիստոսի հավատացյալներին: Այսպես՝ **քրիստոսաւեր** բառը կարող է մեկնաբանվել ինչպես «Քրիստոսին սիրող», այնպես էլ «քրիստոնյաներին սիրող», **քրիստոսուրաց**՝ «Քրիստոսին կամ քրիստոնեությունը ուրացող, նրան դավանանող», **քրիստոսանեց**՝ «Քրիստոսին և քրիստոնեությունը նենգող՝ նրանց դեմ չար դիտավորություն նշող», **քրիստոսապաշտ**՝ «Քրիստոսին և քրիստոնեությունը պաշտող»: Իսկ **քրիստոսապսակ** բառում, թվում է, գերակշռողը «քրիստոնեությունն»՝ «քրիստոնեական» իմաստն է՝ «քրիստոնեական ծեսով թագադրված՝ պսակված»:

Այժմ տեսնենք, թե հետազոտվող բառերը ժամանակագրական ինչպիսի շերտեր են ներկայացնում: Ի տարբերություն **քրիստոնեայ** բառի, **Քրիստոս** անունն անխաթար ներկայացնող մյուս բոլոր բառերը, թվում է, կազմվել են Ե դարում և դրանից հետո:

Հայերեն առաջին իսկ ինքնուրույն երկերում տեսնում ենք մեզ հետաքրքրող բառերից. Կորյունի «Վարք Մաշտոցի» երկում՝ **քրիստոսական, քրիստոսաբեր, քրիստոսադիր, քրիստոսագգեստ, քրիստոսակոչ, քրիստոսամեծար, քրիստոսաւեր**, Ագաթանգեղոսի «Պատմութիւն Հայոց»-ում՝ **քրիստոսագործ, քրիստոսագունդ, քրիստոսածանօթ, քրիստոսակեցոյց, քրիստոսամուտ, քրիստոսանշան, քրիստոսապատում, քրիստոսատուր, քրիստոսեան** (կա նաև Աստվածաշնչում), **քրիստոսաւանդ** (ներառյալ ևս չորսն այն բառերից, որ նշել ենք նախորդ հեղինակի աոթիով):

Վերոհիշյալ կազմությունները մեզ հեղինակային նորաբանություններ են թվում: Դրանք գրքային են, ինչպես հետազոտվող մյուս բոլոր բառերը:

Գրաբարի հետագա շրջաններում ևս կազմվել են մամօրինակ բառեր,

ինչեպս՝ **քրիստոսառաք, քրիստոսապահեստ, քրիստոսանկար, քրիստոսակարգ, քրիստոսահանդ, քրիստոսապաշտ, քրիստոսածին** և այլն:

Բազմաթիվ բառեր էլ տրված են արդի հայերենի տարբեր բառարաններում՝ **քրիստոսընդդեմ, քրիստոսափառ, քրիստոսանորոգ, քրիստոսանենգ, քրիստոսախումբ, քրիստոսաղավ, քրիստոսախրատ** և այլն, սակայն դրանց կազմության ժամանակի և ստեղծողի մասին դժվար է վերջնական դատողություններ անել: Այդ բանը հնարավոր կլինի համաբարբառների, հեղինակային բառարանների ստեղծումից հետո միայն:

Այնուամենայնիվ, հատուկենտ բառերի հեղինակին հնարավոր է նշել: Ամենայն հավանականությամբ Ստ. Զորյանն է ստեղծել **քրիստոսանենգ** և **քրիստոսաղավ** բառերը՝ **քրիստոսաղավ թագավոր** (խոսքը Պապ թագավորի մասին է), **քրիստոսանենգ հրաման կապակցությունների մեջ** (Երկերի ժողովածու, հ. 7, Երևան, 1962, էջ 646, 647). հմմտ. **աստուածանենգ, տիրանենգ, տիրադա, Պ. Սևակը՝ քրիստոսատիպ** բառը՝ **խորհուրդ քրիստոսատիպ կապակցության մեջ** (Երկերի ժողովածու, հ. 2, Երևան, 1976, էջ 114), որը կարելի է համեմատել մի կողմից **քրիստոսատեսակ** և **քրիստոսանման**, մյուս կողմից՝ **աստուածատիպ** բառի հետ:

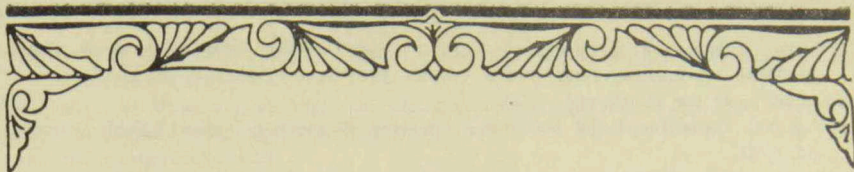
Ֆ. Վերֆելի Christusgeschrei բառի նմանակությամբ է կազմվել. **քրիստոսագոչ** բառը՝ **քրիստոսագոչ աղաղակներ** կապակցության մեջ (Geschrei գերմաներեն նշանակում է «նիչ, աղաղակ»)՝¹⁶:

Հայոց Վազգեն Ա և Գարեգին Բ Հայրապետների՝ հայ ժողովրդին ուղղված «Հայրական խոսք»-ում գտնում ենք **քրիստոսաշավիղ** բառը, **քրիստոսաշավիղ Առաքյալներ** կապակցության մեջ («Էջմիածին», 1992, Ը, էջ 16), որը վկայված չէ բառարաններում և կարծես թե նորակազմություն է:

Ասվածը հուշում է, որ կլինեն ուրիշ բառեր ևս, որոնք սփռված են հայ մատենագրության, մամուլի էջերում և տեսադաշտից դուրս են մնացել: Օրինակ՝ ԺԷ դարի բանաստեղծ Արիստակես Խարբերդցու ոտանավորներից մեկում կարդում ենք «**Քրիստոսավանքն** սուրբ Փրկչին» տողը (տե՛ս «Ուշ միջնադարի հայ բանաստեղծությունը (XVI—XVII դդ.)», հ. Բ, աշխատասիրությամբ Հ. Սահակյանի, Երևան, 1987, էջ 236): Բառս այլուր վկայված չէ: Բառակազմության տեսանկյունից այն կարելի է համեմատել **Հովհաննավանք, Երիցավանք, Հայրավանք, Վահանավանք** և այլ վանքաանունների հետ:

Հայերենի բառակազմական կաղապարների հիման վրա **Քրիստոս** անունով հնարավոր է կերտել ուրիշ բառեր ևս՝ **քրիստոսաշնորհ, քրիստոսապարզ** և այլն:

¹⁶ Հմմտ. F. Werfel, Die vierzige Tage des Musa Dagh, Բեռլին, 1955, էջ 307 և Ֆ. Վերֆել, Մուսա լեռան բառասուն օրը (թարգմ.՝ Պարույր Միքայելյան), Երևան, 1964, էջ 349:

Յ Ա Ն Կ

«ԷԶՄԻԱԾԻՆ» ԱՄՍԱԳՐՈՒՄ 1992 ԹՎԱԿԱՆԻ ԸՆԹԱՅՔՈՒՄ ՏՊԱԳՐՎԱԾ ՆՅՈՒԹԵՐԻ

Ա. ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆՔ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ կոնդակը համայն Հայ Եկեղեցու հոգևորականությանը, Ը 6:

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ կոնդակը Գերմանիայում Հայ Եկեղեցու ինքնուրույն թեմ հռչակելու մասին, Թ—Ժ—ԺԱ 3:

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ կոնդակը Մայր Աթոռի գլխավոր ճարտարապետ Ա. Գալիկյանի ծննդյան 80-ամյակի առթիվ, Թ—Ժ—ԺԱ 70:

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ կոնդակը Ծվեցարիայում Հայ Եկեղեցու ինքնուրույն թեմ հռչակելու մասին, ԺԲ 3:

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ կոնդակը Եկեղեցիների միության հարցի վերաբերյալ, ԺԲ 5:

Ամանորի և Փրկչի հրաշափառ Սուրբ Ծննդյան տոների առթիվ Ամենայն Հայոց Ծայրագույն Պատրիարք և Կաթողիկոս, Նորին Սուրբ Օծություն Տ. Տ. Վազգեն Ա Հայրապետի և քույր Եկեղեցիների հոգևոր պետերի միջև փոխանակված ողջույնի հեռագրերն ու գրությունները, Ա—Բ—Գ 12:

Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի շնորհավորական գիրը Ամանորի և Սուրբ Ծննդյան տոների առթիվ՝ ուղղված Հայաստանյայց Եկեղեցու նվիրապետական երեք Աթոռներից, թեմակալ բոլոր առաջնորդներին և եկեղեցական համայնքներին, Ա—Բ—Գ 16:

Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի և միջազգային եկեղեցական հաստատությունների միջև փոխանակված հեռագրեր Լեւոնային Կարաբաղի հարցի վերաբերյալ, Ա—Բ—Գ 17:

Վեհափառ Հայրապետի խոսքը դեկտեմբերի 31-ին, ամավերջի հանդիսությամբ, Ա—Բ—Գ 32:

Փրկչի հրաշափառ Սուրբ Հարության տոնի առթիվ Ամենայն Հայոց Ծայրագույն Պատրիարք և Կաթողիկոս, Նորին Սուրբ Օծություն Տ. Տ. Վազգեն Ա Հայրապետի և քույր Եկեղեցիների հոգևոր պետերի միջև փոխանակված ողջույնի հեռագրերն ու գրությունները, Դ—Ե 10:

Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի շնորհավորական գիրը Փրկչի հրաշափառ Սուրբ Հարության տոնի առթիվ՝ ուղղված Հայաստանյայց Եկեղեցու նվիրապետական երեք Աթոռներին, թեմակալ բոլոր առաջնորդներին և եկեղեցական համայնքներին, Դ—Ե 13:

Տոն Կաթողիկե Սբ. Էջմիածնի, Զ—Է 10:

Ամենայն Հայոց Հայրապետ Տ. Տ. Վազգեն Ա-ի խոսքը ուղղուած հայ ժողովրդին Երևանի հեռուստացոյցից, Զ—Է 11:

Կարգադրկման Հայրապետական վճիռ, Զ—Է 15:

ՎՈՂՈՂՅԱՆ ԱԲՐԱՀԱՄՅԱՆ—Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետը Հայաստանի Հանրապետության գիտությունների ակադեմիայի պատվավոր անդամ, Զ—Է 16:

Վեհափառ Հայրապետի շնորհակալական խոսքը՝ Հայաստանի Հանրապետության գիտությունների ակադեմիայի պատվավոր անդամ ընտրվելու առթիվ, Զ—Է 17:

Հայրական խոսք հայ ժողովրդին, Ը 10:

Եկեղեցիների Համաշխարհային խորհրդի գլխավոր քարտուղար դոկտ. Էմիլիո Կաստրոյին, Ը 21:

Մեծահարգ տիար Գագիկ Հարությունյանին, փոխնախագահ Հայաստանի Հանրապետության, Ը 22:

Մեծահարգ տիար Խուրով Հարությունյանին, վարչապետ Հայաստանի Հանրապետության, Ը 23:

Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի հեռագիրը Նորին Գերազանցությունը Կարդինալ Ա. Սիլվեստրինին, Թ—Ժ—ԺԱ 6:

Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի խոսքը հոգևոր ճեմարանի վերաբացման հանդիսությամբ, Թ—Ժ—ԺԱ 42:

Տ. Տ. Վազգեն Ա. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի խօսքը Երևանի թղթակիցներին, ԺԲ 10:

Բ. ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ՔԱՐՈՋՆԵՐ

Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Տ. Տ. Վազգեն Ա.-ի Սուրբ Ծննդեան քարոզը արտասանում Սուրբ Էջմիածնի Մայր տաճարում, Ա—Բ—Գ 3:

Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Տ. Տ. Վազգեն Ա.-ի քարոզը Մայր տաճարում, Ա—Բ—Գ 6:

Վեհափառ Հայրապետի քարոզը Ս. Էջմիածնի Մայր տաճարում, Ա—Բ—Գ 9:

Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Տ. Տ. Վազգեն Ա. Հայրապետի զատկական քարոզը՝ արտասանում Սուրբ Էջմիածնի Մայր տաճարում, Դ—Ե 3:

Վեհափառ Հայրապետի քարոզը Ս. Էջմիածնի Մայր տաճարում, Ապրիլյան եղեռնի 77-րդ տարելիցի առթիվ, Դ—Ե 27:

Գ. ՄԵՇԻ ՏԱՆՆ ԿԻԼԻԿԻՈ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ՔԱՐՈՋՆԵՐ

Մեծի Տանն Կիլիկիո Գարեգին Բ Կաթողիկոսի քարոզը Ս. Էջմիածնի Մայր տաճարում, Դ—Ե 6:

Մեծի Տանն Կիլիկիո Տ. Տ. Գարեգին Բ Կաթողիկոսի քարոզը Ս. Էջմիածնի Մայր տաճարում, Թ—Ժ—ԺԱ 15:

Դ. ԴԻՎԱՆ ՄԱՅՐ ԱԹՈՌԻ

Հերբում Սուրբ Էջմիածնից, Թ—Ժ—ԺԱ 13:

Հաղորդագրություն, Թ—Ժ—ԺԱ 20:

Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի և Հայաստանի ու ներքին Սփիւռքի թեմական-եկեղեցական կազմակերպությունների գործունեության մասին 1989—1992 տարիների ընթացքում, ԺԲ 14:

Ե. ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆՆԵՐ

Մի դժբախտ «Թուղթ շրջաբերական», Ը 3:

Խմբագրության խոսքը, Թ—Ժ—ԺԱ 5:

Զ. «ՀԱՅԱՍՏԱՆ» ՀԱՄԱՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԴՐԱՄ

«Հայաստան» Համահայկական Հիմնադրամի հոգաբարձուների խորհրդի Հայտարարությունը, Դ—Ե 14:

«Հայաստան» Համահայկական Հիմնադրամի տեղական հանձնախմբերի ստեղծման և գործունեության կարգը, Դ—Ե 16:

Հրահանգ Հայ Առաքելական Եկեղեցու թեմակալ առաջնորդներին, Դ—Ե 17:

Խորհրդակցական ժողով Մայր Աթոռում, Դ—Ե 19:

Հաղորդագրություն, Դ—Ե 21:

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՒՆ Տ. Տ. ՎԱԶԳԷՆ Ա. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ կոնդակը «Հայաստան» Համահայկական Հիմնադրամի ստեղծման առթիւ, Զ—Է 3:

ՄԵԾԻ ՏԱՆՆ ԿԻԼԻԿԻՈՅ Տ. Տ. ԳԱՐԵԳԻՆ Բ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ կոնդակը «Հայաստան» Համահայկական Հիմնադրամի ստեղծման առթիւ, Զ—Է 6:

Է. ՄԱՅՐ ԱԹՐՈՒՄԻ

Ամանորը Մայր Աթոռում, Ա—Բ—Գ 29:

Սուրբ Ծննդյան հանդիսությունները Մայր Աթոռում, Ա—Բ—Գ 38:

Քահանայական ձեռնադրություն Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնում, Ա—Բ—Գ 40:

Սրբոց Վարդանանց տոնակատարությունը և Վեհափառ Հայրապետի անվանակոչության տարեդարձը Մայր Աթոռում, Ա—Բ—Գ 51:

Եկեղեցական բեմ. լուրեր, Ա—Բ—Գ 71, Դ—Ե 30, Զ—Է 27, Ը 25, Թ—Ժ—ԺԱ 45, ԺԲ 24:

Սուրբ Հարության տոնը Մայր Աթոռում, Դ—Ե 22:

Մեծ եղեռնի տարեկիցը Մայր Աթոռում, Դ—Ե 27:

Մեծի Տանն Կիլիկիո Գարեգին Բ Կաթողիկոսը Մայր Աթոռում, Ը 20:

Հայաստանի Հանրապետության վարչապետ տիար Խոսրով Հարությունյանի այցելությունը Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետին, Ը 24:

Մեծի Տանն Կիլիկիո Գարեգին Բ Կաթողիկոսը Մայր Աթոռում, Թ—Ժ—ԺԱ 14:

Եպիսկոպոսական ձեռնադրություն Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնում, Թ—Ժ—ԺԱ 21:

Ը. ՀՈԳԵՎՈՐ ԾԵՄԱՐԱՆՈՒՄ

Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» 1500-ամյակին նվիրված գրական-երաժշտական ցերեկույթ հոգևոր ճեմարանում, Ա—Բ—Գ 60:

Սուրբ Էջմիածնի հոգևոր ճեմարանի 1991—1992 ուսումնական տարվա փակման հանդեսը, Զ—Է 20:

Հոգևոր ճեմարանի վերաբացման հանդիսությունը, Թ—Ժ—ԺԱ 40:

Թ. ԿՐՈՆԱ-ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ

Միքայել վարդապետ Աջապահյանի քարոզը Ս. Էջմիածնի Մայր տաճարում, Ա—Բ—Գ 35:
Միքայել վարդապետ Աջապահյանի քարոզը Ս. Էջմիածնի Մայր տաճարում, Ա—Բ—Գ 75:
Ներսես արքեպիսկոպոս Պղպապյանի քարոզը Ս. Էջմիածնի Մայր տաճարում, Զատիկի ճրագալույցի տոնի օրը, Դ—Ե 22:

Շահն արքեպիսկոպոս Աճեմյանի քարոզը Ս. Էջմիածնի Մայր տաճարում, Զ—Է 29:

Ներսես արքեպիսկոպոս Պղպապյանի քարոզը Ս. Էջմիածնի Մայր տաճարում, Զ—Է 33:

Ներսես արքեպիսկոպոս Պղպապյանի քարոզը Ս. Էջմիածնի Մայր տաճարում, Վարդափառի տոնին, Զ—Է 37:

ՀԱԿՈՒՄ ԲՅՈՒՆՅԱՆ—Սրբալույս Մյուռն, Զ—Է 43:

Ս. Հովհան Ոսկեբերանի աղոթքն ի դեմս Սուրբ Երրորդության, Ը 26:

ՀԱՅՐ ԶԱՒԷՆ ԱՐԶՈՒՄԱՆԵԱՆ—Հայաստանեայց Առաքելական Մայր Եկեղեցին, Թ—Ժ—ԺԱ 7:

ԳՐԻԳՈՐ ԶՁՀՐԱՊ—Ոչ-կաթուղիկե, Թ—Ժ—ԺԱ 11:

Մեսրոպ եպիսկոպոս Մուշաֆյանի քարոզը Ս. Էջմիածնի Մայր տաճարում, Թ—Ժ—ԺԱ 49:

Վաչե ծայրագույն վարդապետ Իգնատիսյանի քարոզը Ս. Էջմիածնի Մայր տաճարում, Թ—Ժ—ԺԱ 52:

Ժ. ՄԱՅՐ ՀԱՅՐԵՆԻՔՈՒՄ

ՊՐՈՖ. ՎԱՐԱԶԴԱՏ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ—Խորան լուս և հավատքի, Ը 46:
ԳԱՐԵԳԻՆ ՔԶՆՅ. ԳԱՍՊԱՐԵԱՆ—Նորոտայ առաքելություն մը, Թ—Ժ—ԺԱ 59:

ՄԱ. ԹԵՄԱԿԱՆ ԿՅԱՆՔ

Մուխամմի Ս. Հարություն աղոթատան օծումը, Զ—Է 41:
Քառանգական ձեռնադրություն Նյու Յորքի Ս. Վարդան Մայր տաճարում, Թ—Ժ—ԺԱ 55:

ԺԲ. ԷԿՈՒՄԵՆԻԿ ԿՅԱՆՔ

Եվրոպայի եկեղեցիների համաժողովը, Թ—Ժ—ԺԱ 57:

ԺԳ. ԳՐԱԿԱՆ

ՍՏԵՓԱՆ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ—Էջմիածին, Թ—Ժ—ԺԱ 63:

ԺԴ. ՊԱՏՄԱՒԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ ԱՎԵՏ—Սիմեոն Երևանցի կաթողիկոսի պատվիրած մի գկարի մասին, Թ—Ժ—ԺԱ 149:

ԲՐՈՒՅՅԱՆ ԳՐԻԳՈՐ—Հայոց տոմարի որոշ հարցերի մասին, Դ—Ե 95:
ԳՅՈՒՐԶԻՆՅԱՆ ԴԱՎԻԹ—Եկեղեցական հոգևոր կյանքին առնչվող կացարանների անվանումները, Ը 32: —Քրիստոս անվան բառակազմական արժեքը հայերենում, ԺԲ 50:
ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ ԱՎԵՏԻՍ ՔԶՆ.—Կիրակոս Երզնկացու կենսագրությունը և մատենագրական վաստակը, Ա—Բ—Գ 78:

ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ ՍՈՒՐԵՆ—Հոգևոր բանաստեղծության ճանապարհը, Թ—Ժ—ԺԱ 94:
ԿՈՍՏԱՆՅԱՆ ԷՄՄԱ—Ցարական կառավարությունը և Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի ընտրությունները, Դ—Ե 53:
ՀԱԿՈՒՅՅԱՆ Լ. Հ.—Շարակնոցի երգերի եղանակները և նրանց ստորաբաժանումները, Դ—Ե 63:

ՀԱԿՈՒՅՅԱՆ ՊԻՈՆ—Միքայել Նալբանդյանը և Հայոց Եկեղեցու նվիրապետության հարցերը, Դ—Ե 39: —Հայոց վկայաբանությունների ուսումնասիրության մի քանի հարցեր, Զ—Է 46:

ՄԱԹԵՎՈՍՅԱՆ ԱՐՏԱՇԵՍ—Թարգմանչաց ավետարանը, Թ—Ժ—ԺԱ 102:

ԼՐԱԹԵՎՈՍՅԱՆ ԿԱՐԵՆ—Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսությունը և քաղաքամայր Անի, Ը 38, Թ—Ժ—ԺԱ 115:

ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ ԵՐՎԱՆԴ—Մովսես Խորենացին «Արարատ» և «Էջմիածին» ամսագրերում, Զ—Է 70:

ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ Կ. Մ.—Գրիգոր Նազիանզացու «Յաղագս աղբատասիրության» ճառի հալերեն թարգմանությունը, Ա—Բ—Գ 102:

ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ ՊԱՐՈՒՅՐ—Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» բնագրական հետքերը 6—7-րդ դարերի երկերում, Զ—Է 85:

ՉՈՒԳԱՍԶՅԱՆ Լ.—Վեներտիկի Միլիթարյան միաբանության ձեռագիր գանձերը, Դ—Ե 87:
ՍԵՐԱՅԴԱՐՅԱՆ Տ. ԳԵՎՈՐԳ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ—Գավազանագիրք Վրաստանի հայոց թեմի, Թ—Ժ—ԺԱ 74, ԺԲ 26:

ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ Գ. Խ.—Երզնկայի վանքերը, Թ—Ժ—ԺԱ 126, ԺԲ 39:

ՔՅՈՍԵՅԱՆ Հ. Հ.—Մամբրե Վերձանողի «Ի ծնունդն Փրկչին» ճառը, Ա—Բ—Գ 90: —Հին եկեղեցական աստվածաբաշտական աստվածաբանության հիմնական գծերը, Թ—Ժ—ԺԱ 138:

ԺԵ. ԳՐԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆ-ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ՀԱՅՐԱՊԵՏ ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ, ԱԶԱՏ ԲՈԶՈՅԱՆ—Կիմ Մուրադյանի աշխատությունների մատենագիտություն, Ա—Բ—Գ 100:

ՎԱԶԵ ՆԱԲԱՆԳՅԱՆ—Վեհափառ Հայրապետի «Ժամանակագրությունը», Գ—Ե 34:
Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» նոր մատենագիտություն, Զ—Է 99:

ԺԶ. ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Տ. Մանուկ քահանա Մնացականյան, Ա—Բ—Գ 43:

Տ. Նդիշե քահանա Բարսեղյան, Ա—Բ—Գ 45:

Տ. Ստեփանոս քահանա Մելիքյան, Ա—Բ—Գ 46:

Տ. Խորեն քահանա Մարության, Ա—Բ—Գ 47:

Տ. Հարություն քահանա Իսալան, Ա—Բ—Գ 48:

Տ. Թադեոս քահանա Համբարյան, Ա—Բ—Գ 49:

Տ. Հովհաննես քահանա Հովհաննիսյան, Ա—Բ—Գ 50:

ՀԱՅՐԱՊԵՏ ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ, ԱԶԱՏ ԲՈԶՈՅԱՆ—Հարգանքի տուրք հայագետի հիշատակին (Կիմ Մուրադյան), Ա—Բ—Գ 99:

Տ. Հուսիկ եպիսկոպոս Բաղդասյան, Թ—Ժ—ԺԱ 34:

Տ. Տարոն եպիսկոպոս Ծերենձյան, Թ—Ժ—ԺԱ 34:

Տ. Գարեգին եպիսկոպոս Բեքճյան, Թ—Ժ—ԺԱ 36:

Տ. Վիգեն եպիսկոպոս Ալքազյան, Թ—Ժ—ԺԱ 38:

Տ. Նարեկ աբեղա Պերպերյան, Թ—Ժ—ԺԱ 56:

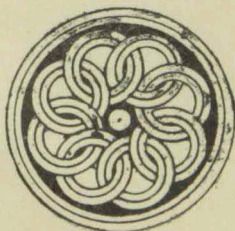
ԳՐՈՒՅ. ՎԱՐԱԶԴԱՏ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ—Նվիրյալ ծառայություն Մայր Աթոռին, Թ—Ժ—ԺԱ 65:

ԺԷ. ՄԱՀԱԳՐԱԿԱՆՆԵՐ

Հանգիստ Տ. Ռուբեն ավագ քահանա Մարտիրոսյանի, Ը 55:

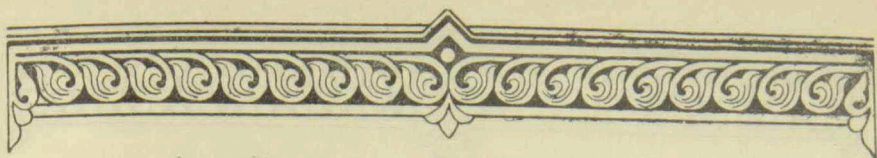
Հանգիստ արժանապատիվ Տ. Օշական ավագ քահանա Գլըճյանի, Թ—Ժ—ԺԱ 157:

«Էջմիածին» ամսագրի յուրաքանչյուր համարի վերջում տրվում են բովանդակության համառոտ թարգմանությունները ռուսերեն, անգլերեն և ֆրանսերեն լեզուներով:

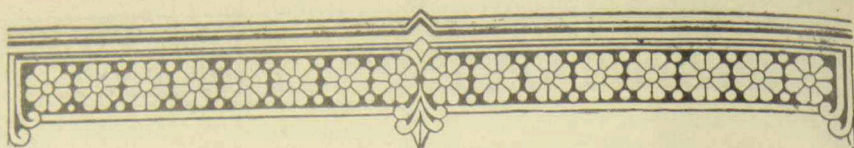
„ЭЧМИАДЗИН“
ОФИЦИАЛЬНЫЙ ЖУРНАЛ ЭЧМИАДЗИНСКОГО КАТОЛИКОСАТА
(ДЕКАБРЬ 1992 г.)

1. Энциклика Католикоса всех армян Вазгена I о провозглашении самостоятельной епархии Армянской Церкви в Швейцарии, № 1945, 30 ноября 1992 г. (стр. 3—4).
2. Энциклика Католикоса всех армян Вазгена I касательно союза Церквей, 4 июня 1965 г. (стр. 5—9).
3. Слово Католикоса всех армян Вазгена I корреспондентам г. Еревана, 11 декабря 1992 г. (стр. 10—13).
4. О деятельности первопрестольного Эчмиадзина и церковно-епархиальных организаций Армении и ближней Диаспоры в период 1989—1992 гг. (Информация Канцелярии Эчмиадзинского Католикосата, 14 декабря 1992 г.)—(стр. 14—23).
5. Церковная хроника первопрестольного Эчмиадзина за декабрь месяц (стр. 24—25).
6. **Епископ Геворг Серайдарян**—Хронологическая таблица предстоятелей армянской епархии Грузии (исследование, продолжение)—(стр. 26—38).
7. **Г. Х. Степанян**—Монастыри Ерзникской местности (исследование, продолжение)—(стр. 39—49).
8. **Давид Гюрджинян**—Словообразовательная ценность имени Христос в армянском языке (исследование)—(стр. 50—56).
9. Содержание материалов, опубликованных в журнале «Эчмиадзин» за 1992 г. (стр. 57—61).

„ETCHMIASZIN“
OFFICIAL MONTHLY OF HOLY ETCHMIADZIN
(DECEMBER 1992)

1. Encyclical of His Holiness Vasken I, Catholocos of All Armenians, about the proclamation of the Armenian Church in Switzerland as independent diocese, No. 1945, 50-th Nevomber 1992 (pp. 3—4).
2. Encyclical of His Holiness Vasken I, about the question of the churchs union 4-th June (pp. 5—9).
3. The address of His Holiness Vasken I to the correspondents of Yerevan, 11-th December 1992 (pp. 10—13).
4. About the activity of the Mother See Holy Etchmiadzin, Armenian's and the interior diaspora's diocesan-church organizations, during the years of 1989—1992 (information of Mother See's Chancery—(14-th December 1992)—(pp. 14—23).
5. Divine liturgy services and sermons delivered in the Holy Cathedral and description of church festivities in the Holy See during the month of December 1992 (pp. 24—25).
6. **Bishop Gevorg Seraydarian**—«Gavazanagirk», history of successive diocesan Armenian bishops of Georgia (study, continuation)—(pp. 26—38).
7. **G. Kh. Stepanian**—The monasteries of Yerznka (study, continuation)—(pp. 39—49).
8. **David Gyurdjinian**—«The word formation's value in Armenian of the «Christ's name» (study)—(pp. 50—56).
- 9 List of the materials printed in the «Etchmiadzin» monthly during the year 1992 (pp. 57—61).

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ Կոնդակը Ծվեցարիպույմ Հայ Եկեղեցու ինքնուրույն թեմ հռչակելու մասին	3
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ Կոնդակը Եկեղեցիների միության հարցի վերաբերյալ	5
S. S. Վազգեն Ա. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի խօսքը Երևանի թղթակիցներին	10
Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի և Հայաստանի ու ներքին Սփիուքի թեմական-եկեղեցական կազմակերպությունների գործունեության մասին 1989—1992 տարիների ընթացքում	14
ՄԱՅՐ ԱԹՐՈՒՄ—Եկեղեցական բեմ, լուրեր	24
S. Գեվորգ Եղիսկոյուն ՍԵՐԱՅԻԱՐՅԱՆ—Գավազանագիրք Վրաստանի հայոց թեմի	26
Գ. Խ. ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ—Երզնկայի վանքերը	39
ԴԱՎԻԹ ԳՅՈՒՐՋԻՆՅԱՆ—Քրիստոս անվան բառակազմական արժեքը հայերենում	50
Ցանկ «Էջմիածին» ամսագրում 1992 թվականի ընթացքում տպագրված նյութերի	57
«Эчмиадзин» официальный журнал Эчмиадзинского Католикосата	62
«Etchmiadzin» official monthly of Holy Etchmiadzin	63

Խմբագիր՝ ԵՐՎԱՆԴ ՄԵԼԻՔՈՆՅԱՆ

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍՅԵՆ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ, ԷՋՄԻԱԾԻՆ
«ԷՋՄԻԱԾԻՆ» ԱՄՍԱԳՐԻ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Республика Армения, Эчмиадзин. Редакция журнала «Эчмиадзин».
 Rédaction de la revue «Etchmiadzine», Etchmiadzine, Arménie.

Հանձնված է արտադրության 26.03.1993 թ.: Ստորագրված է տպագրության 22.04.1993 թ.:
 Տպագրական 4 մամուլ + 2 ներդիր, թուղթ՝ 70×108¹/₁₆, պատվեր 34:

Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի տպարան